

ISSN 2415-7333 (Online)

ISSN 2311-0821 (Print)

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022>

**ВІСНИК
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЛІНГВІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія Філологія

Том 25 № 1

2022

 UNICHECK

Київ

ISSN 2415-7333 (Online)

ISSN 2311-0821 (Print)

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022>

ВІСНИК

**КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЛІНГВІСТИЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Серія Філологія

2022

Том 25, № 1

 UNICHECK

Київський національний
лінгвістичний університет
Ідентифікаційний код 02125289
БІБЛІОТЕКА

Київ
Видавничий центр КНЛУ

Збірник наукових праць "Вісник КНЛУ. Серія Філологія" включено до категорії Б Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі "Філологічні науки. Спеціальність 035"

(наказ Міністерства освіти і науки України від 28.12.2019 № 1643)

Видання індексується: Index Copernicus <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=43291&lang=pl>; Наукова періодика України (URAN) <http://journals.uran.ua/user>; Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського <http://www.irbis-nbuv.gov.ua/>; Google Scholar <https://scholar.google.com.ua/>; CrossRef <http://data.crossref.org/depositorreport?pubid=J334518>, Dimensions https://app.dimensions.ai/discover/publication?and_facet_source_title=jour.1366855.

Том 25 № 1 рекомендовано до друку ухвалою вченої ради

Київського національного лінгвістичного університету від 30 червня 2022 року.

Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія : зб. наук. праць / гол. ред. Васько Р. В. Київ: Видавничий центр КНЛУ, 2022. Т. 25, № 1. 166 с.

Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія публікує наукові статті та рецензії, присвячені актуальним проблемам сучасного мовознавства та перекладознавства, що висвітлюють особливості розвитку й функціонування германських, романських, слов'янських, східних та інших мов світу, а також знайомить з новими здобутками науковців у сфері когнітивної лінгвістики, зіставного мовознавства, комунікативної лінгвістики, дискурсології, лінгвокультурології, психолінгвістики, лінгвофілософії та літературознавства.

Редколегія

Головний редактор:

Васько Роман Володимирович – доктор філологічних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6499-2972>

Заступник головного редактора:

Потапенко Сергій Іванович – доктор філологічних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8623-3240>

Відповідальні редактори:

Мінчак Галина Богданівна – кандидат філологічних наук, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1673-475X>

Сташко Галина Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3325-5774>

Технічний редактор:

Григоренко Олена Григорівна – фахівець I категорії з комп'ютерної обробки текстів редакційно-видавничого відділу КНЛУ

Члени редколегії:

Баган Мирослава Петрівна – доктор філологічних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5436-2934>

Барань Єлизавета Балажівна (Erzsebet Barany) – доктор філософії (PhD), доцент, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8395-5475>

Валігура Ольга Романівна – доктор філологічних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0428-5421>

Волкова Світлана Володимирівна – доктор філологічних наук, професор, Харківський гуманітарний університет “Народна українська академія”, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5708-7034>

Гнезділова Ярослава Володимирівна – доктор філологічних наук, доцент, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9248-3238>

Корольова Алла Валер’янівна – доктор філологічних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5541-5914>

Кравченко Наталія Кимівна – доктор філологічних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9839-6629>

Ніконова Віра Григорівна – доктор філологічних наук, професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0324-4217>

Номаті Мотокі – PhD (філологія), професор, Слов’яно-Євразійський дослідницький центр, Університет Хокайдо, Японія; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5476-4941>

Панасенко Наталія Іванівна – доктор філологічних наук, професор, Університет імені Святих Кирила і Мефодія в Трнаві, Словацька Республіка; ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4377-9088>

Пенья-Сервель М. Сандра – PhD (лінгвістика), старший викладач, Університет Ла-Ріоха, Логроньо, Королівство Іспанія; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4507-958X>

Пініч Ірина Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9203-1204>

Рундл Крістофер – PhD (філологія), професор, Болонський університет, Італійська Республіка; ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-7790-3468>

Савчук Руслана Іванівна – доктор філологічних наук, доцент, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8335-1639>

Срякова Ірина Іванівна – доктор філологічних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6446-7070>

Табаковска Ельжбета – PhD (лінгвістика), професор, Ягеллонський університет, Республіка Польща; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3676-792X>

Терехова Світлана Іванівна – доктор філологічних наук, професор, Київський національний лінгвістичний університет, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7473-9399>

Адреса редколегії:

Україна, 03150, Київ-150, вул. Велика Васильківська, 73,

Київський національний лінгвістичний університет

E-mail: knlu-pzs@ukr.net.

Tel.: +38 (068) 554-23-79.

<http://philmessenger.knlu.edu.ua/>

ЗМІСТ

<i>Вольфовська О. О.</i>	Німецькомовна інавгураційна промова та її просодична реалізація	9
<i>Гамзюк М. В.</i>	Воєнно-політичні евфемізми в сучасних німецькомовних засобах масової комунікації	19
<i>Жалко Д. Д.</i>	Маркування інтердискурсивності / інтертекстуальності в когнітивній лінгвістиці	30
<i>Капранов Я. В., Черхавя О. О., Грищук Ю. В., Івановська Б. О., Волошина О. В.</i>	Комп'ютерне опрацювання результатів вільного асоціативного експерименту (на основі отриманих від англійців і поляків реакцій на стимули із семантикою резилентності)	43
<i>Кирисюк А. А.</i>	Методологія конструювання лексико-семантичних графів за допомогою комп'ютерної програми <i>GERHI</i>	57
<i>Ковальчук Ю. Ю.</i>	Оцінні предикати як механізм реалізації оцінки в сучасній китайській мові	70
<i>Кулик О. Д.</i>	Вербалізація психологічного портрета жінки поважного віку в художньому тексті (на матеріалі роману "Елізабет зникла" Емми Хілі в перекладі Анни Цвіри).	79
<i>Овсієнко Л. М.</i>	Поліфункційність терміна в сучасному термінознавстві.	89
<i>Семегин Т. С.</i>	<i>IAХ</i> як новий етап у розвитку COVID-неологізмів	98
<i>Сидельникова Л. В.</i>	Графічний етимологізм у розвитку французької писемної традиції	105
<i>Титаренко В. М., Ящук Л. В.</i>	Фонетико-орфографічна та морфологічна варіантність привілеїв Київському міському магістрату	114
<i>Філоненко Н. Г.</i>	Дистрибуція і реалізація семантико-синтаксичної валентності дієслів у сучасному французькому художньому тексті	123
<i>Черненко О. В.</i>	Семіозис інтерперсональних конфліктів в англійськомовному художньому дискурсі	134
<i>Шкворченко Н. М.</i>	Семіотизація політичної токсичності в медійних просторах США, Великої Британії та України: мультимодальний аспект.	142
<i>Мінчак Г. Б.</i>	Фонетичні засоби вираження конотативної семантики в художньому тексті (на матеріалі творів Мирослава Дочинця)	152

ІНФОРМАЦІЯ

<i>Вимоги до рукописів</i>	160
--------------------------------------	-----

CONTENTS

<i>Volfovska O. O.</i>	German inaugural speech and its prosodic realization.	9
<i>Hamziuk M. V.</i>	Military and political euphemisms in modern German-speaking mass communication media	19
<i>Zhalko D. D.</i>	Marking of interdiscursiveness / intertextuality in cognitive linguistics	30
<i>Kapranov Ya. V., Cherkhava O. O., Hryshchuk Yu. V., Ivanovska B. O., Voloshyna O. V.</i>	Computer processing of results of free associative experiment (based on reactions to stimuli with the semantics of resilience obtained from Englishmen and Poles).	43
<i>Kyrysiuk A. A.</i>	Methodology of constructing lexico-semantic graphs using the <i>GEPHI</i> computer program.	57
<i>Kovalchuk Yu. Yu.</i>	Evaluative predicates as a mechanism for realizing evaluation in Modern Chinese	70
<i>Kulyk O. D.</i>	Verbalization of an elderly woman's psychological portrait in literary text (based on Anna Tsvira's translation of Emma Healey's novel <i>Elizabeth Is Missing</i>).	79
<i>Ovsienko L. M.</i>	Term multifunctionality in modern terminology	89
<i>Semehyn T. S.</i>	Vax as a new stage in the development of COVID-neologisms	98
<i>Sydelnykova L. V.</i>	Graphic etymology in the development of the French written tradition	105
<i>Tytarenko V. M., Yashchuk L. V.</i>	Phonetic-graphic and morphological variation of privileges to the Kyiv magistrate	114
<i>Filonenko N. H.</i>	Distribution and implementation of the semantic-syntactic valence of verbs in contemporary French artistic text	123
<i>Chernenko O. V.</i>	Semiosis of the interpersonal conflicts in English fiction discourse	134
<i>Shkvorchenko N. M.</i>	Semiotization of political toxicity in the media spaces of the USA, Great Britain and Ukraine: multimodal aspect	142
<i>Minchak H. B.</i>	Phonetic means of expressing connotative semantics in the literary text (based on the works written by Myroslav Dochynets)	152

INFORMATION

<i>Guidelines for authors</i>	160
-------------------------------------	-----

УДК 811.112.2'342.9:808.51

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263096>

О. О. Вольфовська

Київський національний лінгвістичний університет, Україна

e-mail: olga.volfovsk@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9877-8838>

НІМЕЦЬКОМОВНА ІНАВГУРАЦІЙНА ПРОМОВА ТА ЇЇ ПРОСОДИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

Abstract

The article highlights the results of the study conducted to disclose the rhetorical potential of prosody in an inaugural speech. The material for the study was the speech delivered in 2017 by the President of the Federal Republic of Germany Frank-Walter Steinmeier. In this paper, prosody is considered from the standpoint of pragmaphonetics as one of the effective rhetorical means of persuasion, which not only forms the expressiveness of speech and makes political speeches more attractive to listeners, but also helps to achieve pragmatic goals of the speaker.

The article analyzes the peculiarities of functioning of certain prosodic means (stress, pausation, speech melody, tempo and rhythm) during a politician's public speech and defines the role of prosody in the implementation of functions specific to inaugural rhetoric. Through changes in the prosody of the speech some prosodic contrasts are created, which perform an expressive function, provide contact between the speaker and the audience, allow to avoid monotony and further enhance certain fragments of the message, thus drawing the listeners' attention to the key concepts of the speech.

According to the results of the experimental phonetic research, the importance of modifications of prosodic parameters for the realization of the communicative intentions of the speaker has been illustrated on the example of some fragments of the German president's inaugural speech. It has been found that in order to increase the listeners' attention, the speaker uses such prosodic means as more frequent emphasis, slowing tempo, frequent use of longer pauses, and speaking fragments of the message in an extended tone range.

Key words: inaugural speech, rhetorical means of persuasion, pragmaphonetics, prosody, prosodic contrast.

Анотація

Стаття висвітлює результати дослідження, проведеного з метою вивчення риторичного потенціалу просодії в інавгураційній промові. Матеріалом для дослідження обрано промову, виголошену президентом Федеративної Республіки Німеччини Франком-Вальтером Штайнмаєром у 2017 році. У роботі просодію розглянуто з позицій прагмафонетики як один із дієвих риторичних засобів переконання, що не лише формує виразність мовлення та робить виступ політика більш привабливим для слухачів, але й сприяє досягненню прагматичних завдань промовця.

У статті проаналізовано особливості функціонування окремих просодичних засобів (акцентуації, паузації, мелодики, темпу і ритму) під час публічного виступу політика, а також визначено роль просодії в реалізації специфічних для інавгураційної риторики функцій. Саме за допомогою змін у просодичному оформленні виступу створено просодичні контрасти, які виконують експресивну функцію, забезпечують контакт між промовцем і аудиторією, дозволяють уникати монотонності та додатково підсилювати окремі фрагменти повідомлення, привертаючи таким чином увагу слухачів до ключових понять виступу.

За результатами експериментально-фонетичного дослідження на прикладі окремих фрагментів інавгураційної промови німецького президента проілюстровано значення модифікацій просодичних параметрів для реалізації комунікативних намірів промовця. Установлено, що з метою активізації уваги слухачів мовець використовує такі просодичні засоби: більш часте наголошення й пов'язане з ним подрібнене членування мовленнєвого потоку, сповільнення темпу мовлення, триваліші паузи, а також промовляння фрагментів повідомлення в розширеному тональному діапазоні.

Ключові слова: інавгураційна промова, риторичні засоби переконання, прагмафонетика, просодія, просодичний контраст.

Вступ

Політична комунікація з притаманним їй високим ступенем мовленнєвого впливу представляє значний інтерес для наукових розвідок не лише в галузі політології та соціології, але і філології. Важливість вивчення мовознавчих аспектів виступів політиків пояснюється тим, що мова та мовлення відіграють важливу роль у реалізації головних завдань політичної комунікації – переконання виборців, отримання й утримання влади. Крім того, мовлення впливає на формування публічного образу політичного діяча, оскільки в комплексі з іншими невербальними та екстралінгвістичними факторами багато говорять про самого оратора, його ставлення до публіки, комунікативної ситуації, предмета повідомлення, а успіх політичної промови значно залежить від уміння мовця вигідно подати інформацію.

Високий маніпулятивний потенціал політичних текстів визначається інтенціональністю самого політичного дискурсу, у зв'язку із чим мова розглядається як важливий “інструмент політичної дії” (Шейгал, 2002). Вивченням фонетичних засобів маніпулятивного впливу на аудиторію займається відносно молода лінгвістична дисципліна – прагмафонетика, у фокусі уваги якої знаходиться проблема вибору фонетичних засобів, що сприяють досягненню прагматичних цілей мовця, формують виразність мовлення та роблять виступи привабливими для слухачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Запропонована стаття виконана в руслі сучасних прагмафонетичних досліджень (Сейранян, 2016; Фрейдіна, 2016), а підняті в ній питання вписуються в коло проблем політичної лінгвістики, що активно розробляються як зарубіжними, так і вітчизняними науковцями, починаючи із середини минулого століття.

Дослідження президентського дискурсу відбуваються в декількох основних напрямках, зокрема, вивчають жанрову стратифікацію президентського дискурсу (Савчук, 2018) та описують структурні, функціональні й мовні характеристики президентських промов (Стрій, 2017), аналізують ідіостилі окремих президентів (Євтушина & Дідур, 2020; Петлюченко, 2016), визначають засоби переконання та маніпулятивного впливу в мовленні перших осіб держав (Долинський, 2021; Мілова & Стеценко, 2017; Шаповалова & Витютнева, 2015).

Інавгураційна промова як різновид епідейктичного політичного дискурсу неодноразово ставала об'єктом вивчення. Проте, слід зазначити, що більшість досліджень виконано на матеріалі інавгураційних промов президентів США (Андрущенко, 2017; Аникян, 2021; Білоніжка & Чіжова, 2021; Долинський, 2021; Дячук, 2018; Campbell & Jamieson, 2017 тощо), що не дивно, оскільки в Сполучених Штатах як державі з розвиненим інститутом президентства традиція інавгураційних звернень нараховує вже понад двісті років, що дозволяє говорити про сформований канон інавгураційних промов у цій країні (Аникян, 2021). В українській науці останнім часом з'являються політологічні (Мілова & Стеценко, 2017) та лінгвістичні (Євтушина & Дідур, 2020; Стрій, 2017) праці, присвячені аналізу інавгураційних промов президентів України, а також вивченню інавгураційної риторики в зіставному аспекті (Нестеренко, 2017; Петлюченко, 2016; Семотюк & Мараховська, 2011).

Інавгураційні звернення президентів Німеччини на сьогодні мало досліджені, насамперед у прагмафонетичному аспекті. Не розв'язаним залишається питання ролі просодії в реалізації специфічних функцій інавгураційної промови. Саме тому вважаємо за необхідне проаналізувати німецькомовні інавгураційні промови з акцентом на просодичному складнику мовлення політика.

Актуальність роботи полягає насамперед у тому, що вона виконана в руслі сучасних лінгвістичних студій, спрямованих на вивчення особливостей функціонування

мовних одиниць, зокрема одиниць просодичного рівня, у конкретних комунікативних ситуаціях. Залучення даних фонетичних досліджень до аналізу мовлення політиків розширює знання про політичне красномовство. Крім того, розкриття риторичного потенціалу, закладеного в просодії, має надзвичайне значення для розвитку культури усного мовлення, оскільки милозвучність є важливою частиною соціокультурної компетенції мовців.

Вивчення просодичного складника інавгураційної промови як жанрового різновиду президентського дискурсу має на **меті** виявити та описати просодичні параметри, які сприяють реалізації комунікативних намірів промовця. Досягнення поставленої мети передбачало виконання низки **завдань**: аналіз функцій інавгураційної промови як жанру президентського дискурсу; визначення перцептивних й акустичних параметрів просодії тексту німецькомовної інавгураційної промови; виокремлення та опис основних просодичних засобів, що мають найбільше прагматичне навантаження.

Дослідження виконано із залученням **методів** прагматичного й акустичного і фонетичного (перцептивного, аудитивного й акустичного) аналізу мовлення політика для поетапного вивчення просодії інавгураційної промови та закладеного в ній прагматичного потенціалу.

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. Аналізуючи інавгураційні промови німецьких президентів, необхідно зважати на специфіку інституту президентства в Німеччині. Так, згідно з Основним Законом ФРН президент є главою держави, проте не представляє жодну з трьох гілок влади (законодавчу, виконавчу чи судову), а уособлює єдність країни. Політичні права президента Німеччини суттєво обмежені. Він може ухвалювати політичні рішення в кризових ситуаціях, проте його головним обов'язком залишається виконання представницьких функцій у країні та за її межами (Grundgesetz, Art. 54-61).

Хоча Конституція прямо не забороняє президентові висловлювати власну політичну позицію, проте здебільшого президенти Німеччини утримуються від висловлювань щодо актуальних політичних питань та займають нейтральну позицію щодо завдань і діяльності окремих політичних партій та інших організацій. Такий статус президента, безумовно, відображається на змісті його промов, які є одним із найдієвіших інструментів у розпорядженні голови держави. У своїх промовах президент Німеччини може звернути увагу суспільства й представників уряду, партій, спілок на певні теми й проблеми в політиці та суспільстві.

Вступ на посаду президента традиційно розпочинається з клятви та виголошення інавгураційної промови, яка є важливою частиною інавгураційного ритуалу. Саме тому всі складники церемонії інавгурації – час, місце, обстановка, присутні – мають значення, а фокус уваги зміщується зі змісту промови на сам факт її виголошення (Шейгал, 2002). На високий ступінь ритуалізації інавгураційної промови вказують більшість дослідників президентської риторики, зокрема О. М. Афанасьєва (2021, сс. 247-252), Т. С. Аникян (2021), О. Й. Шейгал (2002) та ін., уважаючи інавгураційну промову не стільки мовленнєвим явищем, скільки однією із форм символічної політичної дії (Петлюченко, 2016, с. 147).

Як традиція та частина політичного ритуалу інавгураційна промова займає особливе місце серед жанрів політичного дискурсу, вона позбавлена інформаційної новизни, є передбачуваною, має стандартну форму та виконує низку важливих функцій: інтегративну (об'єднання суспільства на новому етапі розвитку країни), інспіративну (формування цінностей, заклик до кращого майбутнього, створення піднесеного настрою), декларативну (проголошення принципів, якими новообраний президент керуватиметься під час своєї діяльності), перформативну (присягання на

вірність народів та переконання слухачів у здатності новообраного президента бути гідним лідером) (Шейгал, 2002). Саме перформативна функція вважається провідною під час інавгураційної промови, оскільки однією з головних цілей промовця є саме переконання слухачів у правильності вибору, у тому, що президент здатен виконати свої зобов'язання, сподівання виборців та бути гідним головою держави (Свинцова & Субботина, 2012, с. 143). У зв'язку з цим О. Й. Шейгал (2002) пропонує віднести інавгураційну промову до політичних перформативів, проводячи паралель між жанрами політичного дискурсу і мовленнєвими актами.

Інавгураційна промова – це перше офіційне звернення новообраного президента до народу та світової спільноти, під час якого політик має змогу безпосередньо донести до аудиторії всі заплановані положення і тези без ризику почути заперечення, бути перерваним чи висміяним (Шаповалова & Витютнева, 2015, с. 75), що свідчить про вагомий маніпулятивний потенціал інавгураційної промови. Образність, поєднання логічної аргументації з експресивними мовними засобами всіх рівнів, апелювання до почуття патріотизму й національної гордості під час інавгураційного звернення дозволяють досягнути сильного емоційного і прагматичного впливу на аудиторію (Арутюнова, 1998, с. 205), для реалізації якого промовець має у своєму розпорядженні весь спектр просодичних засобів, за допомогою яких можливо додатково підсилити окремі фрагменти повідомлення, привернути увагу слухачів до ключових понять висловлювання, зацікавити аудиторію виступом.

Вивчаючи фонетичний складник ораторського красномовства, О. Л. Фрейдина робить висновок, що варіювання просодичних засобів під час ораторського виступу створюють просодичні контрасти, які виконують експресивну функцію, забезпечують контакт між промовцем і аудиторією, та належать до арсеналу прийомів, які формують красномовство (2016, с. 164). У політичній риториці красномовству відводиться особливе місце, тому що воно є не джерелом естетичної насолоди, а засобом досягнення успіху.

Оскільки здатність людини концентрувати увагу дуже обмежена, слухачам важко сприймати довгу політичну промову, а варіювання просодичних параметрів дозволяє мовцеві уникнути монотонності та підвищити увагу слухачів. При цьому слід зазначити, що вдалий вибір просодичних засобів ґрунтується на двох основних принципах – доречності й різноманітності, на яких наголошували ще античні ритори (Тахо-Годи, 1978, с. 181). Про важливість говорити доречно писав також відомий юрист першої половини ХХ століття П. С. Пороховщиков (Сергеич, 2020, с. 61). Порушуючи у своїй праці “Искусство речи на суде” питання юридичного красномовства, П. С. Пороховщиков звертає увагу й на важливу роль інтонації під час публічного виступу, а саме на необхідності змін в інтонаційному оформленні мовлення з метою уникнення монотонності (там само).

Окрім варіативності просодії, важливе значення має і стиль мовлення політика, у якому, на думку Д. Кристала, повинні гармонійно поєднуватися експресивність та природність (Crystal, 2016, с. 132), оскільки саме завдяки їм реалізується головна мета ораторського виступу – установка на комунікативну взаємодію промовця і слухачів, тобто, якщо політик бажає справити позитивне враження на аудиторію, він має говорити так, щоб слухачі зрозуміли його, не докладаючи зусиль.

Композиційно інавгураційна промова складається з трьох частин – вступу, основної та завершальної частини, кожна з яких має свої прагматичні доміанти. Так, головним завданням вступної частини є встановлення контакту з аудиторією та підготовка слухачів до сприйняття повідомлення. Вступ до інавгураційних промов німецьких президентів має типову структуру – спершу промовець вітає всіх

присутніх, потім висловлює подяку попередньому президенту та окреслює коло проблем, які висвітлюватиме у своїй промові.

Франк-Вальтер Штайнмаєр, вітаючи присутніх, звертається до членів парламенту і гостей, використовуючи шаблонні фрази: *Herr Präsi'dent des 'Deutschen 'Bundestages* ↑ *ver'ehrte 'Mitglieder von 'Bundestag und 'Bundesrat* ↑ *verehrte 'Gäste aus dem 'Inn- und 'Ausland* ↑ *meine 'sehr verehrten 'Damen und 'Herren* ↑. Ця частина промови має на меті встановлення контакту з аудиторією, вона виголошується без пауз, із невеликою кількістю наголосів та в пришвидшеному темпі. Серед просодичних параметрів, які сприяють реалізації функції встановлення контакту, варто назвати передовсім мелодику, що характеризується переважанням висхідного мелодійного контуру. Саме висхідна мелодика надає мовленню ознак дружнього, особистісно орієнтованого мовлення.

Часте використання висхідної мелодики притаманне також наступній частині промови, у якій новообраний президент висловлює подяку своєму попереднику. Проте слова вдячності вимовляються політиком у повільнішому темпі та з більшою кількістю пауз. Важливою просодичною ознакою для слів вдячності вважаємо також дрібне членування мовленнєвого потоку на ритмічні групи тривалістю 2 – 3 склади, а також рваний ритм із відносно рівномірним вживанням наголошених складів: *Wir 'alle* ↑ *'wollen Ihnen 'beiden heute* ↑ *von 'Herzen 'noch einmal be'danken* ↑ *und 'diese 'Dankbarkeit 'bleibt* ↓|| Ритмічний малюнок аналізованого фрагмента можна зобразити схематично, позначивши рисою (–) наголошені склади, а дужкою (∪) – ненаголошені:

∪ – ∪ – ∪ ∪ ∪ – ∪ ∪ ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪ – ∪ ∪

Як видно зі схеми, наголоси повторюються наприкінці фрази з інтервалом в 1 – 2 ненаголошені склади, що створює в слухачів враження рваного ритму, та разом зі сповільненим темпом і різким перепадом тону, який зафіксовано в цій частині повідомлення, сприяє додатковій акцентуації на словах *bedanken* і *Dankbarkeit*.

Суттєві варіювання просодичних параметрів спостерігаємо в основній частині промови, а саме на тих фрагментах, де мовець декларує принципи, якими керуватиметься у своїй діяльності, а також називає проблеми, вирішення яких планує займатися на посаді. Для виділення важливих фрагментів повідомлення Ф.-В. Штайнмаєр використовує більш сильний наголос майже на кожному слові в поєднанні з уповільненим темпом мовлення та більш тривалими паузами, ніж в інших частинах виступу. Наприклад: *Sie haben die 'Einheit des 'Staates ver'körpert* ↑ *und be'fördert* ↓| *'einschließlich 'all dessen* → *wo'für unser Ge'meinwesen steht* ↑ *und 'weltweit ge'achten wird* ↓| *'Freiheit* ↑ *und Demokra'tie* ↓| *'Rechtsstaatlichkeit* ↓| *und 'Menschenrechte* ↓ || У наведеному прикладі за допомогою частішої паузації та наголосу політик повертає увагу слухачів до понять *Freiheit*, *Demokratie*, *Rechtsstaatlichkeit*, *Menschenrechte*, декларуючи важливість основоположних принципів функціонування сучасної Німеччини – вільної, демократичної, правової держави, у якій дотримуються прав людини.

Важливість дотримання демократичних засад як головне завдання сучасної Німеччини, а отже, й президента, є лейтмотивом інавгураційного звернення Ф.-В. Штайнмаєра. Слово *Demokratie* згадується політиком 33 рази, крім того, уживається іменник *Demokrate* (2 рази), а також прикметник *demokratisch* у різних словосполученнях – *demokratische Tradition*, *demokratische Institutionen*, *demokratische Gesellschaften*, *demokratischer Streit*. Щоразу акцент на слові *Demokratie* підсилюється за допомогою комплексу просодичних засобів – наголосу, пауз до або після слова, контрастних тональних і темпоральних змін. Проілюструвати це твердження можна

на такому прикладі: *Die Ge'schichte der "Weimarer Demokra'tie↓| ein Jubi'läum, das 'wir↑| im 'nächsten Jahr das 'hundertste 'Mal be'gehen↑| 'diese Ge'schichte 'zeigt doch→ dass die Demokra'tie↑| 'weder 'selbstverständlich↑| noch mit 'Ewigkeitsgarantie 'ausgestattet ist↓| Dass 'sie einmal er'rungen↑| auch 'wieder ver'loren gehen kann↑| 'wenn 'wir uns 'nicht um 'sie 'kümmern↓|* У наведеному уривку промови політик привертає увагу слухачів до поняття Weimarer Demokratie, виділяючи його за рахунок сильного наголосу та паузи після слова *Demokratie*. Крім того, це словосполучення вимовляється в розширеному тональному діапазоні з різким перепадом частоти основного тону між першим і другим наголошеними складами. Після ритмогрупи *"Weimarer Demokra'tie* мовець значно пришвидшує темп мовлення і сповільнює його лише на ритмогрупі *dass die Demokra'tie*, підкреслюючи таким чином значущість цих фрагментів промови.

Слід зауважити, що темп мовлення політика відіграє важливу роль у сприйнятті промови, хоча сам по собі не має значення. Різний темп може викликати в слухачів як позитивне, так і негативне враження залежно від обставин спілкування. Риторично значущими є не абсолютні показники темпу, а модифікації цього параметра. Так, швидкість мовлення політика зменшується на тих фрагментах повідомлення, де слухачам важливо слідкувати за змістом промови. Крім того, сповільнення темпу може бути сигналом високого ступеня риторичного впливу на слухачів (Фрейдіна, 2016, с. 163), як у такому фрагменті промови: *Dem Weg, den die Türkei in zwei Jahrzehnten nahm, fühlten wir uns sogar besonders verbunden – auch wegen der vielen Menschen türkischer Abstammung, die in Deutschland leben, arbeiten und hier zuhause sind.* Президент говорить про відносини між двома державами, проте його головна мета – привернути увагу слухачів до того, що громадяни Німеччини турецького походження є повноправними членами суспільства та почуваються в Німеччині як вдома. Досягається це саме внаслідок суттєвого сповільнення темпу на останній синтагмі – *die in 'Deutschland 'leben, 'arbeiten und 'hier zu'house sind*, – яке супроводжується частим наголошуванням та подрібненим членуванням мовленнєвого потоку на ритмоодиниці тривалістю 2 – 3 склади.

Прискорення темпу мовлення може мати під час публічного виступу різне прагматичне навантаження. З одного боку, швидке промовляння фрагментів промови свідчить про неважливість інформації, яка в них міститься. Однак у комплексі з іншими просодичними засобами – підвищеною гучністю, більш сильним і частим наголошуванням, різким спадом мелодики в кінці фрази – пришвидшений темп створює емоційну напругу, захоплює слухачів, активізує їхню увагу. Наприклад: *'Wer soll denn 'glauben↑| dass nach dem 'blutigen 'zwanzigsten Jahr'hundert↑ und den 'Lehren aus zwei 'Weltkriegen* (пришвидшений темп)↑| *'ausgerechnet die 'alten 'Muster von 'Abschottung und 'nationaler Eife'rei* (швидкий темп, підвищена гучність)↓| *die 'Welt 'friedlicher machen* (сповільнення темпу, суттєве зменшення гучності)↓||. Виділений фрагмент виступу характеризується значним прискоренням темпу мовлення та поступовим наростанням гучності, яка досягає свого максимуму на ключових поняттях *"alten 'Muster* і *"nationaler Eife'rei*. Паузи, які використані на початку та в кінці фрагмента, також виконують риторичну функцію.

У завершальній частині промови президент підбиває підсумки свого виступу та знову повертається до наріжної теми інавгураційного звернення – демократії як невід'ємної частини німецького суспільства, підкреслюючи вирішальну роль кожного громадянина в демократичному суспільстві та закликаючи таким чином до об'єднання зусиль заради підтримки демократичних принципів у Німеччині та у світі:

(1) *'Wer also → wenn nicht 'wir → ist ge'fragt↓| 'mutig für die Demokra'tie zu 'streiten↓| wenn sie 'heute 'weltweit 'angefochten wird* (сповільнений темп)↓|

(2) *'Das ist der 'Mut↑ von dem ich 'spreche↑ das ist der 'Mut↑ den wir 'brauchen* (пришвидшений темп)↑|

(3) *'Keinen 'Kleinmut↓| 'dafür gibt es keinen 'Grund↓| 'Keinen 'Hochmut↓| 'davon hatten wir in 'Deutschland ge'nug↓| 'Sondern den 'tatkräftigen↑| den 'lebens'zugewandten 'Mut↑ von Demo'kraten↓| 'den 'brauchen wir* (сповільнений темп)↓|

Просодія завершальної частини вирізняється високою варіативністю насамперед таких параметрів, як темп мовлення та мелодика. Зважаючи на просодичне оформлення, завершальний фрагмент виступу Ф.-В. Штайнмаєра можна розділити на три частини, як показано у прикладі вище, кожній із яких притаманна специфічна реалізація мелодійного й темпорального компонентів мовлення.

Як видно з наведеного прикладу, політик починає говорити в дещо сповільненому темпі. Крім того, у першій частині переважають рівний та спадний мелодійний контур навіть там, де за правилами німецького інтонування тон мав би підвищуватися. Така реалізація мелодики в комплексі зі сповільненим темпом мовлення свідчить про рішучість мовця, впевненість у своїх словах та сприймається слухачами як констатація факту, повідомлення інформації, що не потребує обговорення. Схоже просодичне оформлення характерне й для третьої, завершальної, частини виступу. Однак у цьому випадку прагматичне навантаження темпу і частих спадів мелодики підсилюється ще й за рахунок частих наголошувань, і як результат – більш подрібненого членування мовленнєвого потоку. Контрастне просодичне оформлення вирізняє другу частину аналізованого абзацу, у якій темп мовлення суттєво пришвидшується, створюючи певну напругу, яка підсилюється внаслідок висхідного мелодійного контуру, що оформлює кожну ритмогрупу цієї фрази.

Висновки. Під час виступу з інавгураційною промовою президент, безумовно, здійснює прагматичний вплив на аудиторію – інформує, переконує, спонукає до дії, а також емоційно впливає на адресата з метою маніпулювання його свідомістю. Кожна композиційна частина інавгураційної промови виконує свої специфічні функції, вирізняється особливостями в просодичному оформленні, яке корелює із семантикою та прагматикою відповідного фрагмента виступу. Так, вступ, що покликаний встановити контакт зі слухачами та налаштувати їх на сприйняття промови, реалізується в нормальному або дещо сповільненому темпі з переважанням висхідної мелодики і без значних змін тонального діапазону. Для основної частини, головне завдання якої – формування в слухачів позитивного образу новообраного президента, який здатен гідно виконувати покладені на нього зобов'язання, притаманна висока варіативність просодичних параметрів. Суттєві зміни просодії відбуваються на семантично значущих фрагментах виступу: з метою активізації уваги слухачів використовується більш часте наголошення, сповільнення темпу мовлення, паузи, а також промовляння фрагментів у розширеному тональному діапазоні. Серед характерних ознак завершальної частини варто назвати спадний мелодійний контур.

Виконане дослідження демонструє риторичний потенціал, закладений у просодії усного мовлення політиків, а той факт, що текст промови виголошується лише один раз, свідчить про важливість правильного, доцільного вибору просодичних засобів та про неминучі негативні наслідки від будь-яких, навіть найменших, недоліків у просодичному оформленні інавгураційної промови.

Перспективи подальших досліджень. Одержані результати не лише розкривають специфіку інавгураційної промови як одного з різновидів політичного дискурсу, але й створюють підґрунтя для вивчення прагмафонетичних особливостей різних жанрів публічного мовлення політиків, зокрема в зіставному аспекті, у чому вбачається перспектива подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

- Андрущенко, І. О. (2017). Просодичне оформлення інавгураційних і партійних промов збудливими акцентуєваними особистостями. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філологічна"*, 67, 29-33.
- Аникян, Т. С. (2021). Экспрессивный потенциал просодии в инавгурационной риторике (на материале обращения Джозефа Байдена в 2021 году). *Litera*, 8, 70-80. DOI: <https://doi.org/10.25136/2409-8698.2021.8.36334>
- Арутюнова, Н. Д. (1999). *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры.
- Афанасьева, О. М. (2021). *Прагматика ритуалізованої англомовної комунікації* (Докторська дисертація). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ.
- Білоніжка, Є. С., & Чіжова, Н. В. (2021). Лінгвостилістичні засоби інавгураційної промови президента США Джозефа Р. Байдена-молодшого. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 48(1), 12-15. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.48-1.3>
- Долинський, Є. В. (2021). Риторичні прийоми у політичних промовах американських лідерів як засоби маніпуляції суспільною свідомістю громадян. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Германістика та міжкультурна комунікація*, 1, 45-51. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2021-1-7>
- Дячук, Н. В. (2018). Особливості політичного мовлення в інавгураційній промові. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія": серія "Філологія"*, 2(70), 76-79.
- Євтушина, Т., & Дідур, Л. (2020). Культуромовний аспект політичного дискурсу В. Зеленського (на матеріалі звернень періоду карантину). *Актуальні питання гуманітарних наук*, 31(2), 11-15. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/31.213832>
- Мілова, М. І., & Стеценко, М. Р. (2017). "Тронні промови" як символічний ресурс влади: український контекст. *Політичне життя*, 1-2, 68-73.
- Нестеренко, Е. Ю. (2017). Динамика обращений в американской, русской и британской политической коммуникации. *Вестник ВолГУ. Серія 2, Языкознание*, 16(3), 188-198. DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu2.2017.3.19>
- Петлюченко, Н. В. (2016). Контрастивная специфика президентского харизматического дискурса Германии и Украины. *Одеський лінгвістичний вісник*, 8, 147-151.
- Савчук, В. І. (2018). Стратифікації жанрового розмаїття текстів промов президентів Сполучених Штатів. *Science and Education a New Dimension. Philology*, VI(45), 66-69. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-152VI45-14>
- Свинцова, Ж. В., & Субботина, М. В. (2012). Эмоциональная составляющая инавгурационных речей. *Вестник ЧГПУ им. И. Я. Яковлева*, 2(2), 141-146.
- Сейранян, М. Ю. (2016). *Конфликтный политический дискурс и его просодическая реализация (на материале политических дебатов в парламенте Великобритании)* (Докторская диссертация). Московский педагогический государственный университет, Москва.
- Семотюк, О. Л., & Мараховська, Н. О. (2011). Інавгураційні промови українських та німецьких президентів: контент-аналіз комунікативних стратегій. *Нова філологія*, 44, 134-137.
- Сергеич, П. (2020). *Искусство речи на суде*. Киев: Центр учебной литературы.
- Стрій, Л. І. (2014). Структурно-композиційні особливості інавгураційної промови як жанру політичного дискурсу. *Слов'янський збірник*, 18, 240-248.

- Тахо-Годи, А. А. (ред.). (1978). *Античные риторики*. Москва: Изд-во Московского университета.
- Фрейдина, Е. Л. (2016). Вариативность просодии как основа красноречия. *Вестник КГУ им. Н.А. Некрасова*, 5, 162-165.
- Шаповалова, Т. А., & Витютнева, А. с. (2015). Манипулятивный потенциал эпидейктической речи. *Вестник Томского государственного университета. История*, 6(38), 74-78.
- Шейгал, Е. И. (2002). Инаугурационное обращение как жанр политического дискурса. *Жанры речи*, 3, 205-214.
- Campbell, K. K., & Jamieson, K. H. (2017). Rhetoric and Public Address. In M. J. MacDonald (Ed.), *The Oxford Handbook of Rhetorical Studies*. Retrieved from <https://www.law.upenn.edu/live/files/10490-rhetoric-and-presidential-politicspdf>
- Crystal, D. (2016). *The Gift of the Gab. How Eloquence Works*. New-Haven and London: Yale University Press.
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. Abgerufen von <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html#BJNR000010949BJNG000600314>

REFERENCES

- Andruschenko, I. O. (2017). Prosodychne oformlennia inavhuratsijnykh i partijnykh promov zbudlyvymy aktsentujovanymy osobystostiamy. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiia". Serii "Filolohichna"*, 67, 29-33.
- Anikyan, T. S. (2021). Ekspresivnyj potencial prosodii v inavguracionnoj rirorike (na materiale obrashcheniya Dzhozefa Bajdena v 2021 godu). *Litera*, 8, 70-80. DOI: <https://doi.org/10.25136/2409-8698.2021.8.36334>
- Arutyunova, N. D. (1999). *Yazyk i mir cheloveka*. Moskva: Yazyki russkoj kul'tury.
- Afanas'ieva, O. M. (2021). *Prahmatyka rytualizovanoi anhlomovnoi komunikatsii* (Doktors'ka dysertatsiia). Kyivs'kyj natsional'nyj universytet imeni Tarasa Shevchenka, Kyiv.
- Bilonizhka, Ye. S., & Chizhova, N. V. (2021). Linhvostylistychni zasoby inavhuratsijnoi promovy prezidenta SShA Dzhozefa R. Bajdena-molodshoho. *Naukovyj visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 48(1), 12-15. DOI: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2021.48-1.3>
- Dolyns'kyj, Ye. V. (2021). Rytorychni pryjomy u politychnykh promovakh amerykans'kykh lideriv iak zasoby manipuliatsii suspil'noiu svidomistiu hromadian. *Naukovyj visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Serii Hermanistyka ta mizhkul'turna komunikatsiia*, 1, 45-51. DOI: <https://doi.org/10.32999/ksu2663-3426/2021-1-7>
- Diachuk, N. V. (2018). Osoblyvosti politychnoho movlennia v inavhuratsijnij promovi. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu "Ostroz'ka akademiia": serii "Filolohiia"*, 2(70), 76-79.
- Yevtushyna, T., & Didur, L. (2020). Kul'turomovnyj aspekt politychnoho dyskursu V. Zelens'koho (na materiali zvernenn' periodu karantynu). *Aktual'ni pytannia humanitarnykh nauk*, 31(2), 11-15. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863.2/31.213832>
- Milova, M. I., & Stetsenko, M. R. (2017). "Tronni promovy" iak symvolichnyj resurs vlady: ukrains'kyj kontekst. *Politychne zhyttia*, 1-2, 68-73.
- Nesterenko, E. YU. (2017). Dinamika obrashchenij v amerikanskoj, russkoj i britanskoj politicheskoi kommunikacii. *Vestnik VolGU. Seriya 2, Yazykoznanie*, 16(3), 188-198. DOI: <https://doi.org/10.15688/jvolsu2.2017.3.19>
- Petlyuchenko, N. V. (2016). Kontrastivnaya specifiika prezidentskogo harizmaticheskogo diskursa Germanii i Ukrainy. *Odes'kyj linhvistychnyj visnyk*, 8, 147-151.

- Savchuk, V. I. (2018). Stratyfikatsii zhanrovoho rozmaittia tekstiv promov prezydentiv Spoluchenykh Shtativ. *Science and Education a New Dimension. Philology*, VI(45), 66-69. DOI: <https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-152VI45-14>
- Svincova, ZH. V., & Subbotina, M. V. (2012). Emocional'naya sostavlyayushchaya inauguracionnyh rechej. *Vestnik CHGPU im. I. YA. YAKovleva*, 2(2), 141-146.
- Sejranyan, M. YU. (2016). *Konfliktnyj politicheskij diskurs i ego prosodicheskaya realizaciya (na materiale politicheskikh debatov v parlamente Velikobritanii)* (Doktorskaya dissertaciya). Moskovskij pedagogicheskij gosudarstvennyj universitet, Moskva.
- Semotiuk, O. L., & Marakhovs'ka, N. O. (2011). Inavhuratsijni promovy ukrains'kykh ta nimets'kykh prezydentiv: kontent-analiz komunikatyvnykh stratehij. *Nova filolohiia*, 44, 134-137.
- Sergeich, P. (2020). *Iskusstvo rechi na sude*. Kiev: Centr uchebnoj literatury.
- Strij, L. I. (2014). Strukturno-kompozytsijni osoblyvosti inavhuratsijnoi promovy iak zhanru politychnoho dyskursu. *Slov'ians'kyj zbirnyk*, 18, 240-248.
- Taho-Godi, A. A. (red.). (1978). *Antichnye ritoriki*. Moskva: Izd-vo Moskovskogo universiteta.
- Frejdina, E. L. (2016). Variativnost' prosodii kak osnova krasnorechiya. *Vestnik KGU im. N.A. Nekrasova*, 5, 162-165.
- Shapovalova, T. A., & Vityutneva, A. S. (2015). Manipulyativnyj potencial epidejkticheskoi rechi. *Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. Istorija*, 6(38), 74-78.
- Shejgal, E. I. (2002). Inauguracionnoe obrashchenie kak zhanr politicheskogo diskursa. *Zhanry rechi*, 3, 205-214.
- Campbell, K. K., & Jamieson, K. H. (2017). Rhetoric and Public Address. In M. J. MacDonald (Ed.), *The Oxford Handbook of Rhetorical Studies*. Retrieved from <https://www.law.upenn.edu/live/files/10490-rhetoric-and-presidential-politicspdf>
- Crystal, D. (2016). *The Gift of the Gab. How Eloquence Works*. New-Haven and London: Yale University Press.
- Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*. Abgerufen von <http://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html#BJNR000010949BJNG000600314>

Дата надходження до редакції 21.02.2022.
Ухвалено до друку 16.06.2022.

Відомості про автора

<p>Вольфовська Ольга Олександрівна,</p> <p>кандидат філологічних наук, докторант кафедри германської і фіно-угорської філології ім. проф. Г. Г. Почепцова Київського національного лінгвістичного університету e-mail: olga.volfovsk@gmail.com</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>фонетика, фонологія, риторика, політичний дискурс</p>
--	--	--

УДК 811.112.2

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263101>

М. В. Гамзюк

Київський національний лінгвістичний університет, Україна

e-mail: mykola.gamsjuk@knlu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6612-0625>

ВОЄННО-ПОЛІТИЧНІ ЕВФЕМІЗМИ В СУЧАСНИХ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ЗАСОБАХ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

Abstract

The article presents the study of the functioning of military-political euphemisms in modern German-language means of mass communication. The purpose of the work is to study the differences between the use of military and political euphemisms of the German language from other types of euphemisms and linguistic means of countering manipulation with their help in the conditions of a hybrid war. The material selected by a continuous sample was analyzed using the contextual-interpretive method. To achieve the goal, a number of tasks were solved: 1) the concept of “euphemism” was clarified, 2) functional and pragmatic features of military-political euphemisms were determined, 3) linguistic means of countering the manipulation of the recipients’ consciousness by using military-political euphemisms in the German media space in the conditions of a hybrid war were established. After February 24, 2022, a reformatting of the German-language official discourse in the mass media is observed from uncertainty to condemnation of the Russian-Ukrainian war. One of the means of manipulating consciousness in the conditions of modern hybrid warfare, actively used by politicians and journalists, is euphemism. Fixation of war in the German language develops as a process of euphemism formation and its overcoming: an exposure of “language corruption” as one of the manipulation types, on the one hand, and, on the other hand, detection of the so-called “foreign meanings” in the war language.

Keywords: euphemism, Russian-Ukrainian war, military-political discourse, hybrid war, conflict of meanings.

Анотація

У статті досліджено функціонування воєнно-політичних евфемізмів у сучасних німецькомовних засобах масової комунікації. Метою статті є описати відмінності у використанні воєнно-політичних евфемізмів німецької мови від інших видів евфемізмів та мовних засобів протидії маніпуляції за їхньою допомогою в умовах гібридної війни. Відібраний суцільною вибіркою матеріал проаналізовано за допомогою контекстуально-інтерпретаційного методу. Для досягнення поставленої мети розв’язано низку завдань: уточнено поняття “евфемізм”, визначено функціонально-прагматичні особливості воєнно-політичних евфемізмів, встановлено мовні засоби протидії маніпулюванню свідомістю реципієнтів використанням воєнно-політичних евфемізмів у німецькому медіапросторі в умовах гібридної війни. Після 24 лютого 2022 року спостерігається переформатування німецькомовного офіційного дискурсу в засобах масової інформації від невизначеності до засудження російсько-української війни. Одним із засобів маніпулювання свідомістю в умовах сучасної гібридної війни, який активно використовують політики та журналісти, є евфемізм. Фіксація війни в німецькій мові розвивається як процес формування евфемізмів та їх подолання: своєрідного викриття “корупції мови” як одного з видів маніпуляції, з одного боку, та виявлення так званих “чужих смислів” у мові війни, з іншого.

Ключові слова: евфемізм, російсько-українська війна, воєнно-політичний дискурс, гібридна війна, протиторство смислів.

Вступ. У політичному дискурсі поняття евфемізм тісно пов’язане з терміном “політичної коректності”, який останнім часом набув популярності в публіцистиці та майже замінив собою загальноприйняті поняття “ввічливість”, “толерантність”, “тактовність” тощо. Крім того, порушуються питання щодо фундаментального дослідження евфемізмів як одного з найважливіших засобів вираження теми війни

в засобах масової інформації. І останнє, але не менш важливе, слід зафіксувати відмінності використання військових евфемізмів від інших видів евфемізмів. Однак, перш ніж перейти до лінгвістичного аналізу евфемізмів у воєнно-політичному дискурсі, необхідно визначити, як трактують поняття “гібридна війна” в сучасному науковому просторі, оскільки саме в контексті гібридної війни поняття “евфемізм” отримує інше лексико-семантичне навантаження.

У воєнно-політичній сфері завжди використовується велика кількість евфемізмів, що зумовлено потребою номінації нових реалій та необхідністю утворення одиниць із позитивною конотацією для номінації явищ, пов’язаних із війною. У працях сучасних дослідників німецької мови мало уваги приділялося евфемізмам як заміникам лексичних одиниць, пов’язаних із війною. Це і визначає актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику інформаційних впливів і протиборств, інформаційних війн неодноразово порушували і вивчали вітчизняні та зарубіжні мовознавці (Г. Г. Почепцов (2016), О. О. Тараненко (2017), W. Schreiber (2016) та ін.) У лінгвістиці описано ідеологічні, політичні евфемізми, природу та механізми маніпулятивного впливу евфемізмів у мові ЗМІ, семантичні, прагматичні, функціональні та словотвірні особливості евфемізмів (Тхір, 2004). Водночас неоднозначне розуміння евфемізації змушує з’ясувати їхню сутність, а також встановити протидію їм в умовах гібридної війни.

Мета роботи полягає в дослідженні відмінності використання воєнно-політичних евфемізмів німецької мови від інших видів евфемізмів та мовних засобів протидії маніпуляції за їх допомогою в умовах гібридної війни. Окреслена мета передбачає розв’язання таких конкретних завдань: 1) уточнення поняття “евфемізм”; 2) визначення функціонально-прагматичних особливостей воєнно-політичних евфемізмів; 3) встановлення мовних засобів протидії маніпулюванню свідомістю реципієнтів використанням воєнно-політичних евфемізмів у німецькому медіапросторі в умовах гібридної війни.

Методи дослідження зумовлені метою, завданнями і фактичним матеріалом, зібраним методом суцільної вибірки із сучасних публіцистичних текстів, присвячених тематиці сучасної війни, провідних німецькомовних видань Німеччини, Австрії, Швейцарії та Люксембургу. Відібраний матеріал проаналізовано за допомогою контекстуально-інтерпретаційного методу.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сьогодні існує багато різних трактувань терміна “евфемізм”. У сучасній лінгвістиці його тлумачать, з одного боку, як певну форму слововживання, відповідне застосування лексичних одиниць, що дають мовцеві змогу комунікувати про певні обставини і на теми, про які з етнічних, релігійних, політико-ідеологічних причин не спілкуються взагалі або тільки у відповідній описовій формі. З іншого боку, таким терміном покликаються на продукт слововживання, тобто на вжиті в евфемістичній функції лексичні знаки. Деякі лінгвісти розглядають евфемізми як одиниці вторинної номінації з відносно позитивною конотацією, що використовуються для заміни прямих найменувань, вживання яких із соціально чи психологічно зумовлених причин вважається небажаним, або ж як непрямую номінацію об’єктів та явищ, для позначення яких наявна певна пряма номінація, однак з якихось причин її використання є небажаним, непристойним або забороненим у певному суспільстві (Див.: Ткачівська, 2016, с. 103). Евфемізм – це слово чи вислів, яким замінюють у мові грубе, непристойне, з неприємним емоційним забарвленням слово; заміна грубих, непристойних, неприємних і т. ін. лексем. У нашій роботі ми розглядаємо евфемізм як мовний вислів, який називає людину, групу людей, об’єкт чи ситуацію в прихованій, пом’якшеній

чи завуальованій манері, а евфемізацію – як лінгвістичний засіб перефразування з метою покращення або затемнення концептуального змісту висловлювання.

У сучасному медіадискурсі цей термін трапляється все частіше дещо інакше: як словозамінник, що вживається не замість грубого або лайливого вислову, а замість небажаного, незручного в тому чи іншому контексті, насамперед політичному. Так виникає певне “лицемірство” політичної та медійної риторики, що отримало назву “корупції мови”. Це явище розглядається як “зловживання мовою”, коли вона використовується не для спілкування, а для брехні та омани. “Корупція мови” лежить в основі системи суспільного лицемірства. Другою причиною евфемізації є цілеспрямовані інформаційні інтервенції, вживляння в дискурс так званих “чужих смислів” як ефективної зброї смислової війни. Такі семантичні операції є вкрай небезпечними, бо “чужі” номінації несуть свої смисли непомітно, доносять інформацію напругу, майже автоматично декодуючись підсвідомістю (Тараненко, 2017, с. 150).

Розгляд евфемізмів полягає в дослідженні їхніх функцій. Основними призначеннями евфемізмів у мові і в мовленні називають: меліорацію – позитивне оцінювання певних соціальних груп чи видів людської діяльності, що отримали позитивну оцінку; пом’якшення – зм’якшення певних фактів і трансформування їх у менш різкі висловлювання; приховування – укривання реальних негативних фактів та уникнення їхнього прямого іменування.

Наведена класифікація функцій евфемізмів складна, оскільки не завжди можна провести чітку межу між ними. Так, евфемізми вважаються пом’якшувальними або завуальованими, якщо вони послаблюють або прикрашають ситуацію, неприємну для одного або обох учасників. Здебільшого ці мовні одиниці завуальовано обходять індивідуальні чи соціальні табу та враховують норми й умовності, які застосовуються в суспільстві. З іншого боку, евфемізми, що виконують маскувальну функцію, спрямовані на те, щоб привернути увагу слухача до тих елементів факту, які, на думку мовця, покажуть його проблеми у вигідному для нього світлі. Евфемізми, які маскують певні явища, мають на меті зобразити щось кращим, ніж воно є насправді. Визначити функції евфемізму можна в конкретному контексті.

У воєнно-політичному дискурсі евфемізми використовують, щоб представити щось краще, ніж воно є насправді. Порівняно з евфемізмами повсякденної мови, евфемізми воєнно-політичної сфери становлять окрему категорію. Вони не просто слугують для прикрашання та маскуванню аспектів війни, що сприймаються як негативні – цей вид евфемізму часто свідомо використовують для приховування неприємних фактів про війну.

Незважаючи на значну кількість і доволі широке тематичне коло лінгвістичних праць з проблеми використання евфемізмів у політичному дискурсі, у сучасній філологічній науці залишається не розробленою проблема використання евфемізмів як засобу вуальовання змісту негативних висловлювань у контексті гібридних війн. Оскільки про війну та пов’язані з нею явища намагаються не говорити прямо, у цій сфері використовують значну кількість евфемізмів. Повна кількість слів-замінників, таким чином, утворює незліченний набір лексем і словосполучень як узуальних, так і окаціональних, які асоціюються з певною війною.

Слід визнати, що ідея про те, що кожна війна є по-своєму новою і принаймні частково відрізняється від воєн, які відбувалися раніше, не дуже оригінальна: в історично задокументованій історії людства відбулося майже 14 400 війн. Навіть протягом однієї війни її вигляд безперервно змінюється. Крім інструментального змісту протиборства, який є зрештою політичним, нав’язування противнику своєї

волі, залишається порівняно постійною метою. Однак навіть специфічні адаптивні характеристики конкретної війни не позбавлені фундаментальних структурних подібностей, тому що більшість війн не зовсім нові (кібервійна тут може бути винятком), а суперники мають щось поверхнево відоме та очікуване, наприклад, характер території і баланс сил або динаміку нападу та захисту.

Так звана гібридна війна описує гнучку змішану форму відкрито і приховано використовуваних, регулярних і нерегулярних, симетричних і асиметричних, військових і невійськових засобів конфлікту з метою стирання межі між станами війни і миру, які є особливо структурованими в міжнародному праві. До певної міри гібридну війну можна розуміти як перевернутий “мережевий підхід”, тобто як використання різних учасників та інструментів з метою загрози суверенітету іншої країни.

Російська агресія проти України, яка почалася в 2014 році, є гібридною, оскільки поєднує мілітарний та немілітарний (інформаційний, психологічний, культурний, мовний, комунікаційний) складники. Певні вияви агресії немілітарного типу пов’язані з концепцією консцієнтальної війни, мета якої – ураження людської свідомості та руйнування способів і форм ідентифікації особистості та суспільства за допомогою поширення комунікативними каналами певних образів і текстів. Консцієнтальна зброя руйнує стійку систему світоглядних цінностей, родову і культурну пам’ять, традиційні механізми самоідентифікації задля цивілізаційного перевербування етносів і народів. До типів такої зброї дослідники відносять, зокрема, мову та наративи. Ключ до розуміння ситуації маніпулювання полягає в емоційному впливі на свідомість людини. У Росії й поза нею воно стало не тільки провідним поняттям ангажованих журналістів, а й головним критерієм позитивної чи негативної оцінки друкованих, інтернет-, радіо- і телематеріалів.

Часто політичну риторичку направлено на пропаганду, основна мета якої – за допомогою цілеспрямованого свідомого добору мовного матеріалу передати певний зміст задля досягнення запрограмованого прагматичного впливу на аудиторію, що підтверджує свідоме маніпулювання спрямованістю мовних одиниць на вплив. Емоційно-експресивні чинники посилюють мовленнєвий вплив, є однією з позамовних причин широкого використання вторинної номінації в політичній риторичці, а володіння різними засобами мови та вміння їх адекватно використовувати – важливі складники лінгвістичної компетенції адресанта висловлювання (Коляда & Кондрук, 2015, с. 99).

Останнім часом тема гібридної війни отримує міждисциплінарний характер. Оскільки аналіз здійснено із філологічної позиції, основну увагу в цій статті буде приділено лінгвістичному аспекту зазначеної проблеми.

Комунікація в сучасному полікультурному суспільстві визначає норми поведінки в різноманітних комунікативних умовах. Евфемізми використовують, щоб уникнути слів-табу, вони замінюють неприємні та неприйнятні слова і виконують функцію приховування змісту висловлювань, а також функцію маніпулювання свідомістю людей. В останні десятиліття процес утворення евфемізмів відбувається з особливою інтенсивністю. Це пояснюється тим, що в сучасному світі одним із найбільш важливих факторів, який сприяє утворенню та закріпленню евфемізмів, є їхня здатність бути потужним засобом формування нових суспільних стандартів. Евфемізми мають значний маніпулятивний потенціал, який зумовлений такими чинниками: 1) утворенням нейтральної чи позитивної конотації, яка приховує справжню сутність явища, і ефективніша, ніж вплив на свідомість людини лексем прямої номінації; 2) для того щоб надати слову статус евфемізму, необхідно зрозуміти, який саме

референт прихований за цим словом: якщо адресат через певні причини (нестача часу, недостатній рівень освіти тощо) не може цього зробити, то евфемізм так і залишиться нерозпізнаним; 3) з явищем евфемізації знайома лише незначна частина реципієнтів (філологи, журналісти), а не знаючи суті самого явища, неможливо й зрозуміти, як відбувається маніпулятивний вплив; 4) реципієнт зазвичай не встигає виділити евфемізми з контексту та осмислити їх, оскільки інформаційний потік у ЗМІ або під час промов політиків ускладнює орієнтування в мовному матеріалі та призупиняє його об'єктивну оцінку (Коляда & Кондрук, 2015, с. 98).

У політичному дискурсі поняття евфемії тісно пов'язане з терміном “політичної коректності”, який набув популярності в публіцистиці та майже замінив собою загальноприйняті “ввічливість”, “толерантність”, “тактовність” тощо. Однак, перш ніж перейти до лінгвістичного аналізу евфемізмів у воєнно-політичному дискурсі, нам необхідно визначити, як трактують поняття “гібридна війна” в сучасному науковому просторі, оскільки саме в контексті гібридної війни поняття “евфемізм” отримує інше лексико-семантичне навантаження.

Евфемізми, які найтісніше пов'язані з воєнно-політичною сферою та з ідеями політичною коректності, представлені двома великими групами. До першої належать евфемізми, які відволікають від негативних суспільних явищ. До другої групи – ті, що спрямовані на прикриття антигуманної політики країни, особливо агресивних військових дій, серед них і гібридних воєн.

Якщо говорити про відображення російської агресії проти України в німецькомовній пресі, то після 24 лютого 2022 року всі німецькомовні країни однозначно стали на бік України. Федеральний канцлер ФРН Олаф Шольц увів у політичний обіг термін *Zeitenwende* “*Der 24. Februar 2022 markiert eine Zeitenwende in der Geschichte unseres Kontinents*” (Politik-Sprache. Sprachbilder. Rhetorik-Wandel). *24 лютого 2022 року стало поворотним моментом в історії нашого континенту*” (Тут і далі переклад наш – М. Г.).

Якщо до цього часу в німецькомовних ЗМІ для позначення війни вживався термін *Ukraine-Konflikt*, що є евфемізмом (*Seit der Annexion der Krim scheint im Ukraine-Konflikt klar, wer gut und wer böse ist* (newropeans-magazine.info, 26.03.2018). *Після анексії Криму здається зрозумілим, хто хороший, а хто поганий в українському конфлікті*), то після 24 лютого 2022 року почали використовувати прямі назви: *Krieg, Ukraine-Krieg, Putins Krieg in der Ukraine, russischer Angriffskrieg, Russisch-Ukrainischer Krieg, Krieg in der Ukraine, der Krieg Russlands gegen die Ukraine*.

Показовою є позиція Федерального канцлера ФРН Олафа Шольца, висловлена ним під час офіційного візиту до ПАР: *Bei seiner ersten Afrika-Reise wirbt Bundeskanzler Olaf Scholz um eine gemeinsame Haltung gegen Russland. Mit mäßigem Erfolg. So sprach Ramaphosa bei der Pressekonferenz mit Scholz durchgehend von “dem Konflikt”, wenn er die Lage in der Ukraine meinte. Seine Regierung vermeidet seit Beginn des Krieges das Wort Krieg – und konkrete Schuldzuweisungen. Scholz hielt recht resolut dagegen: “Es handelt sich um einen russischen Angriffskrieg”, sagte er. “Das muss jedem klar sein, der diese Situation bewertet.”* (Scholz in Südafrika. Zähes Ringen um den Ukraine Krieg). *На пресконференції з Шольцем Рамафоса послідовно говорив про “конфлікт”, коли мав на увазі ситуацію в Україні. З початку війни його уряд уникав використання слова війна і конкретних звинувачень. Шольц рішуче відповів: “Це російська загарбницька війна”, – сказав він. “Це повинно бути зрозуміло кожному, хто оцінює цю ситуацію”.*

Німецькомовні ЗМІ активно розкривають значення маскувальних евфемізмів, створених російською пропагандою. Це пов'язано з тим, що в Німеччині, Австрії, Швейцарії та Люксембурзі проживає багато переселенців із колишнього СРСР,

а також із тим, що Росія в умовах гібридної війни з використанням новітніх технологій має змогу впливати на німецькомовних реципієнтів. Треба зважати також на те, що, попри офіційну позицію урядів, у німецькомовних країнах є політики і політичні партії, які підтримують позицію російського керівництва і повторюють російські нарративи. Таких людей називають “корисними ідіотами”. *Was machen die Querdenker? Sie haben eine neue Berufung gefunden: Als **nützliche Idioten** verbreiten sie Putins Propaganda, kommentiert mein Kollege Christian Vooren.* (DB). Was jetzt?). *Що роблять дисиденти? Вони знайшли нове покликання: як **корисні ідіоти** вони поширюють путінську пропаганду, – коментує мій колега Крістіан Воорен.* У зв’язку з нападом на Україну почастішало використання цього терміна як у західних ЗМІ, так і у ЗМІ німецькомовних країн. Він означає теплі контакти між російським урядом під керівництвом Володимира Путіна та різними міжнародними діячами. Зазвичай звинувачення зводиться до того, що люди прагнуть наблизитися до Москви через особисті інтереси і використовуються Кремлем у внутрішньо- та зовнішньополітичних цілях, контекст яких вони не завжди розуміють.

Німецькі ЗМІ інформують своїх читачів і глядачів про блокування російською владою німецьких каналів, розкриваючи надуманість приводів: *Die russische Medienaufsichtsbehörde Roskomnadzor hat die Webseite der Zeitung Welt gesperrt. Angeblich verbreite das Portal **gesetzeswidrige Informationen**. Der russischen Nachrichtenagentur Tass zufolge geht es um “**Aufrufe zu Massenunruhen, Extremismus und Teilnahme an illegalen Massenaktionen**”.* (Ukraine-Überblick). *Російський медіарегулятор Роскомнадзор заблокував сайт газети Welt. Мовляв, портал поширював незаконну інформацію. Як повідомляє російське інформаційне агентство ТАСС, ідеться про “**заклики до масових заворушень, екстремізму та участі в незаконних масових акціях**”.*

Утім, маскувальні евфемізми особливо поширилися в російській пропаганді все-таки протягом останнього часу у зв’язку з агресією проти України.

Spezialoperation *Die Zeit arbeitet jetzt gegen Wladimir Putin, der seinen Krieg gegen die Ukraine immer noch eine “**Spezialoperation**“ nennen lässt. Am 24. Februar, dem Tag der Invasion, sprach er von einer “**Demilitarisierung**“ der Ukraine (Waffenlieferung. Ukraine-Krieg. Westen). **Зараз час працює проти Володимира Путіна, який досі примушує називати свою війну проти України “спецооперацією”.** 24 лютого, у день вторгнення, він говорив про “демільтаризацію” України.*

Spezielle Militäroperation *Dabei nannte er den Angriff, der in Russland als “**spezielle Militäroperation**“ bezeichnet werden muss, einen Krieg.* (Ukraine-Überblick). *Війною він назвав агресію, яку в Росії треба кваліфікувати як “спеціальну військову операцію”.*

Militärische Spezialoperation *Als Ziele des in Moskau “**militärische Spezialoperation**” genannten Kriegs gegen die Ukraine hatte Putin bereits im Februar die “**Entnazifizierung**” und “**Entmilitarisierung**” der Ukraine, **ihren neutralen Status, die Abtretung der Gebiete Donezk und Luhansk sowie die Anerkennung der seit 2014 annektierten Krim als russisch genannt.** (Ticker Ukraine-Russland). *Цілями названої в Москві “спеціальною воєнною операцією” в лютому війни проти України Путін назвав “денацифікацію” та “демільтаризацію” України, її нейтральний статус, відмову від Донецької та Луганської областей і визнання російським анексованого з 2014 року Криму.**

Militärischer Spezialeinsatz *Auch oppositionelle Memes, die sich explizit gegen den Krieg oder “**militärischen Spezialeinsatz**” richten und sich trotz der Zensurbestimmungen kritisch äußern, sind weitgehend russischsprachig und referieren nur in seltenen Fällen auf westliche Popkultur, wodurch sie schwer zugänglich sind. Hier wird nicht, wie im Fall der proukrainischen Memes, der Westen, die Nato und die Vereinten Nationen, sondern*

ausschließlich die russische Bevölkerung adressiert. (Memes. Russland-Ukraine-Krieg. Sozial-Media). Навіть опозиційні мему, які відверто спрямовані проти війни чи “спеціальної воєнної операції” і висловлюються критично, незважаючи на цензурні норми, переважно російськомовні та лише рідко стосуються західної попкультури, що робить їх важкодоступними. Тут, на відміну від проукраїнських мемів, ідеться не про Захід, НАТО та ООН, а виключно про населення Росії.

Німецькі ЗМІ розкривають справжній зміст прихованих евфемізмів, якими виступають окремі поняття Другої світової війни і які активно використовують російські та проросійські пропагандисти в зовсім іншому значенні, наприклад: **Entmilitarisierung, Denazifizierung.**

Schnell wird klar, was sich hinter den Zielen verbirgt, die Putin ausgegeben hat: “Entmilitarisierung“ und “Denazifizierung“ bedeuten nichts anderes als gewaltsame Unterwerfung, eine Zerstörung der Ukraine als Staat und Nation – Russland führt einen Eroberungs- und Vernichtungskrieg ohne Recht und Maß. (100-Tage-Ukraine-Krieg. Russland-Angriff). Швидко стає зрозумілим, що стоїть за цілями, які поставив Путін: “демільтаризація” та “денацифікація” означають не що інше, як насильницьке підкорення, знищення України як держави та нації – Росія веде війну на завоювання та знищення без дотримання правил війни.

Серед маскувальних евфемізмів, які активно вживаються російською пропагандою, слід назвати такі: “**negative Wirtschaftswachstumsraten**”, досл.: “від’ємні темпи економічного зростання”, “падіння виробництва”, “**radikale Reduzierung der Offensive**”, досл.: “кардинальне скорочення наступу” – “відступ військ”, “**Schritte des guten Willens**”, досл.: “кроки доброї волі” – “відхід російських військ з острова Зміїний”, “**harte Landung**”, досл.: “жорстка посадка” – “падіння літака чи гвинтокрила”.

Демаскування окремих евфемізмів має в німецькій пресі саркастичний характер, як наприклад:

*In der Nacht zum 3. Juli wurden in Belgorod **Explosionen** gehört. Die russischen Behörden sagten, dass 3 Menschen getötet und 4 weitere verletzt wurden. Es ist bekannt, dass 2 Personen ins Krankenhaus gebracht wurden ein Mann und ein 10-jähriges Kind.*

*Der Propagandist “durchbrach” wegen der “**Klatschen**“ in Belgorod/Collage 24 Kanäle “verbrennt“ dadurch, dass die eigenen Kollegen die Explosionen in Belgorod “**Knall**“ nennen. Die Besatzer sind empört, dass sie die Schuld nicht den Streitkräften der Ukraine zuschieben können.*

*Aktivist Sergei Sternenko veröffentlichte ein Video, in dem der Propagandist seinen Newsfeed verliert. Dort sprechen russische Journalisten über die heutigen “**Pops**“ in Belgorod.*

*Der Propagandist “brach durch“ wegen des Wortes “**Pops**“. Er konnte seine Emotionen nicht zurückhalten, aber am Ende bekam er fast einen Wutanfall.*

*Bist du verdammt noch mal da? Was für “**Baumwolle**“?! – die russische Hysterie.*

*“Klatschen“ war gegen 3 Uhr morgens in Belgorod zu hören. Da waren mehrere. Zuerst sahen die Bewohner etwas am Himmel und dann am Boden platzen. Es gab keinen Luftangriff in der Stadt. (DWDS Russischer-Propagandist in der Luft schimpfte mit Kollegen, die die Explosionen in Belgorod Knalle nennen). У ніч на 3 липня в Белгороді пролунали **вибухи**. Російська влада повідомила про 3 загиблих і 4 поранених. Відомо, що до лікарні доставили 2 людей – чоловіка та 10-річну дитину.*

*Propagandist “прорвався” через “**хлопки**” в Белгороді. 24 канал “обнікся” тим, що його власні колеги називають вибухи в Белгороді “**хлопком**”. Окупанти обурені тим, що не можуть звинувачувати в цьому Збройні сили України.*

Активіст Сергій Стерненко виклав відео, як російська пропагандистка читає його стрічку новин. Там російські журналісти розповідають про сьогоднішню “**понсу**” в Белгороді. Пропагандист “прорвався” через слово “**понса**”. Він не зміг стримати емоцій, але в кінці мало не влаштував істеріку.

Ви там що, з глузду з’їхали? Яка “бавовна”?! – російська істерика.

Близько третьої години ночі в Білгороді можна було почути “серію гучних розривів”. Було кілька. Спочатку жителі побачили, як щось лопнуло в небі, а потім і на землі. Авіаційного нальоту на місто не було.

У наведеному прикладі висміюється евфемістична заміна слова *Explosion* “вибух” лексемами, що виражають нижчу інтенсивність **Pops, Knall, Klatschen** – “розрив” (рос. “хлопок”). Хлопок – евфемізм до слова вибух, який використовується в підконтрольних державі російських ЗМІ в рамках “режиму інформаційного сприяння” з метою запобігання паніці. Проте в російській мові наявний його омонім – хлопок – “бавовна”, нім. *Baumwolle*, що при повідомленні про жертви виглядає справжнім абсурдом.

У сучасних німецькомовних ЗМІ активно вживаються евфемізми, які відволікають від негативних суспільних явищ: **Ankerzentrum** – Massenunterkunft für Geflüchtete, “притулок для біженців”, **ethnische Säuberung** – Vertreibung, Völkermord “етнічні чистки”, **Gefallene** – im Krieg getötete Soldaten “загиблі”, **Kollateralschaden** – großer Schaden, der bei einer militärischen Aktion entsteht und von den Verantwortlichen in Kauf genommen wird “супутня шкода”, **Umsiedlung** – Vertreibung “вигнання”, **eliminieren** – töten “знищувати”. Пор. у контекстах:

Militärische Zwecke müssten in einem vernünftigen und auch menschlich verantwortbaren Verhältnis zu den sogenannten Kollateralschäden stehen, die der Einsatz verursacht. (Butscha-Kriegsverbrechen Ukraine). Військові цілі повинні мати розумне, а також гуманно відповідальне ставлення до так званої супутньої шкоди, спричиненої розгортанням.

Viele Kriegswaffen zielen deshalb nicht darauf ab, den Gegner zu eliminieren, sondern ihn zu verletzen. Die Projektile sind im Laufe der Kriegsgeschichte nicht unbedingt größer, sondern oft sogar kleiner geworden – und effektiver. Es gibt Projektile, die im Flug absichtlich taumeln, um mehr Gewebe zu zerstören. Der wehrtechnische Fortschritt hat die Waffen nicht tödlicher gemacht, sondern grausamer (Soldaten. Ukraine. Bundeswehrkrankenhaus. Berlin. Verwundete). Тому багато видів зброї спрямовані не на знищення ворога, а на його поранення. У ході історії війни снаряди не обов’язково ставали більшими, але часто навіть меншими – і ефективнішими. Є снаряди, які навмисно розриваються у повітрі, щоб пошкодити більше тканин. Прогрес оборонних технологій не зробив зброю більш смертоносною, а більш жорстокою.

Іноді взаємодія евфемізму з будь-якою одиницею лексичної системи може призвести до виходу цієї одиниці з активного слововжитку або до суттєвого зниження частоти її використання. Наявні два види такої “негативної” взаємодії:

1) евфемізм витісняє мовну одиницю, яку заміняє, наприклад, у парі синонімічних іменників **Orlog** – **Krieg**. *Sie führte in den großen Orlog und endete in der bitteren Niederlage von 1918. (DWDS. Orlog). Вона вступила у велику війну і закінчила гіркою поразкою 1918 року. У словнику німецької мови слово Orlog марковане як “застаріле” (DWDS. Orlog).*

2) один евфемізм витісняє інший з активної зони синонімічного ряду в пасивну. Наприклад: **Verletzung** – **Wunde** – **Beschädigung** “рана”. Із перелічених синонімів найуживанішим є перше слово, лексема *Beschädigung* має позначку “застаріле” (DWDS: Beschädigung).

Виділяють кілька способів утворення евфемізмів:

1) **переклад:** щоб уникнути вимови табуйованих або неприємних слів, вони замінюються іншими словами. Назвати об'єкт інакше – це створити нове поняття про нього. Цей спосіб утворення евфемізмів найпродуктивніший. Нариклад: *Vertriebene* “вигнанці” – *Flüchtlinge* “біженці”. *Zahlreiche Vertriebene blieben damals bis zu drei Wochen im Lager und siedelten anschließend in der Region.* (DWDS. Vertriebene). *Todi численні вигнанці перебували в таборі до трьох тижнів, а потім осідали в регіоні. Das zweite Containerdorf für Flüchtlinge in Berlin ist eröffnet worden.* (DWDS. Flüchtlinge). *У Берліні відкрито друге контейнерне селище для біженців.*

2) **аббревіатура:** замість того, щоб сказати негативне або обценне слово, використовується аббревіатура, наприклад: *Russisches Kriegsschiff, f*** dich ...!* (*ukrainisch* Русській воєнний корабль, іді ...! *Russkij wojennyj korabl, idi ...!*, , *deutsch wörtlich Geh zum Schwanz, sinngemäß Fick dich*);

3) **каламбур:** особливо коли йдеться про лайливі слова, іноді вдаються до каламбурів, щоб не вимовляти їх прямо. Прикладом цьому може слугувати слоган “**Х. війні!**” – нецезурне пацифістське гасло, публічно використане вперше гуртом “Тату” на своїх майках 25 лютого 2003 року на шоу Джея Лено (*The Tonight Show with Jay Lenofen*) на каналі NBC під час виконання пісні “*All the Things She Said*” із першого англійськомовного альбому “*200 km/h in the Wrong Lane*”. На той час США готувалися до початку війни в Іраку, і на телебаченні США намагалися не допускати антивоєнних висловлювань. І. Шаповалов, продюсер групи, сказав, що це російський сленговий спосіб сказати “Ні війні”. Наступного дня став відомий переклад фрази, і на телешоу Джиммі Кіммела “*Jimmy Kimmel Live!*” каналу ABC було заборонено одягати майки з таким написом, тому учасниці вийшли в майках із написом “*Censored*”. Однак Ю. Волкова написала фразу маркером на руці телеведучого, цю сцену було показано крупним планом. Поява солісток у майках із нецензурним написом була висвітлена світовими ЗМІ, що сприяло його популяризації. У США та інших західних країнах стали продаватися майки та інші сувеніри написами від “*Dick to War*” або “*Fuck War*”. Фанати в Росії носили власні версії футболок на виступах, але коли їх показали на російському телебаченні, футболки були відредаговані додатковим штрихом через літеру Ж – **Жуй войне!** Сьогодні цей слоган прикрашає плакати на демонстраціях проти війни в Україні. Той факт, що Юлія Волкова, одна із солісток гурту “Тату”, почала політичну кар’єру і представляє партію Путіна “Єдина Росія”, не стоїть на шляху популярності гасла (Memes. Russland-Ukraine-Krieg. Sozial-Media);

4) **спеціальні та іноземні слова і вислови:** коли німецькі слова замінюються спеціалізованими або іноземними словами, поліпшується чи пом’якшується їхнє значення. *Auf dem Friedhof in Butscha wurden nach dem Massaker Hunderte Bewohner begraben* (Butscha-Kriegsverbrechen Ukraine). *На бучанському кладовищі після розстрілу були поховані сотні мешканців.* Евфемізм *Massaker* є запозиченням із французької мови *massacre* (DWDS. Massaker).

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Невід’ємними складниками мовної комунікації є ідеологія, пропаганда, маніпуляція свідомістю, інформаційний і психологічний вплив, які пов’язані один з одним. Засоби масової інформації використовують евфемізми задля досягнення й реалізації власних цілей, для висвітлення фактів і подій у тих барвах, які відповідають їхнім подальшим стратегіям та інтересам. Використання евфемізмів часто пояснюється бажанням бути політично чемним, оскільки ідеологія коректності є головною ознакою політичного дискурсу. Проте не всі розпізнають в евфемізмах властивість маніпулювати свідомістю реципієнта. Зазвичай маніпулювання викликає певну протидію з боку

опонентів, які у ЗМІ розкривають справжній зміст евфемізмів, використовуючи при цьому знаки прямої номінації.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в аналізі функціонування евфемізмів в інших типах дискурсу, наприклад, в політичних анекдотах, інтернет-мемах тощо.

ЛІТЕРАТУРА

- Коляда, Е., & Кондрук, А. (2015). Евфемізми як засіб маніпуляції у політичному дискурсі. *Актуальні питання іноземної філології*, 2, 97-103.
- Почепцов, Г. Г. (2016). *Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смислових війнах*; переклад з російської Тамари Гуменюк. К.: ВД "КМА".
- Тараненко, О. (2017). Долання евфемізації в "мові війни" українського медійного та політичного дискурсу. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Журналістські науки*, 1(883), 148-153.
<https://science.lpnu.ua/uk/sjs/vsi-vypusky/vypusk-1-nomer-883-2017>
- Ткачівська, М. Р. (2016). Евфемізм або мовна дипломатія (на прикладі української та німецької мов). *Прикарпатський вісник*, 2(34), 102-110.
- Тхір, В. Б. (2004). Особливості утворення політичних евфемізмів (на прикладі ідеологічних евфемізмів). *Гуманітарний вісник. Серія "Іноземна філологія"*, 8, 313-315. <http://194.44.152.155/elib/local/150.pdf>
- Schreiber W. (2016). *Der neue unsichtbare Krieg? Zum Begriff der "hybriden" Kriegführung. Politik und Zeitgeschichte*, 26.08.2016
<https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/232962/der-neue-unsichtbare-krieg/>

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

- DWDS Beschädigung <https://www.dwds.de/wb/Beschädigung>
- DWDS Massaker <https://www.dwds.de/wb/Massaker>.
- DWDS Orlog <https://www.dwds.de/wb/Orlog>
- DWDS. Flüchtlinge <https://www.dwds.de/wb/Flüchtling>
- DWDS. Vertriebene <https://www.dwds.de/wb/Vertriebene>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- 100-Tage-Ukraine-Krieg. Russland-Angriff*
<https://www.zeit.de/politik/ausland/2022-06/100-tage-ukraine-krieg-russland-angriff>
- Butscha-Kriegsverbrechen Ukraine*
<https://www.deutschlandfunkkultur.de/butscha-kriegsverbrechen-ukraine-100.html>
- Memes. Russland-Ukraine-Krieg. Sozial-Media*
<https://www.zeit.de/kultur/2022-06/memes-russland-ukraine-krieg-social-media/seite-2>
newropeans-magazine.info, 26.03.2018
<https://www.newropeans-magazine.info>, 26.03.2018
- Politik-Sprache. Sprachbilder. Rhetorik-Wandel*
<https://www.zeit.de/kultur/2022-03/politik-sprache-sprachbilder-rhetorik-wandel>
- Russischer-Propagandist in der Luft schimpfte mit Kollegen, die die Explosionen in Belgorod Knalle nennen*
<https://de.newsreadonline.com/2022/07/03/russischer-propagandist-in-der-luft-schimpfte-mit-kollegen-die-explosionen-in-belgorod-knalle-nennen/>
- Scholz in Südafrika. Zähes Ringen um den Ukraine Krieg
<https://www.welt.de/politik/ausland/article238974163/Scholz-in-Suedafrika-Zaehes-Ringen-um-den-Ukraine-Krieg.html>

Soldaten. Ukraine. Bundeswehrkrankenhaus. Berlin. Verwundete
<https://www.zeit.de/2022/28/soldaten-ukraine-bundeswehrkrankenhaus-berlin-verwundete/seite-3>
Ticker Ukraine- Russland.230591284724
<https://www.tagesanzeiger.ch/ticker-ukraine-russland-230591284724>
Ukraine-Überblick
<https://www.zeit.de/politik/ausland/2022-06/ukraine-ueberblick-oleg-deripaska-usa-nato-g7>
Waffenlieferung. Ukraine-Krieg. Westen
<https://www.zeit.de/politik/ausland/2022-04/waffenlieferung-ukraine-krieg-westen>
Waffenlieferung. Ukraine-Krieg. Russland-Angriffe
<https://www.zeit.de/politik/ausland/2022-07/ukraine-ueberblick-russland-angriffe-nord-stream-gas>
Was jetzt?
<https://www.zeit.de/newsletter/was-jetzt/2022-03/kriegsgegnerin-querdenker-pool-2022-03-15>

REFERENCES

- Koliada, E., & Kondruk, A. (2015). Evfemizmy yak zasib manipuliatsii u politychnomu dyskursi. *Aktual'ni pytannia inozemnoi filolohii*, 2, 97-103.
- Pocheptsov, H. H. (2016). *Smysly i viiny: Ukrayina i Rosiia v informatsiinii i smyslovykh viinakh*. pereklad z rosiis'koi Tamary Humeniuk. K.: VD "KMA".
- Taranenko, O. (2017). Dolannia evfemizatsii v "movi viiny" ukrainskoho mediinoho ta politychnoho dyskursu. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnika". Seriya: Zhurnalists'ki nauky*, 1(883), 148-153.
<https://science.lpnu.ua/uk/sjs/vsi-vypusky/vypusk-1-nomer-883-2017>
- Tkachivska, M. R. (2016). Evfemizizm abo movna dyplomatiia (na prykladi ukrains'koi ta nimets'koi mov). *Prykarpats'kyi visnyk*, 2(34), 102-110.
- Tkhir, V. B. (2004). Osoblyvosti utvorennia politychnykh evfemizmiv (na prykladi ideolohichnykh evfemizmiv). *Humanitarnyi visnyk. Seriya "Inozemna filolohiia*, 8, 313-315.
<http://194.44.152.155/elib/local/150.pdf>

Дата надходження до редакції 29.05.2022
Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про автора

<p>Гамзюк Микола Васильович,</p> <p>доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри німецької філології, Київський національний лінгвістичний університет e-mail: mykola.gamsjuk@knlu.edu.ua</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>фразеологія, лексикологія, переклад, психолінгвістика</p>
---	--	--

УДК 81-116

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263106>

Д. Д. Жалко

e-mail: zhalkodina12@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5913-7579>

МАРКУВАННЯ ІНТЕРДИСКУРСИВНОСТІ / ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В КОГНІТИВНІЙ ЛІНГВІСТИЦІ

Abstract

The article examines the concept of marking interdiscursiveness / intertextuality from the standpoint of cognitive linguistics, in particular, it defines four terms: a) “interdiscursiveness” is a phenomenon that demonstrates the interaction between discourses; it is an indicator of the residue in the discourse of previous discourses, which provide a kind of “preparation”, “raw material” for another discourse; b) “interdiscourse” is a discourse and ideological space in which discourse formations unfold with their relation of dominance, subordination and contradiction; c) “intertextuality” is the interaction of texts not only in terms of content, but also in terms of expression; it acts as a means by which one text actualizes another in its internal space; d) “intertext” is a product of secondary textual activity as a result of processes of secondary categorization of information, its new conceptualization and new representation. The concept of the triad “markedness – marking / mark – marker” is characterized in the context of (inter-)discursive and (inter-)textual processes, where the former consists in the fact that if markedness is a phenomenon, marking / mark is a process, then a marker is a result. At the same time, the definition of the concept of “linguistic marker” is proposed as a clear system of language units of different levels, which expresses the interlevel status of the category of communicative intention and enables the selection of the most optimal among them for expressing the intentional needs of a linguistic personality. Linguistic markers are represented by: (a) discursive markers responsible for non-linguistic knowledge (discourse level), (b) language markers responsible for linguistic knowledge (text level).

Keywords: markedness, marking, mark, marker, interdiscursiveness, interdiscourse, intertextuality, intertext.

Анотація

У статті розглянуто концепцію маркування інтердискурсивності / інтертекстуальності з позиції когнітивної лінгвістики, зокрема дано визначення чотирьом термінам: а) “інтердискурсивність” – явище, що демонструє взаємодію між дискурсами, є показником сліду в дискурсі попередніх дискурсів, які постачають свого роду “матеріал”, “сировину” для іншого дискурсу; б) “інтердискурс” – дискурсивний та ідеологічний простір, у якому розгортаються дискурсивні формації з їхнім відношенням панування, підпорядкування та протиріччя; в) “інтертекстуальність” – взаємодія текстів не лише в плані змісту, а й у плані вираження, вона виступає засобом, за допомогою якого один текст актуалізує у своєму внутрішньому просторі інший; г) “інтертекст” – продукт вторинної текстової діяльності як результат процесів вторинної категоризації інформації, її нової концептуалізації і нової репрезентації. Охарактеризовано концепцію тріади “маркованість – маркування / маркувати – маркер” у контексті (інтер-)дискурсивних й (інтер-)текстуальних процесів, яка полягає в тому, що якщо маркованість є явищем, маркування / маркувати – процесом, то маркер – результатом. При цьому запропоновано визначення поняття “лінгвістичний маркер” – чітка система мовних одиниць різних рівнів, що увиразнює міжрівневий статус категорії комунікативної інтенції та вможливує вибір найоптимальніших з-поміж них для вираження інтенційних потреб мовної особистості. Лінгвістичні маркери представлені: а) дискурсивними маркерами, які відповідають за немовні знання (рівень дискурсу); б) мовними маркерами, які відповідають за мовні знання (рівень тексту).

Ключові слова: маркованість, маркування, маркувати, маркер, інтердискурсивність, інтердискурс, інтертекстуальність, інтертекст.

Вступ. Когнітивно зорієнтована лінгвістика (Langacker, 2009; Talmy, 1985) на сучасному етапі розвитку продовжує **актуалізувати** увагу мовознавців (Доронина,

2009; Межеріцкая, 2009; Падучева, 2013; Швец, 2007) взагалі лінгвістів-дискурсологів (Кравченко, 2015 та ін.) зокрема на вивченні різних відношень, які можуть бути зафіксовані як у межах лише мовних або позамовних (екстралінгвістичних) характеристик, так і між мовними й позамовними (екстралінгвістичними) характеристиками. Усі ці характеристики тісно пов'язані з двома незалежними, але водночас взаємодоповнювальними поняттями **дискурс vs. текст** (Renkema, 1993 та ін.), розтлумачити які намагалися багато представників дискурсивних студій. Сутність цих двох понять залишається незмінною: якщо дискурс – процес, то текст – результат цього процесу. Згадаймо, наприклад, думку І. К. Архіпова, який писав, що “сутність відмінностей полягає в тому, що дискурсом називаються всі до- й післятекстові процеси, які наявні у свідомості” (2008, с. 187). Пор. також висловлювання А. О. Кібрикова і В. І. Підлескої: “В основі дискурсивного процесу лежить план того, хто говорить, – внутрішнє ментальне завдання, яке промовець має розв’язати для формування зовнішньої мовної форми [...]. У процесі реалізації цього плану промовець робить численні вибори, і мовна форма є вже результатом цих виборів” (Кибрик & Подлеская, 2009, с. 31).

При цьому окремі представники дискурсивних студій (Георгинова, 2014 та ін.) зауважили тенденцію, коли в мовленні чи на письмі відбувається несвідома інтеграція різних типів, видів, різновидів дискурсів і текстів, що спричинило актуалізацію інших двох понять, якими є **інтердискурс vs. інтертекст** (Ляшко, 2020). Очевидно, це не випадково, а, швидше за все, закономірно, адже дискурси і тексти існують не в ізоляції, а взаємодіють один з одним.

Водночас відкритим для когнітивно зорієнтованої лінгвістики залишається питання принципів виявлення **маркування інтердискурсивних / інтертекстуальних відношень**, або, інакше кажучи, маркерів, показників, фіксаторів мовних і позамовних (екстралінгвістичних) характеристик, а також їхніх типів, функцій тощо в текстах різних дискурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові публікації засвідчують про те, що проблеми, дотичні до понять дискурс і текст, продовжують перебувати в центрі уваги *історичної лінгвістики й типології* (Heine, 1980; Traugott, 1995), *корпусної лінгвістики* (Aijmer & Stenstrom, 2004; Biber, 1993; MacEnery & Hardie, 2012), *лінгвістичної прагматики* (Blackmore, 2000; Fraser, 1996, 1999; Taavitsainen & Jucker, 2015), *лексичної та граматичної семантики* (Апресян, 1995; Плунгян, 2003; Heine & Kuteva, 2002) та ін. Хоча історія дослідження дискурсу й тексту налічує понад 40 років, на сьогодні можна говорити про різні школи дискурс-аналізу, серед яких: *англо-американська* (Harris, 1952; Stubbs, 1983), *німецька* (Maas, 1984 та ін.), *французька* (Серио, 1999; Фуко, 1996 та ін.), *українська* (Кравченко, 2012 та ін.) та ін. Плюралізм шкіл, на думку Ю. С. Степанова, представлений у вступній статті до “Квадратура смисла: Французская школа анализа дискурса”, “не лише природний, а й необхідний: “інваріант” не є чимось цілісним, він має мозаїчну будову і кожен фрагмент цієї мозаїки виявляється переважним об’єктом якоїсь однієї зі шкіл” (цит. за пр.: Серио, 1999, с. 8).

Додаткового коментаря потребує концепція маркування інтердискурсивності / інтертекстуальності з позиції когнітивної лінгвістики, яка допоможе розставити акценти з приводу характеру мовних засобів, які, з одного боку, кваліфікуються маркерами, а з іншого боку, дають змогу їх чітко назвати, а згодом і проінтерпретувати.

Мета статті – проаналізувати концепцію маркування інтердискурсивності / інтертекстуальності з позиції когнітивної лінгвістики.

Завдання статті:

– визначити терміни “інтердискурсивність” й “інтердискурс” / “інтертекстуальність” й “інтертекст” і встановити їхній взаємозв’язок у контексті когнітивно-дискурсивної парадигми;

– охарактеризувати концепцію тріади “маркованість – маркування / маркувати – маркер” у контексті (інтер-)дискурсивних й (інтер-)текстуальних процесів.

Методи та методологія проведення дослідження. Серед основних методів дослідження, які дають змогу здійснити фіксацію маркування інтердискурсивності / інтертекстуальності в когнітивній лінгвістиці, є загальнонаукові методи, а також власне лінгвістичні, починаючи від *герменевтичного методу*, спрямованого на тлумачення тексту, зокрема розуміння, пояснення, інтерпретації, до *методу лінгвостилістичного аналізу*, що має дві функції: якщо перша – стилістична графіка дискурсу і тексту з огляду на маркованість / немаркованість інтердискурсивності й інтертекстуальності, то друга – для ідентифікації й розгляду різних засобів інтердискурсивності й інтертекстуальності (див.: Ляшко, 2020).

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. У когнітивно зорієнтованій лінгвістиці широкого застосування набули дві пари термінів – “інтердискурсивність” й “інтердискурс”, “інтертекстуальність” й “інтертекст”, які є відображенням ментальної діяльності людини – руху людської думки в процесі комунікації. Інколи ці терміни вживаються один у значенні іншого, проте, на думку окремих дослідників (Кравченко, 2012; Ляшко, 2020), вони не тотожні. Відразу підкреслимо, що “інтердискурсивність” й “інтердискурс” так само, як і термін “дискурс” відповідає за віртуальний простір, є нематеріальним конструктом (див. вище), натомість “інтертекстуальність” й “інтертекст”, навпаки, – за невіртуальний простір, є матеріальним конструктом. Спробуємо нижче подати власні коментарі з покликанням на основні праці з цієї проблематики.

Термін “інтердискурсивність” відомий ще з праць М. Пеше, який висунув тезу про взаємодію між дискурсами та ввів поняття “преконструкта” як сліду в дискурсі попередніх дискурсів, які постачають свого роду “матеріал”, “сировину” для іншого дискурсу (Серио, 1999, с. 41). Взаємодія різних дискурсів у певній комунікативній ситуації є роботою індивідуальної свідомості, про що писав І. К. Архипов: “При побудові складних мовних знаків дискурсу промовець спирається на відомі йому найбільш загальні способи його організації. Наприклад, він знає (пам’ятає) певні алгоритми появи комбінацій слів та засобів зв’язку між ними та використовує їх для забезпечення складності висловлювання. Далі він також знає, що у власних викладах може спиратися (посилатися, натякати) на інформацію, що міститься в інших джерелах. Він пам’ятає цю інформацію тією чи іншою мірою та обсягом. Він також сподівається й впевнений, що аналогічні або майже такі ж знання має і його слухач. Завдяки цьому знанню він вводить у свої дискурси цитати та алюзії. Усвідомлення зв’язку певної цитати або алюзії з будь-яким змістом, що траплялися в інших текстах, а насправді співвідноситься зі станами свідомості іншого або інших комунікантів, які творили свої дискурси, необхідно називати інтердискурсивністю” (2008, сс. 206-207).

Дослідники, які працюють з інтердискурсивністю, відзначають, що виникнення та існування цього явища неминуче, бо воно зумовлено широким спектром причин. На думку Е. В. Белоглазової, “одна сфера дійсності може обслуговуватися за допомогою інших дискурсів (уточнення наше. – Д. Ж.), що конкурують між собою” (Белоглазова, 2009а). Дослідниця також додає, що “метафоричність людського мислення зумовлює найнесподіваніші паралелі, які призводять до встановлення суб’єктивних міждискурсних відношень” (там само), тому межі дискурсів є змінними.

Дотичним до терміна “інтердискурсивність” є термін “інтердискурс”, що П. Серіо витлумачує як “дискурсний та ідеологічний простір, у якому розгортаються дискурсні формації з їхнім відношенням панування, підпорядкування та протиріччя” (Серіо, 1999, с. 45). Так, “інтердискурс” формується за допомогою меж, які існують між дискурсами, тобто він містить не лише інформацію про дискурси, а й про міждискурсні відношення. Е. Пульчінеллі Орланді додає, що інтердискурс є явищем ширшого плану, ніж сам дискурс: він (інтердискурс – уточнення наше. – Д. Ж.) є галуззю знань, пам’яттю про дискурсні утворення” (Пульчинелли Орланди, 1999, с. 214). Беручи до уваги той факт, що дискурси завжди взаємодіють між собою, М. Пеше (1999) приходиться до висновку, що “дискурс завжди спирається на попередній дискурсний матеріал, який відіграє для нього роль сировини, первинної матерії”.

Поряд із терміном “інтердискурсивність” уживають термін “інтертекстуальність”, який О. О. Селіванова витлумачує “як наявність у певному тексті слідів інших текстів, у більш широкому розумінні – діалогічний зв’язок тексту в семіотичному універсумі з попередніми текстами (рекурсивний) та з подальшим текстотворенням (прокурсивний)” (2008, с. 514). Попри те, що дослідниця підтверджує позицію Ю. М. Лотмана (1996) з приводу того, “текст у тексті” є своєрідною “гіперриторичною побудовою”, слідом за Ю. Крістевою (Kristeva, 1980), розглядаємо *тексти* як поєднання двох осей, яке забезпечується особливими кодами: якщо вертикальна вісь поєднує текст з іншими текстами, то горизонтальна – автора та читача повідомлення. При цьому єдність цих осей указують на той факт, що кожен текст і кожне його прочитання, сприйняття залежать від попередніх кодів (там само, с. 415). Окрім цього, визначивши ситуацію “текст у тексті” як феномен використання “чужого” тексту, що має особливу риторичну побудову [...], Ю. М. Лотман вводить поняття *семіосфери* як “синхронного семіотичного простору, що заповнює межі культури й зумовлює роботу окремих семіотичних структур, а також фактор їх появи” (1996, сс. 85-90).

Звертаємо також увагу на те, про що писала В. Є. Чернявська, що *інтертекстуальність* означає взаємодію текстів не лише в плані змісту, а й у плані вираження, вона виступає засобом, за допомогою якого “один текст актуалізує у своєму внутрішньому просторі інший” (Чернявская, 2010, с. 49). Дослідниця підкреслює, що інтертекстуальність необхідно вживати тоді, коли автор навмисне тематизує взаємодію між текстами, робить її видимою для читача за допомогою особливих формальних засобів (Чернявская, 2009, с. 187). У такий спосіб, на думку Н. О. Сунько, інтертекстуальність може бути свідомою й несвідомою: якщо *свідома інтертекстуальність* постає як стратегія створення змісту, то *несвідома* наближається до значення інтертекстуальності в широкому розумінні цього поняття (2015, сс. 17-18).

Дотичним до терміна “інтертекстуальність” виступає термін “інтертекст”, що, за визначенням Л. С. Тихомірової, є “продуктом вторинної текстової діяльності як результат процесів вторинної категоризації інформації, її нової концептуалізації і нової репрезентації” (2009, с. 19). Така вторинна текстова діяльність призводить до того, що текст утрачає певну унікальність, постаючи лише частиною загального універсального тексту, що збігається з історією та суспільством. У такий спосіб Г. В. Денисова говорить про набуття текстом, точніше кажучи, інтертекстом десяти різних функцій: первинний засіб комунікації, засіб створення ігрового моменту, неявний засіб оцінки, прийом переконання реципієнта, засіб комунікативного впливу, своєрідний засіб уведення думок, відправний момент роздумів, контактостановлювальний засіб, інтерпретаційне знаряддя, спосіб пародіювання, спосіб демонстрації ерудиції і прийом прикрашання тексту (2003, сс. 163-178).

Кожний інтердискурс й інтертекст, зі свого боку, містять немовні і мовні засоби, які переважно фіксуються на письмі та пов'язані з поняттям “маркованість”, яке розглянемо далі.

Характеристика концепції тріади “маркованість – маркування / маркувати – маркер” у контексті (інтер-)дискурсивних й (інтер-)текстуальних процесів. Сучасна когнітивно зорієнтована лінгвістика свідчить про те, що показниками й фіксаторами (інтер-)дискурсивних й (інтер-)текстуальних процесів у тексті будь-якого дискурсу залишаються терміни, які і дотичні, і суміжні до терміна “маркованість”. Ідеться про “маркування”, “маркувати”, “маркер” та ін. Уживання цих термінів пояснюється зацікавленістю дослідників у встановленні різних (інтер-)дискурсивних / (інтер-)текстуальних відношень, які працюють здебільшого на забезпечення загальної смислової цілісності (когерентності) будь-якого дискурсу, а відтак і тексту (Fuller, 2003; Redeker & Gruber, 2014; Taboada, 2006). Спробуємо розібратися з кожним окремим терміном.

У праці “Against markedness (and what to replace it with)” М. Гаспельмат (Haspelmath, 2006, pp. 3-14) зазначає, що термін “маркованість” є багатозначним (див. також: Andersen, 2001; Battistella, 1990; Eckman et al., 1986) і надає дванадцять визначень, розподіливши їх у межах чотирьох груп. До першої групи – *маркованість, що має комплексний характер* (англ. *markedness as complexity*), – дослідник відніс різні типи маркувань, починаючи від фонологічного (наприклад, фонологічні опозиції тощо) (Trubetzkoy, 1939) і закінчуючи семантичним (наприклад, граматичне / лексичне значення тощо) (Jakobson, 1971). У межах останньої четвертої групи – *маркованість як багатомірна кореляція* (англ. *markedness as multidimensional correlation*), де простежуються типологічні (зокрема, універсальні) категорії мови, – він надає шість дефініцій різного характеру: від *частоти представлення лексем у тексті* (англ. *text frequency*), цитуючи В. Крофта: “якщо лексеми з типологічно позначеним значенням категорії трапляються з певною частотою в певному текстовому зразку, то лексеми з немаркованим значенням будуть траплятися принаймні так само часто в текстовому зразку” (Croft, 2003, p. 110) до *типологічної імплікації* (англ. *typological implication*), зосереджуючи увагу на універсальних категоріях мови, слідом за В. Крофтом: “Маркованість визначається універсальними концептуальними категоріями, а не конкретними лінгвістичними категоріями, тому питання про те, чи має мова категорію, чи не має її, не виникає [...]” (там само, 2003, p. 88). (Інші визначення див. Haspelmath, 2006, pp. 3-14).

Ще один фрагмент, на якому зупиняється М. Гаспельмат (Haspelmath, 2006, pp. 14-16), – *шість ролей (функцій – уточнення наше – Д. Д.) маркування* (англ. *six roles of markedness*). Так, якщо перша роль / функція – *маркованість представлена уявно в окремих граматиках* (англ. *markedness is represented mentally in particular grammars*), – на його думку, сприймається як окреме мовне явище (див.: Croft, 1996) (наприклад, фонологічні опозиції за глухістю / дзвінкістю, пор. англ. фонemi /t/ і /d/) тощо), то остання шоста роль / функція – *маркованість має нетехнічну роль / функцію* (англ. *markedness in a non-technical role*) – вказує на те, що певні конструкції використовуються “лише за дуже маркованих обставин” (Corston-Oliver, 2003, p. 285) і т. ін. (Інші ролі / функції див. (Haspelmath, 2006, p. 14-16).

Дефініції двох термінів “маркування” (СУМ, Т. 4, с. 629), “маркувати” (СУМ, Т. 4, с. 629), представлені в “Словнику української мови” (далі – СУМ), засвідчують про їх синонімічний характер. Як бачимо, вони одночасно позначають і дію, і процес. Варто звернути увагу на те, що, хоча ці терміни, відповідно до СУМ, стосуються виробів, товарів тощо, проте вони давно були трансформовані в лінгвістичну площину

вивчення й дослідження дискурсу, тексту і зв'язку між ними. Причому результати цих дій і процесів цілком і повністю відображені та закріплені в терміні “маркер”, який походить з англ. іменника *marker*, що утворилася від англ. дієслова *to mark* “відзначати, маркувати, робити помітки” (CD). До речі, це підтверджує й “Online Etymology Dictionary”, який має в етимологічній довідці певну результативність: “маркер” (англ. *marker*) (ім.) походить від див.-англ. *mearcere* “письменник, нотаріус” (лат. *notarius* “клерк”), буквально “той, хто відмічає” (OED).

Беручи до уваги термін “маркер” (англ. *marker*) (ім.), робимо узагальнений висновок, що він може на щось указувати, здатний щось виражати, уміщувати у своїй семантиці певну інформацію про об’єкт.

Отже, уже на цьому етапі можна говорити про формування **тріади “маркованість – маркування / маркувати – маркер”**, яка не просто містить взаємопов’язані між собою елементи, а дає змогу представити широке і вузьке розуміння концепції маркованості.

Перед тим, як зупинитися на терміні “маркер”, що є одним із ключових показників і фіксаторів (інтер-)дискурсивних й (інтер-)текстуальних процесів у тексті будь-якого дискурсу, нагадаємо загальновідомі положення з приводу **моделі “дискурс – текст”**. Справді, і дискурс, і текст є двома явищами, що співвіднесені між собою в процесуально-результуючий спосіб: *дискурс* постає як явище діяльнісне, динамічне, пов’язане з продукуванням реального мовлення, а *текст* як продукт мовлення, що має завершену й зафіксовану форму (Олянич, 2004, с. 600). У цьому контексті згадаємо позицію О. О. Селіванової (2008), яка так само, як й інші дослідники (Борботько, 1981; Гальперин, 1981; Дейк, 1989), несвідомо називає дискурс так би мовити “віртуальним простором”. О. О. Селіванова подає такі визначення двох термінів. На її думку, *дискурс* є комунікативною подією, процесом текстотворення, що виник завдяки тексту і навколо нього й обумовлений, окрім мовних, позамовними чинниками; його ознаками є “об’єкт, суб’єкт, адресат, субстанція, що сприяє або перешкоджає процесу, просторовий та часовий конкретизатори”, або “мовець, отримувач інформації, форма повідомлення, канал зв’язку, код, контекст” (Селіванова, 2008, сс. 139-140). Тим часом дослідниця називає *текст* невіртуальним простором: носій певної інформації, що подається як складне ієрархічно вибудоване завершене знакове утворення, яке слугує для збереження й передачі смислів і виступає як сполучувана ланка в акті вербальної й невербальної комунікації (там само).

Незважаючи на те, що дискурс і текст є взаємопов’язаними між собою відношенням реалізації, постає таке питання: яку природу мають маркери дискурсу і маркери тексту: нематеріальну чи матеріальну? Спробуємо дати відповідь на це запитання.

Ключовим термінологічним поняттям для лінгвістики дискурсу і лінгвістики тексту є “лінгвістичні (мовні) маркери”, які С. Т. Шабат-Савка витлумачує як “чітку систему мовних одиниць різних рівнів, що увиразнює міжрівневий статус категорії комунікативної інтенції та вможливує вибір найоптимальніших з-поміж них для вираження інтенційних потреб мовної особистості” (2015). Л. А. Білоконенко вказує, що лінгвістичні маркери “сприймаються особами відповідно до основних рівнів розуміння, де мовний рівень представляється на буквальному, поверхневому значенні, яке виводиться із формальних мовних одиниць і реалізується в мовних маркерах, а глибинний і немовний рівень базується на змісті, який додається в контекст його автором і для розуміння якого потрібні мовні і немовні знання” (2015, с. 335). Припускаємо, що лінгвістичні маркери представлені: (а) *дискурсивними маркерами* (далі – ДМ), які відповідають

за немовні знання (рівень дискурсу), (б) *мовними маркерами* (далі – ММ), які відповідають за мовні знання (рівень тексту). При цьому варто також уточнити, що, хоча ДМ притаманні нематеріальній природи, а ММ – матеріальній, і ті, й інші є лише матеріальними, адже вони фіксуються в тексті(-ах) будь-якого (-яких) дискурсу(-ів) за допомогою різних лінгвістичних (мовних) засобів (від фонологічних до синтаксичних), які є компонентами будь-якої комунікативної ситуації. Розглянемо дефініції термінопонять ДМ і ММ.

Традиційно вважається, що ДМ є ідіоматичними висловами, або кліше, стереотипними заповнювачами мовленнєвих пауз (англ. *pause-fillers*), маркерами хезитації, вставними словами або конструкціями (Quirk et al., 1972, p. 862), а також сигналами про зміну фокусу уваги та інтенції продуцента висловлення. При цьому Б. Фрейзер (Fraser, 1996) визначає ДМ як функціональний клас висловлень у будь-якій мові і називає їх “прагматичними маркерами”. Ці вислови з’являються в сегменті дискурсу, проте не є частиною пропозиційного змісту висловлення. Вони сигналізують, акцентують й маркують аспекти спілкування, які хоче передати комунікант (там само). Слідом за Е. Траугот, ДМ – це дискурсивно-дейктичні одиниці, найважливіша мета яких – сигналізувати про коментар, визначаючи тип послідовного дискурсивного зв’язку між поточним висловленням і попереднім дискурсом (Traugott, 1998).

Поряд із термінопоняттям ДМ уживають термінопоняття “маркери інтердискурсивності”, які, за визначенням О. В. Белоглазової, вимагають не точкової, а множинної маркованості (Белоглазова, 2009б). Такі маркери є немовними засобами, які так чи інакше мають певний результат у тексті будь-якого дискурсу.

Тим часом ММ є мовними засобами, типовими для того чи іншого тексту, вказують читачеві на зв’язок фрагмента тексту, де вони вживаються, з певним текстом, про який читач уже має уявлення з власного досвіду.

Поряд із термінопоняттям ММ уживають термінопоняття “маркер(-и) інтертекстуальності”, виявляючи які ми тим самим занурюємось у сферу дискурсивності та інтердискурсивності, оскільки дискурсивний аналіз розпочинається з аналізу конкретного тексту (його фрагментів), які тематично вписуються у відповідний дискурс (Киселёва & Пайар, 2003, с. 177). Такі маркери є мовними засобами, які так чи інакше мають певний результат у тексті будь-якого дискурсу.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Розглянувши дві пари термінів – “інтердискурсивність” й “інтердискурс” / “інтертекстуальність” й “інтертекст”, які є значно ширшими за модель “дискурс – текст” і представивши їх взаємозв’язок у контексті когнітивно-дискурсивної парадигми, можемо констатувати їх невіртуальний (нематеріальний) / віртуальний (матеріальний) характер (тобто і нематеріальний, і матеріальний характер). Це обґрунтовано тим, що якщо дискурс завжди спирається на попередній дискурсивний матеріал, який відіграє для нього роль сировини, первинної матерії, то текст так само спирається на попередній текстовий матеріал. Для виокремлення інтердискурсивних й інтертекстуальних відношень можна звернутися до тріади “маркованість – маркування / маркувати – маркер”, кожний ланцюг якої демонструє немовні знання для інтердискурсивних відношень й мовні – для інтертекстуальних, допомагає забезпечити загальну смислову цілісність (когерентність) будь-якого дискурсу, а відтак і тексту.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в розробленні авторської таксономії маркерів інтердискурсивності в текстах різних дискурсів (від наукового до художнього).

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

двн.-англ. – давньоанглійська мова
ДМ – дискурсивні маркери
лат. – латинська мова
ММ – мовні маркери
СУМ – Словник української мови
CD – Cambridge Dictionary
OED – Online Etymology Dictionary

ЛІТЕРАТУРА

- Апресян, Ю. Д. (1995). *Интегральное описание языка и системная лексикография*. М.: Школа “Языки русской культуры”.
- Архипов, И. К. (2008). *Язык и языковая личность: учеб. пособие*. СПб.: Книжный дом.
- Белоглазова, Е. В. (2009а). Полидискурсивность как особый исследовательский фокус. *Известия Санкт-Петербургского университета экономики и финансов*, 3, 66-71.
- Белоглазова, Е. В. (2009б). Потенциальная интердискурсивность. *Вестник Волгоградского государственного университета. Серия Языкознание*, 2(10), 158-162.
- Білоконенко, Л. А. (2015). *Українськомовний міжособистісний конфлікт: монографія*. Київ: Інтерсервіс.
- Борботько, В. Г. (1981). Использование естественного членения дискурса при его анализе. *Аспекты изучения текста*, 19-24.
- Гальперин, И. Р. (1981). *Текст как объект лингвистических исследований*. М.: Наука.
- Георгинова, Н. Ю. (2014). Интердискурсивность, интертекстуальность, полифония: к соотношению понятий. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина*, 1(1), 149-155.
- Дейк, Т. А. ван. (1989). *Язык. Познание. Коммуникация*. М.: Прогресс.
- Денисова, Г. В. (2003). *В мире интертекста: язык, память, перевод*. М.: Азбуковник.
- Доронина, С. В. (2009). Средства выражения эпистемического значения и методологические основы лингвистической экспертизы. *Филология и человек*, 3, 45-55.
- Кибрик, А. А., Подлеская, В. И. (2009). *Рассказы о свидениях. Корпусное исследование устного русского дискурса*. М.: Языки славянской культуры.
- Киселёва, К., & Пайар, Д. (2003). *Дискурсивные слова русского языка: контекстное варьирование и семантическое единство: сб. ст.* М.: Азбуковник.
- Кравченко, Н. К. (2015). *Интегративный метод и оперативные методики дискурс-анализа*. Palmarium LAMBERT Academic Publishing.
- Кравченко, Н. К. (2012). *Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс-анализа: Практическое пособие*. Луцк: ЧП Гадяк Жанна Владимировна, типография “Вольньполиграф”.
- Лотман, Ю. М. (1996). Текст у тексті. Слово. Знак. Дискурс. *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.*, 428-441.
- Ляшко, О. В. (2020). *Інтертекстуальність православної проповіді: таксономія і функції (на матеріалі англійської, російської та української мов)*. (Дисертація). Київський національний лінгвістичний університет, Київ.
- Межерицкая, М. И. (2009). К вопросу о соотношении эпистемической модальности и категории эвиденциальности. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Язык и литература*, 4, 105-108.
- Олянич, А. В. (2004). *Презентационная теория дискурса*. Волгоград: Перемена; Политехник.

- Падучева, Е. В. (2013). Есть ли в русском языке грамматически выраженная эвиденциальность? *Русский язык в научном освещении*, 2(26), 9-29.
- Пеше, М. (1999). Прописные истины. Лингвистика, семантика, философия. *Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса*, 225-290.
- Плунгян, В. А. (2003). *Общая морфология. Введение в проблематику*: учебное пособие. 2-е изд., исправл. М.: Едиториал УРСС.
- Пульчинелли Орланди, Э. (1999). К вопросу о методе и объекте анализа дискурса. *Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса*, 197-225.
- Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник*. Полтава: Довкілля-К.
- Серио, П. (1999). Как читают тексты во Франции. *Квадратура смысла: Французская школа анализа дискурса*. М.: ОАО ИГ "Прогресс".
- Словник української мови: в 11 т.* / ред. кол. : І. К. Білодід (гол. ред.) та ін. Київ: Вид-во "Наукова думка", 1973. Т. 4 : І–М. 840 с.
- Сунько, Н. О. (2015). *Алюзія як маркер інтертекстуальності в англійськомовному газетному заголовку* (Докторська дисертація). Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Київ.
- Тихомирова, Л. С. (2009). ИнтерТекстуальность как предпосылка нового знания в научном тексте. Российская и зарубежная филология. *Вестник Пермского университета*, 4, 19-24.
- Фуко, М. (1996). *Археология знания*. СПб.: ИЦ "Гуманитарная Академия".
- Чернявская, В. Е. (2010). *Интергекстуальность научного текста*: учеб, пособие. 5-е изд. М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ".
- Чернявская, В. Е. (2009). *Лингвистика текста: Полиководость, интертекстуальность, интердискурсивность*: учебное пособие. М.: Книжный дом "ЛИБРОКОМ".
- Шабат-Савка, С. Т. (2015). Комунікативна інтенція як міжрівнева лінгвістична категорія. *Мовознавчий вісник*, 20, 114-120.
- Швец, В. М. (2007). Субъективная (эпистемическая) модальность и ее выражение в детской речи. *Семантические категории в детской речи*, 161-180.
- Aijmer, K., & Stenstrom, A.-B. (2004). *Discourse patterns in spoken and written corpora*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Andersen, H. (2001). Markedness and the theory of linguistic change. In Henning Andersen, ed. *Actualization. Linguistic Change in Progress*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, (pp. 21-57).
- Battistella, E. (1990). *Markedness: The Evaluative Superstructure of Language*. Albany: State University of New York Press.
- Biber, D. (1993). Representativeness in corpus design. *Literary and Linguistic Computing*, 8(4), 243-257.
- Blackmore, S. (2000). The Power of Memes. *Scientific American*, 283(4), 52-61. *Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/mark>
- Corston-Oliver, S. H. (2003). Core arguments and the inversion of the nominal hierarchy in Roviana. In Du Bois, J. W., Kumpf, L. E. & Ashby, W. J. (eds.), *Preferred argument structure: grammar as architecture for function (Studies in Discourse and Grammar 14)*. Amsterdam: John Benjamins, (pp. 273-300).
- Croft, W. (1996). Markedness and universals: from the Prague school to typology. In Jankowsky, K. R. (ed.), *Multiple perspectives on the historical dimensions of language*. Muinster: Nodus, (pp. 15-21).
- Croft, W. (2003). *Typology and universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckman, F., Moravcsik, E., & Wirth, J. (1986). *Markedness*. New York / London: Plenum Press.

- Fraser, B. (1996). Pragmatic markers. *Pragmatics*, 6(2), 167-318.
- Fraser, B. (1999). What are discourse markers? *Journal of pragmatics*, 31, 931-952.
- Fuller, J. M. (2003). The influence of speaker roles on discourse marker use. *Journal of Pragmatics*, 35, 23-45.
- Harris, Z. (1952). Discourse analysis. *Language*, 28(1), 1-30.
- Haspelmath, M. (2006). *Against markedness (and what to replace it with)*. *Journal of Linguistics*, 42(1), 1-70.
- Heine, B., & Kuteva, T. (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge University Press.
- Heine, H. (1980). *Das Glück auf Erden: Ausgewählte Gedichten: Deutschland. Ein Wintermärchen*. Moskau: Verlag Progress.
- Jakobson, R. (1971). Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb. In Roman Jakobson, *Selected Writings II*. The Hague / Paris: Mouton, (pp. 130-147).
- Kristeva, J. (1980). *Desire in language: a semiotic approach to literature and art*. New York: Columbia University Press.
- Langacker, R. W. (2009). *Cognitive grammar. A basic introduction*. N. Y.: Oxford University Press.
- Maas, U. (1984). *Als der Geist der Gemeinschaft eine Sprache fand: Sprache im Nationalsozialismus. Versuch einer historischen Argumentationsanalyse*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- MacEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Online Etymology Dictionary*. URL: https://www.etymonline.com/word/marker#etymonline_v_31714
- Quirk, R., Leech, G., Svartvik, J., & Greenbaum, S. (1972). *A Grammar of Contemporary English*. London: Longman.
- Redeker, G., & Gruber, H. (2014). Introduction: The pragmatics of discourse coherence. *The Pragmatics of Discourse Coherence: Theories and Applications*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company, (pp. 1-22).
- Renkema, J. (1993). *Discourse Studies*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamin's Publishing Company.
- Stubbs, M. (1983). *Discourse analysis: the sociolinguistic analysis of natural language*. Chicago: University of Chicago Press.
- Taavitsainen, I., & Jucker, A. H. (2015). Twenty years of historical pragmatics: Origins, developments and changing thought styles. *Journal of Historical Pragmatics*, 16(1), 1-24.
- Taboada, M. (2006). Discourse markers as signals (or not) of rhetorical relations. *Journal of Pragmatics*, 38, 567-592.
- Talmy, L. (1985). Lexicalization patterns: semantic structure in lexical forms. In Shopen T. *Language typology and syntactic description*. Cambridge: Cambridge University press, (pp. 57-149).
- Traugott, E. (1998). *The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization*. URL: <https://web.stanford.edu/~traugott/papers/discourse.pdf>
- Traugott, E. C. (1995). The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization. *Twelfth International Conference on Historical Linguistics*, Manchester.
- Trubetzkoy, N. (1939). *Grundzüge der Phonologie* [= Travaux du Cercle Linguistique de Prague; 7]. Prague: Cercle Linguistique de Prague.

REFERENCES

- Apresyan, Yu. D. (1995). *Integral'noye opisaniye yazyka i sistemnaya leksikografiya*. M.: Shkola "Yazyki russkoy kul'tury".
- Arkhipov, I. K. (2008). *Yazyk i yazykovaya lichnost'*: ucheb. posobiye. SPb.: Knizhnyy dom.
- Beloglazova, Ye. V. (2009). Polidiskursivnost' kak osobyi issledovatel'skiy fokus. *Izvestiya Sankt-Peterburgskogo universiteta ekonomiki i finansov*, 3, 66-71.
- Beloglazova, Ye. V. (2009). Potentsial'naya interdiskursivnost'. *Vestnik Volgogradskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Yazykoznaniiye*, 2(10), 158-162.
- Bilokononko, L. A. (2015). *Ukrayins'komovnyy mizhosobystisnyy konflikt: monohrafiya*. Kyiv: Interservis.
- Borbot'ko, V. G. (1981). Ispol'zovaniye yestestvennogo chleneniya diskursa pri yego analize. *Aspekty izucheniya teksta*, 19-24.
- Gal'perin, I. R. (1981). *Tekst kak ob'yekt lingvisticheskikh issledovaniy*. M.: Nauka.
- Georginova, N. Yu. (2014). Interdiskursivnost', intertekstual'nost', polifoniya: k sootnosheniyu ponyatiy. *Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A.S. Pushkina*, 1(1), 149-155.
- Dijk, T. A. van. (1989). *Yazyk. Poznaniye. Kommunikatsiya*. M.: Progress.
- Denisova, G. V. (2003). *V mire interteksta: yazyk, pamyat', perevod*. Moskva: Azbukobnik.
- Doronina, S. V. (2009). Sredstva vyrazheniya epistemicheskogo znacheniya i metodologicheskiye osnovy lingvisticheskoy ekspertizy. *Filologiya i chelovek*, 3, 45-55.
- Kibrik, A. A., Podlesskaya, V. I. (2009). *Rasskazy o snovideniyakh. Korpusnoye issledovaniye ustnogo russkogo diskursa*. M.: Yazyki slavyanskoy kul'tury.
- Kiselyova, K., & Payar, D. (2003). *Diskursivnyye slova russkogo yazyka: kontekstnoye var'irovaniye i semanticheskoye yedinstvo: sb. st. M.: Azbukovnik*.
- Kravchenko, N. K. (2015). *Integrativnyy metod i operativnyye metodiki diskurs-analiza*. Palmarium LAMBERT Academic Publishing.
- Kravchenko, N. K. (2012). *Prakticheskaya diskursologiya: shkoly, metody, metodiki sovremennogo diskurs-analiza: Prakticheskoye posobiye*. Lutsk: CHP Gadyak Zhanna Vladimirovna, tipografiya "Volyn'poligraf".
- Lotman, Yu. M. (1996). Tekst u teksti. *Slovo. Znak. Dyskurs. Antolohiya svitovoyi literaturno-krytychnoyi dumky XX st.*, 428-441.
- Liashko, O. V. (2020) *Intertekstual'nist pravoslavnoyi propovidi: taksonomiya i funktsiyi (na materialy anhliskoyi, rosiyskoyi ta ukrayins'koyi mov)*. (Dysertatsiya). Kyiv: natsional'nyy linhvistychnyy universytet, Kyiv.
- Mezheritskaya, M. I. (2009). K voprosu o sootnoshenii epistemicheskoy modal'nosti i kategorii evidentsial'nosti. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Yazyk i literatura*, 4, 105-108.
- Olyanich, A. V. (2004). *Prezentatsionnaya teoriya diskursa*. Volgograd: Peremena; Politekhnik.
- Paducheva, Ye. V. (2013). Yest' li v russkom yazyke grammaticheskoy vyrazhennaya evidentsial'nost'? *Russkiy yazyk v nauchnom osveshchenii*, 2(26), 9-29.
- Peshe, M. (1999). Propisnyye istiny. Lingvistika, semantika, filosofiya. *Kvadratura smysla: frantsuzskaya shkola analiza diskursa*, 225-290.
- Plungyan, V. A. (2003). *Obshchaya morfologiya. Vvedeniye v problematiku: uchebnoye posobiye*. 2-ye izd., ispravl. M.: Yeditorial URSS.
- Pul'chinelli Orlandi, E. (1999). K voprosu o metode i obyekte analiza diskursa. *Kvadratura smysla: frantsuzskaya shkola analiza diskursa*, 197-225.
- Selivanova, O. O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napryamy ta problemy: pidruchnyk*. Poltava: Dovkillya-K.

- Serio, P. (1999). *Kak chitayut teksty vo Frantsii. Kvadratura smysla: Frantsuzskaya shkola analiza diskursa*. M.: OAO IG "Progress".
- Slovnnyk ukrayins'koyi movy*: v 11 t. / red. kol.: I. K. Bilodid (hol. red.) ta in. Kyiv: Vyd-vo "Naukova dumka", 1973. T. 4: I–M. 840 s.
- Sun'ko, N. O. (2015). *Alyuziya yak marker intertekstual'nosti v anhliys'komovnomu hazetnomu zaholovku* (Doktors'ka dysertatsiya). Instytut movoznavstva imeni O. O. Potebni, Kyiv.
- Tikhomirova, L. S. (2009). Intertekstual'nost' kak predposylka novogo znaniya v nauchnom tekste. Rossiyskaya i zarubezhnaya filologiya. *Vestnik Permskogo universiteta*, 4, 19-24.
- Fuko, M. (1996). *Arkheologiya znaniya*. SPb.: ITS "Gumanitarnaya Akademiya".
- Chernyavskaya, V. Ye. (2010). *Intergektstual'nost' nauchnogo teksta: ucheb, posobiye*. 5-ye izd. M.: Knizhnyy dom "LIBROKOM".
- Chernyavskaya, V. Ye. (2009). *Lingvistika teksta: Polikovodost', intertekstual'nost', interdiskursivnost'*: uchebnoye posobiye. M.: Knizhnyy dom "LIBROKOM".
- Shabat-Savka, S. T. (2015). Komunikatyvna intentsiya yak mizhrivneva linhvistychna katehoriya. *Movoznavchyy visnyk*, 20, 114-120.
- Shvets, V. M. (2007). Subyektivnaya (epistemicheskaya) modal'nost' i yeye vyrazheniye v detskoy rechi. *Semanticheskiye kategorii v detskoy rechi*, 161-180.
- Aijmer, K., & Stenstrom, A.-B. (2004). *Discourse patterns in spoken and written corpora*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Andersen, H. (2001). Markedness and the theory of linguistic change. In Henning Andersen, ed. *Actualization. Linguistic Change in Progress*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins, (pp. 21-57).
- Battistella, E. (1990). *Markedness: The Evaluative Superstructure of Language*. Albany: State University of New York Press.
- Biber, D. (1993). Representativeness in corpus design. *Literary and Linguistic Computing*, 8(4), 243-257.
- Blackmore, S. (2000). The Power of Memes. *Scientific American*, 283(4), 52-61.
- Cambridge Dictionary*. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/mark>
- Corston-Oliver, S. H. (2003). Core arguments and the inversion of the nominal hierarchy in Roviana. In Du Bois, J. W., Kumpf, L. E. & Ashby, W. J. (eds.), *Preferred argument structure: grammar as architecture for function (Studies in Discourse and Grammar 14)*. Amsterdam: John Benjamins, (pp. 273-300).
- Croft, W. (1996). Markedness and universals: from the Prague school to typology. In Jankowsky, K. R. (ed.), *Multiple perspectives on the historical dimensions of language*. Muinster: Nodus, (pp. 15-21).
- Croft, W. (2003). *Typology and universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eckman, F., Moravcsik, E., & Wirth, J. (1986). *Markedness*. New York / London: Plenum Press.
- Fraser, B. (1996). Pragmatic markers. *Pragmatics*, 6(2), 167-318.
- Fraser, B. (1999). What are discourse markers? *Journal of pragmatics*, 31, 931-952.
- Fuller, J. M. (2003). The influence of speaker roles on discourse marker use. *Journal of Pragmatics*, 35, 23-45.
- Harris, Z. (1952). Discourse analysis. *Language*, 28(1), 1-30.
- Haspelmath, M. (2006). *Against markedness (and what to replace it with)*. *Journal of Linguistics*, 42(1), 1-70.
- Heine, B., & Kuteva, T. (2002). *World Lexicon of Grammaticalization*. Cambridge University Press.
- Heine, H. (1980). *Das Glück auf Erden: Ausgewählte Gedichten: Deutschland. Ein Wintermärchen*. Moskau: Verlag Progress.

- Jakobson, R. (1971). Shifters, Verbal Categories, and the Russian Verb. In Roman Jakobson, *Selected Writings II*. The Hague / Paris: Mouton, (pp. 130-147).
- Kristeva, J. (1980). *Desire in language: a semiotic approach to literature and art*. New York: Columbia University Press.
- Langacker, R. W. (2009). *Cognitive grammar. A basic introduction*. N. Y.: Oxford University Press.
- Maas, U. (1984). *Als der Geist der Gemeinschaft eine Sprache fand: Sprache im Nationalsozialismus. Versuch einer historischen Argumentationsanalyse*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- MacEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus Linguistics: Method, Theory and Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Online Etymology Dictionary*. URL: https://www.etymonline.com/word/marker#etymonline_v_31714
- Quirk, R., Leech, G., Svartvik, J., & Greenbaum, S. (1972). *A Grammar of Contemporary English*. London: Longman.
- Redeker, G., & Gruber, H. (2014). Introduction: The pragmatics of discourse coherence. *The Pragmatics of Discourse Coherence: Theories and Applications*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjumin's Publishing Company, (pp. 1-22).
- Renkema, J. (1993). *Discourse Studies*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjumin's Publishing Company.
- Stubbs, M. (1983). *Discourse analysis: the sociolinguistic analysis of natural language*. Chicago: University of Chicago Press.
- Taavitsainen, I., & Jucker, A. H. (2015). Twenty years of historical pragmatics: Origins, developments and changing thought styles. *Journal of Historical Pragmatics*, 16(1), 1-24.
- Taboada, M. (2006). Discourse markers as signals (or not) of rhetorical relations. *Journal of Pragmatics*, 38, 567-592.
- Talmy, L. (1985). Lexicolazation patterns: semantic structure in lexical forms. In Shopen T. *Language typology and syntactic description*. Cambridge: Cambridge University press, (pp. 57-149).
- Traugott, E. (1998). *The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization*. URL: <https://web.stanford.edu/~traugott/papers/discourse.pdf>
- Traugott, E. C. (1995). The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization. *Twelfth International Conference on Historical Linguistics*, Manchester.
- Trubetzkoy, N. (1939). *Grundzüge der Phonologie* [= Travaux du Cercle Linguistique de Prague; 7]. Prague: Cercle Linguistique de Prague.

Дата надходження до редакції 22.02.2022
Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про автора

<p>Жалко Діна Дмитрівна, e-mail: zhalkodina12@gmail.com</p>		<p>Сфера наукових інтересів: дискурс, інтердискурсивність, інтертекстуальність, когнітивна лінгвістика, корпусна лінгвістика</p>
---	---	--

УДК 81'23'37'42[(=111)+(=162,1)]:004(043)
DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263095>

Я. В. Капранов

Київський національний лінгвістичний університет, Україна
e-mail: yan.kapranov@knlu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2915-038X>

О. О. Черхава

Київський національний лінгвістичний університет, Україна
e-mail: olesya.cherkhava@knlu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4504-0992>

Ю. В. Грищук

Київський національний лінгвістичний університет, Україна
e-mail: yuliia.hryshchuk@knlu.edu.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5306-0301>

Б. О. Івановська

Економіко-гуманітарний університет, Республіка Польща
e-mail: b.iwanowska@vizja.pl
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1331-2866>

О. В. Волошина

Вінницький національний аграрний університет, Україна
e-mail: ks.lee5@gmail.com
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7679-9555>

КОМП'ЮТЕРНЕ ОПРАЦЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ВІЛЬНОГО АСОЦІАТИВНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ (на основі отриманих від англійців і поляків реакцій на стимули із семантикою резилентності)

Abstract

The article presents the results of the free associative experiment conducted with the help of STIMULUS based on the reactions to stimuli with the semantics of resilience given by Englishmen and Poles and their psycholinguistic interpretation. Firstly, the authors describe the methodology used in the free associative experiment. In particular, they provide general characteristics of the questionnaire define stimuli (English crisis, crash, stress, pandemic, trauma / Polish kryzys, upadek, stres, pandemia, uraz), characterize the main participants of the free associative experiment (200 respondents, among which there are 75 Englishmen (representatives of Great Britain) and 125 Poles (representatives of the Republic of Poland)) aged 17-23 and 31-39), outline the stages of working out the reactions of Englishmen and Poles to stimuli with the semantics of resilience. Secondly, it is proven that the free associative experiment is aimed at studying the psycholinguistic meaning of a word, its categorical and objective meaning, the specificity of the meaning of some words, the reference words of comparative constructions, the connections between words, the organization of the human lexicon. Thirdly, the preparatory, practical and analytical operational stages of working with STIMULUS are described in detail according to the responses given by the English and Poles. Finally, the psycholinguistic interpretation of the responses to stimuli with the semantics of resilience with an emphasis on the coincidence of semes (from archisemes to differential semes) was carried out to confirm the respondents' thinking with the help of synonymous associations.

Keywords: computer processing, free associative experiment, STIMULUS, reaction, stimulus, resilience, psycholinguistic interpretation.

Анотація

У статті представлено методологію комп'ютерного опрацювання результатів вільного асоціативного експерименту за допомогою STIMULUS на основі реакцій, наданих англійцями й поляками на стимули із семантикою резилентності і здійснено їхню психолінгвістичну інтерпретацію. По-перше, описано методологію проведення вільного асоціативного експерименту, зокрема надано загальну характеристику анкети для проведення вільного асоціативного експерименту, визначено стимули для проведення вільного асоціативного експерименту (англ. crisis, crash, stress, pandemic, trauma / польс. kryzys, upadek, stres, pandemia, uraz), охарактеризовані основні учасники вільного асоціативного експерименту (200 респондентів – 75 англійців (представники Великої Британії) й 125 поляків (представники Республіки Польщі)) віком 17 – 23 і 31 – 39), окреслено етапи опрацювання реакцій англійців і поляків на стимули із семантикою резилентності. По-друге, доведено, що експеримент спрямований на вивчення психолінгвістичного значення слова, категоріального й предметного значення, специфіки значення деяких слів, опорних слів порівняльних конструкцій, зв'язків між словами, організації лексику людини. По-третє, докладно описано підготовчий, практичний й аналітичний операційні етапи роботи зі STIMULUS відповідно до реакцій, представлених англійцями й поляками. По-четверте, здійснено психолінгвістичну інтерпретацію наданих англійцями й поляками реакцій на стимули із семантикою резилентності реакцій з акцентом на збіг сем (від архісем до диференційних сем) для підтвердження мислення респондентів за допомогою синонімічних асоціацій.

Ключові слова: комп'ютерне опрацювання, вільний асоціативний експеримент, STIMULUS, реакція, стимул, резилентність, психолінгвістична інтерпретація.

Вступ. На сучасному етапі розвитку наукознавства експериментальні дослідження продовжують завойовувати популярність серед учених різних сфер знань (*економіка* (О. В. Кіхтенко (Кихтенко, 2004)), *політологія* (J. V. Holbein (2017) та ін.), зокрема і лінгвістичних (*лінгвістика* (Н. А. Ніколіна (Николина, 2001), О. Г. Селівестрова, О. А. Сулейманова, (Селиверстова & Сулейманова, 1988), В. В. Фещенко-Таковін (Фещенко-Таковин, 2002), *психолінгвістика* (О. В. Федорова (2008), S. Bernolet, R. J. Hartsuiker, M. J. Pickering (Bernolet, Hartsuiker & Pickering, 2007) та ін.)) для доведення і / або спростування поставлених гіпотез, теорій і т. ін. Причому важливим є не просто проведення будь-якого експерименту, а подальше опрацювання й інтерпретація отриманих результатів. Так, актуальним, а головне – необхідним, для психолінгвістики залишається *асоціативний експеримент* (далі АЕ), який застосовується для “перевірки тієї чи іншої робочої гіпотези, яка формулюється з урахуванням добре обґрунтованої теорії”, а, як зазначала свого часу О. О. Залевська, “експериментування заради експериментування вважається неприпустимим” (Залевская, 1982, сс. 59-60). Матеріали АЕ надають уявлення про навколишній світ, який людина намагається оцінити. Вони одночасно відтворюють універсальні когнітивні структури (знання), які стоять за мовними значеннями, та індивідуальні ознаки респондентів, зміст їхніх особистісних смислів. Результати АЕ дають змогу виділити семантичні компоненти досліджуваних лексичних одиниць (Леонтьев, 1997). Як підтверджує О. О. Залевська, АЕ стає “об’єктивним інструментом проникнення у внутрішній контекст багатостороннього (перцептивного, когнітивного, афективного, вербального, індивідуального та соціального) досвіду індивіда, який постає перед дослідником у вигляді реакцій у ході проведення експерименту” (Залевская, 1999, сс. 106-107).

Тим часом варто уточнити, що якщо традиційно опрацювання дослідником отриманих результатів експерименту відбувалося механічно (простіше кажучи, дивись на результати й намагається їх поінтерпретувати), то наразі залучаються різні комп'ютерні інструменти (менеджери, програми і т. ін.), що дають змогу представити результати у вигляді автоматично сформованих електронних діаграм, схем, таблиць тощо.

Така постановка проблеми доповнила експериментальні дослідження одним із сучасних інструментів штучного інтелекту – програмним продуктом “Інформаційно-аналітична система опрацювання результатів асоціативних експериментів “STIMULUS” ” (URL: <http://stimulus.tools/uk/>) (розробники: кандидат філологічних наук О.Ф. Загородня – постановка завдання, лінгвістичний алгоритм та аналіз результатів роботи програмного комплексу; кандидат технічних наук, доц. Ю. В. Загородній – реалізація лінгвістичного алгоритму, налагодження програмного комплексу) (Загородня, 2018, с. 80).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової літератури засвідчує про те, що АЕ дав змогу отримати ключові результати в *міжмовних та міжкультурних дослідженнях* (Н.В. Дмитрюк (Дмитрюк et al., 2016), О. О. Залевська (Залевская, 1999), Е. А. Саліхова (Салихова, 2008)), при *встановленні етапів розвитку значення слова* (Т. М. Рогожнікова (Рогожникова, 2000), А. С. Соколова (2006)), *вербального (мовленнєвого) механізму, внутрішнього лексикону людини* (О. О. Залевська (Залевская, 2012), Н. О. Золотова (2005)), при *складанні асоціативних портретів носіїв різних мов* (Т. А. Єршова (Ершова, 1998)) тощо.

Вибір лінгвістичного асоціативного експерименту – *вільного, спрямованого й ланцюжкового* – як одного з методів психолінгвістики залежить від поставленої мети і сформульованих завдань. Такий вид експерименту дозволяє не просто зрозуміти сутність людської думки, а наблизитися до розуміння мозкової організації вищої нервової діяльності людини (W. J. Freeman (1986), T. Rabeyron, C. Massicotte (2020)). Хоча основну увагу зосереджено на *вільному асоціативному експерименті* (О. І. Горошко (2005), Д. І. Терехова (2018), С. В. Мартінек (2011) та ін.), напрацювання дослідників спрямовані на розкриття одночасно і когнітивної, і психологічної (психоемоційної) структур значення(-нь) слова (слів) асоціата(-ів) (О. Ф. Загородня (2018)) у контексті його / їх *механізмів функціонування в індивідуальній свідомості* (І. А. Бубнова (2008), Н. О. Золотова (2005), Т. Ю. Касаткіна (Касаткина, 2007) та ін.), *параметричної природи* (A. Paivio (1986), K. J. Gilhooly (Gilhooly & Logie, 1980)) тощо.

При цьому на сьогодні обробка й опрацювання експериментальних даних відбувається з використанням сучасних комп'ютерних програм Excel, Statistica 5.5 for Windows, STIMULUS, що дозволяє отримати об'єктивний матеріал для обґрунтування достовірності результатів дослідження.

Мета статті – представити результати комп'ютерного опрацювання результатів вільного асоціативного експерименту за допомогою STIMULUS на основі слів-реакцій / слів-асоціацій (далі – реакцій), наданих респондентами-англійцями (далі – англійці) й респондентами-поляками (далі – поляки) на слова-стимули (далі – стимули) із семантикою резилентності і здійснити їхню психолінгвістичну інтерпретацію.

Завдання статті:

- дати визначення термінологічному поняттю “вільний асоціативний експеримент” як інструмента отримання реакцій у сучасній психолінгвістиці;
- описати операційні етапи роботи зі STIMULUS відповідно до наданих англійцями й поляками реакцій;
- представити результати комп'ютерного опрацювання наданих англійцями й поляками реакцій на стимули із семантикою резилентності;
- здійснити психолінгвістичну інтерпретацію наданих англійцями й поляками реакцій на стимули із семантикою резилентності.

Методологія проведення вільного асоціативного експерименту. Загальна характеристика анкети для проведення вільного асоціативного експерименту. Дві електронні анкети, створені за допомогою Google Form, одна з яких англійською

мовою (англ. *Questionnaire*) для респондентів-англійців, які проживають у Великій Британії, а друга – польською мовою (польс. *Ankieta*) для респондентів-поляків, які проживають у Республіці Польщі, – містили два розділи, що були обов'язковими для заповнення (*): якщо Розділ I. “Загальна інформація про респондента” містив інформацію про вік (17 – 23 / 24 – 30 / 31 – 39 / 40 – 49 / 50 і більше) і освіту (середня / базова вища (бакалавр) / вища (магістр) / науковий ступінь (PhD / кандидат або доктор наук) / інше), то Розділ II. “Реакції на стимули” – п'ять стимулів, які термінологічно формують науковий обсяг поняття “резилентність”: англ. *crisis, crash, stress, pandemic, trauma* / польс. *kryzys, upadek, stres, pandemia, uraz*. Розділ 2 є ключовим для дослідження, адже англійцям й полякам необхідно було надати реакції на побачені стимули для подальшого формування асоціативних полів.

Стимули для проведення вільного асоціативного експерименту. Звертаємо увагу на те, що до Розділу II “Реакції на стимули” було залучено п'ять стимулів, які не просто термінологічно формують науковий обсяг поняття “резилентність” (англ. *crisis, crash, stress, pandemic, trauma* / польс. *kryzys, upadek, stres, pandemia, uraz*), а відповідають проблематиці життєздатності, життєстійкості тощо. Ці стимули були обрані з корпусних баз даних (якщо англійські стимули були обрані з Британського національного корпусу (англ. *British National Corpus*) (URL: <https://www.english-corpora.org/bnc/>), то польські – з Національного корпусу польської мови (польс. *Narodowy Korpus Języka Polskiego*) (URL: <http://nkjp.pl/>)) як такі, що мають найвищу частотність.

Основні учасники вільного асоціативного експерименту. У вільному асоціативному експерименті взяли участь 200 респондентів – 75 англійців (представники з Великої Британії) й 125 поляків (представники з Республіки Польщі) віком 17 – 23 і 31 – 39. Серед цих респондентів представлені студенти, які здобувають ступінь вищої освіти бакалавра / магістра в різних закладах вищої освіти Великої Британії і Республіки Польщі.

Етапи опрацювання реакцій англійців і поляків на стимули із семантикою резилентності. Серед основних етапів опрацювання реакцій англійців і поляків на стимули із семантикою резилентності було обрано три операційні етапи (підготовчий, практичний, аналітичний), запропоновані О. Ф. Загородньою (див. нижче).

“Вільний асоціативний експеримент” як інструмент отримання реакцій у сучасній психолінгвістиці. Попри те, що дослідження спрямовано на проведення вільного асоціативного експерименту (далі – ВАЕ), що дає змогу отримати реакції людей, ключовим компонентом ВАЕ є термін “асоціація”, який, як відомо, давно закріпився в парадигмі психологічної науки. Навіть звернувшись до різних лексикографічних джерел (від загальних (тлумачних та ін.) до вузькоспеціалізованих (наприклад, психологічних, соціологічних та ін.)), можна зауважити, що більшість дефініцій для слова “асоціація” містять ремарку *псих. – психологія*: наприклад, у “Словнику української мови” подано таке визначення: “асоціація” – “з) *псих.* зв'язок між окремими нервово-психічними актами – уявленнями, думками, почуттями, внаслідок якого одне уявлення, почуття і т. ін. викликає інше” (Словник української мови: в 11 томах, 1970, с. 67). Відразу наголошуємо, що для асоціації(-й) важливим і необхідним є власне зв'язок між когнітивними конструктами, що підтверджується поясненням у “Сучасному психологічному словнику” за редакцією Б. Г. Мещерякової та В. П. Зінченка, де “асоціація” сприймається як синонім слова “зв'язок” (Мещеряков & Зінченко, 2004, с. 32).

Слідом за С. В. Закорко, ВАЕ розуміємо як “метод дослідження, що дозволяє вийти на асоціативне значення слова як надбання індивіда, тобто від значення

окремого слова, що традиційно трактується з позицій логічної семантики, через визнання складної взаємодії мовних та енциклопедичних знань до розуміння того, що для людини значення слова функціонує не саме по собі, а як засіб виходу на особистісно індивідуальну картину світу, яку вона намагається пережити в багатстві її відношень, зв'язків, емоційно-оцінних нюансів, якостей тощо” (2012, с. 105).

Беручи участь у ВАЕ, респондент бачить слово-стимул і намагається відреагувати на нього першим словом чи словосполученням, що “спали на думку” (Леонтьєв, 1977). Слово-реакція / слово-асоціат (далі – реакція) буде тією самою лексемою, яка пов'язана зі словом-стимулом. Зв'язки між словами, що виникають у свідомості людини, називаються асоціативними зв'язками або просто асоціаціями. Асоціативні зв'язки між словами можна вважати індикаторами певних структурних відношень між одиницями лексику індивіда як джерело відомостей про певну впорядкованість простору лексику. При цьому отримана від респондента асоціативна реакція дозволяє робити висновок про те, яка ознака ідентифікованого вихідного слова виявилася для нього найбільш актуальною й послугувала основою для включення цього слова до тієї чи іншої системи зв'язків, що виявляється при зіставленні вихідного слова з отриманою на нього реакцією. Асоціації дають змогу зазирнути у світ емоцій і уявлень, з ними пов'язаними, і подивитися, як емоції репрезентуються в мисленні людини і як співвідносяться з культурною специфікою її сприйняття світу. К. Г. Юнг (Юнг et al., 1997) уважав, що вивчення асоціацій є способом проникнення до психіки людини.

Як бачимо, ВАЕ спрямований на вивчення психолінгвістичного значення слова, категоріального й предметного значення, специфіки значення деяких слів, опорних слів, порівняльних конструкцій, зв'язків між словами, організації лексику людини.

Операційні етапи роботи зі STIMULUS відповідно до реакцій, наданих англійцями і поляками. О. Ф. Загородня визначає STIMULUS як “універсальний інструмент, конкретний зміст, обсяг і можливості якого визначає сам дослідник-користувач залежно від власних завдань дослідження”. Дослідниця додає, що “багатофункціональність, універсальність та висока адаптивність STIMULUS (уточнення наше – Я. К. та ін.) до завдань дослідження дозволяє використовувати її інших напрямках лінгвістичної науки, а також у суспільних науках для вирішення різноманітних завдань” (Загородня, 2018, сс. 80-81). Для роботи з реакціями, наданими англійцями і поляками, дотримуємося трьох операційних етапів, запропонованих О. Ф. Загородньою. Прокоментуємо кожен окремий етап відповідно до обраних стимулів.

На підготовчому етапі роботи зі STIMULUS формуємо базу даних, необхідну для опрацювання реакцій, наданими англійцями і поляками. На цьому етапі виконуємо такі процедури: 1) формуємо списки стимулів: укр. *криза* / англ. *crisis* / польсь. *kryzys*, укр. *крах* / англ. *crash* / польсь. *upadek*, укр. *стрес* / англ. *stress* / польсь. *stres*, укр. *пандемія* / англ. *pandemic* / польсь. *pandemia*, укр. *травма* / англ. *trauma* / польсь. *uraz*; 2) формуємо бази сем стимулів (Загородня, 2018, сс. 80-81). Так, для кожного стимулу були виокремлені такі семи:

– укр. *криза* / англ. *crisis* / польсь. *kryzys*: архісема ‘зміна’, яка містить п’ять (5) інтегральних сем: ‘вихід / закінчення чого-небудь’, ‘злам / загострення / розлад’ (диференційні семи: ‘душевний злам / загострення / розлад’, ‘економічний злам / загострення / розлад’, ‘медичний злам / загострення / розлад’, ‘політичний злам / загострення / розлад’, ‘будь-який інший злам / загострення / розлад’), ‘нестача чого-небудь’ (диференційні семи: ‘ідейна нестача’, ‘паливна нестача’, ‘урядова нестача’, ‘будь-яка інша нестача’), ‘поворотний пункт / переломний момент’ (диференційні

семи: ‘душевний поворотний пункт / переломний момент’, ‘економічний поворотний пункт / переломний момент’, ‘медичний поворотний пункт / переломний момент’, ‘політичний поворотний пункт / переломний момент’, ‘будь-який інший поворотний пункт / переломний момент’), ‘погіршення чого-небудь’ (диференційні семи: ‘душевне погіршення’, ‘економічне погіршення’, ‘медичне погіршення’, ‘політичне погіршення’, ‘будь-яке інші погіршення’);

– **укр. крах / англ. crash / польс. upadek**: архісема ‘розор / розорення’ містить дві (2) інтегральні семи: ‘фінансова неспроможність’ (диференційні семи: ‘банкрутство чогось-небудь / бідність’, ‘ліквідація чогось-небудь’), ‘втрата / припинення діяльності / провал’ (диференційні семи: ‘припинення існування’, ‘невдале / безуспішне завершення / закінчення чогось-небудь’, ‘раптове лихо / подія з тяжкими трагічними наслідками’, ‘стати непридатним’);

– **укр. стрес / англ. stress / польс. stres**: архісема ‘напруга / напруження’ містить дві (2) інтегральні семи: ‘кризовий стан організму’ (диференційні семи: ‘стан організму у формі напруження’, ‘стан організму у формі специфічних пристосувальних реакцій у відповідь на дію внутрішніх факторів (стресорів)’, ‘стан організму у формі специфічних пристосувальних реакцій у відповідь на дію зовнішніх факторів (стресорів)’, ‘стан організму у формі специфічних пристосувальних реакцій у відповідь на дію внутрішніх і зовнішніх факторів (стресорів)’), ‘розлад стану організму’ (диференційні семи: ‘нервовий / психічний / психологічний розлад стану організму’, ‘хворобливий розлад стану організму’, ‘будь-який інший стан організму’) і одну (1) градуальну сему ‘реакція організму на різні фактори (стресори)’ (диференційні семи: ‘реакція організму на внутрішні фактори (стресори)’, ‘реакція організму на зовнішні фактори (стресори)’, ‘реакція організму на внутрішні і зовнішні фактори (стресори)’, ‘реакція організму на будь-які інші фактори (стресори)’);

– **укр. пандемія / англ. pandemic / польс. pandemia**: архісема ‘хвороба / захворювання’ містить п’ять (5) інтегральних сем: ‘тип хвороби / захворювання’ (диференційні семи: ‘інфекційна хвороба / захворювання (людей / тварин)’, ‘інфекційна хвороба / захворювання (людей)’, ‘інфекційна хвороба / захворювання (тварин)’), ‘якість хвороби / захворювання’ (диференційна сема ‘смертоносна хвороба / захворювання’), ‘збудник хвороби / захворювання’, ‘простір поширення хвороби / захворювання’ (диференційні семи: ‘простір поширення хвороби / захворювання (людей / тварин)’, ‘простір поширення хвороби / захворювання (людей)’, ‘простір поширення хвороби / захворювання (тварин)’), ‘час поширення хвороби / захворювання’ (диференційні семи: ‘час поширення хвороби / захворювання (людей / тварин)’, ‘час поширення хвороби / захворювання (людей)’ і одну (1) градуальну сему ‘ступінь поширення хвороби / захворювання’ (диференційні семи: ‘ступінь поширення хвороби / захворювання (людей / тварин)’, ‘ступінь поширення хвороби / захворювання (людей)’, ‘ступінь поширення хвороби / захворювання (тварин)’);

– **укр. травма / англ. trauma / польс. uraz**: архісема ‘пошкодження’ містить три (3) інтегральні семи: ‘травматичне пошкодження’ (диференційні семи: ‘травматичне пошкодження тіла або внутрішніх органів (людей / тварин)’, ‘травматичне пошкодження тіла або внутрішніх органів (людей)’, ‘травматичне пошкодження тіла або внутрішніх органів (тварин)’), ‘душевне пошкодження’ (диференційні семи: ‘нервово пошкодження (людей / тварин)’, ‘психічне / психо-емоційне пошкодження (людей / тварин)’), ‘напруга / напруження’ (диференційні семи: ‘кризовий стан організму’, ‘розлад стану організму’, ‘реакція організму на різні фактори (стресори)’).

Отже, результати першої і другої процедур заносимо до STIMULUS.

Практичний етап роботи зі STIMULUS є етапом роботи з анкетами, де представлено реакції, надані англійцями і поляками. Усі реакції респондентів на відповідний стимул заносимо до комп'ютерної системи. Зразу звертаємо увагу на те, що англійці надавали реакції англійською мовою, а поляки – польською.

Спочатку фіксуємо всі реакції, представлені англійцями:

– **укр. криза** / **англ. crisis**: *chaos, solution, critical life event, unwanted, time of intense difficulty, a time of intense difficulty, promote, shortage, insufficiency, global issue, chaos, instability, management, tragedy, response*;

– **укр. крах** / **англ. crash**: *accident, violent collision, disaster, course, stand up, car, economy, street, life threatening, collide violently, compress forcing something to break, broken, cars, market*;

– **укр. стрес** / **англ. stress**: *pressure, busy, overwhelming, relief, incident, slow down, psychological, uncomfortable, a sort of depression, emotional tension, anxiety, tired, disturb, stimuli, headache*;

– **укр. пандемія** / **англ. pandemic**: *covid, lost lives, draining, disease prevalent over a whole country, an epidemic of an infectious disease, stressful crisis, corona virus, viruses, disease, shadow, medicine, global, mandates, covid-19, unite, stop economy, stop to economy, epidemic of infection disease*;

– **укр. травма** / **англ. trauma**: *pain, disturbing experience, ptsd, violence, assault, parents, stress, discuss, childhood psychology, mental obstacle, a feeling of severe depression due to a terrible situation that would have occurred, disturbing incident, bad memories, past bad memories, uncomfortable*.

Далі заносимо всі реакції, надані поляками:

– **укр. криза** / **польс. kryzys**: *bieda, stres, brak stabilizacji, wewnętrzne rozdarcie, strach o przyszłość, niepokój, niepewność, depresja, ekonomiczny, wyzwanie, problem, dramat, płacz, nerwy, dołek, brak pieniędzy, sytuacja społeczna, walka, negatywne emocje*;

– **укр. крах** / **польс. upadek**: *niemoc, ból, uraz, strata, psychologiczny, koniec, klęska, ból niebezpieczeństwo, porażka, moralny, duchowy, zwątpienie*;

– **укр. стрес** / **польс. stres**: *nerwy, panika, zmeczenie, strach, praca, pot, drżenie, kołatanie, choroba, nerwowość, adrenalina, depresja, złe samopoczucie, lęk, motywowanie do działania, potliwość, przyspieszone bicie serca*;

– **укр. пандемія** / **польс. pandemia**: *choroba, izolacja, śmierć, tęsknota, odłączenie, strach emocje lzy, dystans do drugiego człowieka, koronawirus, covid, więzienie, siedzenie w domu*;

– **укр. травма** / **польс. uraz**: *ból, krew, złamanie, rana, bandaż, zranienie się do czegoś lub kogoś, uszkodzenie ciała, wewnętrzny, doznać krzywdy*.

Комп'ютерне опрацювання наданих англійцями і поляками реакцій на стимули із семантикою резилентності.

Аналітичний етап роботи зі STIMULUS – етап надання дослідникові результатів опрацювання даних асоціативних експериментів системою STIMULUS (Загородня, 2018, сс. 80-81). На цьому етапі застосовуємо декілька можливостей.

Насамперед визначаємо зміст асоціативного поля (далі – АП) стимулу, його ядра та периферії, показників індексу яскравості реакцій.

Спочатку працюємо з реакціями, наданими англійцями:

– **укр. криза** / **англ. crisis**: якщо ядро стимулу = 0.1176 (*chaos, solution*), то периферія = 0.0588 (*critical life event, unwanted, time of intense difficulty, a time of intense difficulty, promote, shortage, insufficiency, global issue, chaos, instability, management, tragedy, response*);

– **укр. крах / англ. crash**: якщо ядро стимулу = 0.2632 (*accident*), то периферія = 0.1053 (*violent collision*), = 0.0526 (*disaster, course, stand up, car, economy, street, life threatening, collide violently, compress forcing something to break, broken, cars, market*);

– **укр. стрес / англ. stress**: якщо ядро стимулу = 0.1667 (*pressure*), = 0.1111 (*busy*), то периферія = 0.0556 (*overwhelming, relief, incident, slow down, psychological, uncomfortable, a sort of depression, emotional tension, anxiety, tired, disturb, stimuli, headache*);

– **укр. пандемія / англ. pandemic**: якщо ядро стимулу = 0.1053 (*covid*), то периферія = 0.0526 (*lost lives, draining, disease prevalent over a whole country, an epidemic of an infectious disease, stressful crisis, corona virus, viruses, disease, shadow, medicine, global, mandates, covid-19, unite, stop economy, stop to economy, epidemic of infection disease*);

– **укр. травма / англ. trauma**: якщо ядро стимулу = 0.1053 (*pain, disturbing experience, ptsd*), то периферія = 0.0526 (*violence, assault, parents, stress, discuss, childhood psychology, mental obstacle, a feeling of severe depression due to a terrible situation that would have occurred, disturbing incident, bad memories, past bad memories, uncomfortable*).

Далі працюємо з реакціями, наданими поляками:

– **укр. криза / польс. kryzys**: якщо ядро = 0.0952 (*bieda, stres*), то периферія = 0.0476 (*brak stabilizacji, wewnętrzne rozdarcie, strach o przyszłość, niepokój, niepewność, depresja, ekonomiczny, wyzwanie, problem, dramat, płacz, nerwy, dołek, brak pieniędzy, sytuacja społeczna, walka, negatywne emocje*);

– **укр. крах / польс. upadek**: якщо ядро = 0.1429 (*niemoc, ból*), то периферія = 0.0714 (*uraz, strata, psychologiczny, koniec, klęska, ból niebezpieczeństwo, porażka, moralny, duchowy, zwątpienie*);

– **укр. стрес / польс. stres**: якщо ядро = 0.1111 (*nerwy*), то периферія = 0.0556 (*panika, zmeczenie, strach, praca, pot, drżenie, kołatanie, choroba, nerwowość, adrenalina, depresja, złe samopoczucie, lęk, motywowanie do działania, potliwość, przyspieszone bicie serca*);

– **укр. пандемія / польс. pandemia**: якщо ядро = 0.2941 (*choroba*), = 0.1765 (*izolacja*), то периферія = 0.0588 (*śmierć, tęsknota, odłączenie, strach emocje łzy, dystans do drugiego człowieka, koronawirus, covid, więzienie, siedzenie w domu*);

– **укр. травма / польс. uraz**: якщо ядро = 0.3125 (*ból*), = 0.1875 (*krew*), то периферія = 0.1250 (*złamanie*), = 0.0625 (*rana, bandaż, zrażenie się do czegoś lub kogoś, uszkodzenie ciała, wewnętrzny, doznać krzywdy*).

Психолінгвістична інтерпретація наданих англійцями і поляками реакцій на стимули із семантикою резилентності. STIMULUS дав змогу побудувати асоціативні поля (з ядром-периферійною організацією) для кожного стимулу англійської й польської мов. Основну увагу зосереджуємо на ядерних одиницях як показників руху думки англійців і поляків. Так, якщо ядерними реакціями для англійськомовних стимулів визначено такі: укр. *криза* / англ. *crisis* – англ. *chaos, solution*; укр. *крах* / англ. *crash* – англ. *accident, violent collision*; укр. *стрес* / англ. *stress* – англ. *pressure, busy*; укр. *пандемія* / англ. *pandemic* – англ. *covid*; укр. *травма* / англ. *trauma* – англ. *pain, disturbing experience, ptsd*, то для польськомовних такі: укр. *криза* / польс. *kryzys* – польс. *bieda, stres*; укр. *крах* / польс. *upadek* – польс. *niemoc, ból*; укр. *стрес* / польс. *stres* – польс. *nerwy*; укр. *пандемія* / польс. *pandemia* – польс. *choroba*; укр. *травма* / польс. *uraz* – польс. *ból, krew*. Аналіз реакцій демонструє збіг у сприйнятті кризової картини англійцями і поляками, зокрема для двох стимулів: укр. *пандемія* / англ. *pandemic* / польс. *pandemia* й укр. *травма* / англ. *trauma* / польс. *uraz*.

Як бачимо, для першого стимулу – укр. *пандемія* / англ. *pandemic* / польсь. *pandemia* – англієць надає реакцію *covid*, яка в нього асоціюється з коронавірусною хворобою (Covid-19, SARS-CoV-2), тоді як поляк – реакцію польсь. *choroba* (укр. *хвороба*), що відповідає будь-якій хворобі (зокрема й коронавірусній Covid-19, SARS-CoV-2). Тут варто додати, що серед наданих поляками реакцій STIMULUS відносимо реакцію англ. *covid* до периферії. Щодо другого стимулу укр. *травма* / англ. *trauma* / польсь. *uraz*, то вона збігається для англійців і поляків, які відреагували англ. *pain* й польсь. *ból* (укр. *біль*).

Беручи до уваги семну характеристику стимулів і ядерних одиниць, можемо спостерігати як збіги, так і відмінності. Зосередимо увагу на спільних характеристиках стимулів і отриманих реакцій від англійців й поляків.

Якщо укр. *криза* / англ. *crisis* й англ. *chaos* об'єднано інтегральною семою 'злам / загострення / розлад', яка має негативну конотацію, то укр. *криза* / англ. *crisis* й англ. *solution* – інтегральною семою 'поворотний пункт / переломний момент' з позитивним значенням 'спосіб вирішення / розв'язання чого-небудь'. При цьому якщо укр. *криза* / польсь. *kryzys* й польсь. *bieda* (укр. *біда*) об'єднано інтегральною семою 'погіршення чого-небудь' із негативним значенням 'нешаслива пригода, подія', то укр. *криза* / польсь. *kryzys* й польсь. *stres* (укр. *стрес*) – інтегральною семою 'погіршення чого-небудь' у негативному значенні 'кризовий стан організму' / 'розлад стану організму'.

Укр. *крах* / англ. *crash* й англ. *accident* об'єднано інтегральною семою 'втрата / припинення діяльності / провал' із негативною конотацією. При цьому укр. *крах* / польсь. *upadek* і польсь. *niemoc* (укр. *неміч*), *ból* (укр. *біль*) також об'єднано інтегральною семою 'втрата / припинення діяльності / провал' із негативною конотацією.

Укр. *стрес* / англ. *stress* й англ. *pressure* (укр. *тиск*, *тиснути*), *busy* (укр. *бути зайнятим*, *зайнятий*) об'єднано архісемою 'напруга / напруження' з негативною конотацією. При цьому укр. *стрес* / польсь. *stres* (укр. *стрес*) й польсь. *nerwy* (укр. *нерви*) об'єднано двома (2) інтегральними семами 'кризовий стан організму' й 'розлад стану організму', які мають негативні конотації, а також градуальною семою 'реакція організму на різні фактори (стресори)'.

Укр. *пандемія* / англ. *pandemic* – англ. *covid* об'єднано архісемою 'хвороба / захворювання', зокрема п'ятьма (5) інтегральними семами 'тип хвороби / захворювання', 'якість хвороби / захворювання', 'збудник хвороби / захворювання', 'простір поширення хвороби / захворювання', 'час поширення хвороби / захворювання' й градуальною семою 'ступінь поширення хвороби / захворювання', які мають негативні конотації. При цьому укр. *пандемія* / польсь. *pandemia* – польсь. *choroba* також об'єднано архісемою 'хвороба / захворювання' з негативною конотацією.

Укр. *травма* / англ. *trauma* й англ. *pain* (укр. *біль*), *disturbing experience* (укр. *тривожний досвід*), *ptsd* (укр. *посттравматичний стресовий розлад*) об'єднано архісемою 'пошкодження', зокрема трьома (3) інтегральними семами 'травматичне пошкодження', 'душевне пошкодження', 'напруга / напруження', які мають негативні конотації. При цьому укр. *травма* / польсь. *uraz* й польсь. *ból* (укр. *біль*), *krew* (укр. *кров*) об'єднано архісемою 'пошкодження', що має негативну конотацію.

Висновки. Отже, комп'ютерне опрацювання результатів вільного асоціативного експерименту за допомогою STIMULUS на основі реакцій, наданих англійцями й поляками на слова-стимули (англ. *crisis*, *crash*, *stress*, *pandemic*, *trauma* / польсь. *kryzys*, *upadek*, *stres*, *pandemia*, *uraz*) із семантикою резилентності дали змогу, по-перше, визначити ядерні реакції для англійськомовних (укр. *криза* / англ. *crisis* – англ. *chaos*, *solution*; укр. *крах* / англ. *crash* – англ. *accident*, *violent collision*; укр. *стрес* /

англ. *stress* – англ. *pressure, busy*; укр. пандемія / англ. *pandemic* – англ. *covid*; укр. травма / англ. *trauma* – англ. *pain, disturbing experience, ptsd*) і польськомовних (укр. криза / польс. *kryzys* – польс. *bieda, stres*; укр. крах / польс. *upadek* – польс. *niemoc, ból*; укр. стрес / польс. *stres* – польс. *nerwy*; укр. пандемія / польс. *pandemia* – польс. *choroba*; укр. травма / польс. *uraz* – польс. *ból, krew*) стимулів на основні коефіцієнтів, а відтак і простежити їхній семний зв'язок (від архісем до диференційних сем) на основі аналізу різних сем. У результаті встановлено спільні характеристики сприйняття двох стимулів і англійцями, і українцями: для першого стимулу – укр. пандемія / англ. *pandemic* / польс. *pandemia* – англієць надає реакцію *covid*, яка в нього асоціюється з коронавірусною хворобою (Covid-19, SARS-CoV-2), тоді як поляк – реакцію польс. *choroba* (укр. *хвороба*), яка відповідає будь-якій хворобі (зокрема й коронавірусній Covid-19, SARS-CoV-2); реакція на другий стимул – укр. травма / англ. *trauma* / польс. *uraz* – збігається для англійців і поляків (англ. *pain* й польс. *ból* (укр. *біль*)). При цьому відмінні характеристики вбачаються лише на рівні самих реакцій, а не їхніх сем.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в комп'ютерному опрацюванні результатів вільного асоціативного експерименту за допомогою STIMULUS на основі реакцій, наданих німцями й українцями на слова-стимули із семантикою резилентності, і здійсненні їхньої психолінгвістичної інтерпретації.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АЕ – асоціативний експеримент

англ. – англійська мова

ВАЕ – вільний асоціативний експеримент

польс. – польська мова

псих. – психологія

ЛІТЕРАТУРА

- Бубнова, И. А. (2008). *Структура субъективного значения слова (психолінгвістический аспект)* [Дис. докт. філол. наук, Ін-т лінгвістики РАН].
- Горошко, Е. И. (2005). Проблемы проведения свободного ассоциативного эксперимента. *Известия ВГПУ*, 3, 53-61.
- Дмитрюк, Н. В., Артыкбаева, Ф. И., & Черкасова, Г. А. (2016). Этноментальный феномен ядра языкового сознания: ассоциативные исследования в Казахстане. *Вопросы психолінгвістики*, 2(28), 132-149.
- Ершова, Т. А. (1998). *Русско-немецкие ассоциативные портреты: опыт интерпретации* [Дис. канд. філол. наук, Московский государственный лингвістический университет].
- Загородня, О. Ф. (2018). *Асоціативні поля суспільно-політичної лексики в мовній картині світу українців (комп'ютерне опрацювання результатів психолінгвістичного експерименту)* [Дис. канд. філол. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова]. Інституційний репозитарій Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова.
https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.26/Zagorodnya.pdf
- Закорко, С. В. (2012). Свободный ассоциативный эксперимент как основной метод психолінгвістического исследования. *Наука о человеке: гуманитарные исследования*, 1(9), 105-108.
- Залевская, А. А. (2012). Значение слова в индивидуальном лексиконе. *Przegląd Wschodnioeuropejski*, 3, 479-493.

- Залевская, А. А. (1999). *Введение в психолингвистику: учебник*. М.: Российск. гос. гуманит. ун-т.
- Залевская, А. А. (1982). *Психолингвистические проблемы семантики слова: учеб. пособие*. Калинин: Калинин. гос. ун-т.
- Золотова, Н. О. (2005). *Ядро ментального лексикона человека как естественный метаязык: монография*. Тверь: Лилия Принт.
- Касаткина, Т. Ю. (2007). *Специфика развития значения слова в геронтогенезе* [Дис. канд. филол. наук, Удмурт. гос. ун-т].
- Кихтенко, О. В. (2004). Метод лабораторного эксперимента в экономике: история возникновения и основные области применения. *Мир экономики и управления*, 4(1), 122-135.
- Леонтьев, А. А. (1997). *Основы психолингвистики: учебник*. М.: Смысл.
- Леонтьев, А. Н. (1977). *Деятельность. Сознание. Личность*. М.: Политич. литература. 2-е изд.
- Мартінек, с. (2011). Емпіричні й експериментальні методи у сучасній когнітивній лінгвістиці. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 52, 25-32.
- Мещеряков, Б., & Зинченко, В. (2004). *Большой психологический словарь*. СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК.
- Николина, Н. А. (2001). Грамматические формы времени в свете поэтического эксперимента. *Текст. Интертекст. Культура: сборник докладов международной научной конференции*, 51-66.
- Рогожникова, Т. М. (2000). *Психолингвистическое исследование функционирования многозначного слова: монография*. Уфа: Уфимск. гос. авиац. техн. ун-т.
- Салихова, Э. А. (2008). Динамика связей в ассоциативном окружении слова (по материалам экспериментов). *Языковое бытие человека и этноса*, 14, 218-224.
- Селиверстова, О. Н., & Сулейманова, О. А. (1988). Эксперимент в семантике. *ОЛЯ*, 47(5), 431-443.
- Словник української мови: в 11 томах. (1970). АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ: Наук. думка. Т. 1 : А-В / ред. тому: П. Й. Горещкий та ін.
- Соколова, А. с. (2006). Психолингвистические и психологические аспекты развития личности. *Прикладная психология и психоанализ*, 4, 154-158.
- Терехова, Д. І. (2018). Психолінгвістичний аналіз асоціативного поля стимулу ЦІННІСТЬ (динамічний аспект). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*, 21(1), 147-152.
- Федорова, О. В. (2008). К вопросу о валидности и надежности психолингвистических экспериментов. В: В. Д. Соловьев и Т. В. Черниговская (ред.), *Когнитивные исследования 2*. Москва: Институт психологии РАН, 231-262.
- Фещенко-Таковин, В. В. (2002). "Миф о слове": Языковой эксперимент в творчестве Андрея Белого (1910-30 гг.). *Язык и искусство: Динамический авангард наших дней*. М.
- Юнг, К. Г., Сэмюэлс, Э., Одайник, В., & Хаббэк, Дж. (1997). *Аналитическая психология: Прошлое и настоящее*. М.: Мартис.
- Bernolet, S., Hartsuiker, R. J., & Pickering, M. J. (2007). Shared syntactic representations in bilinguals: Evidence for the role of word-order repetition. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 33, 931-949.
- Freeman, W. J. (1986). W. G. Walter: The Living Brain. In: Palm, G., Aertsen, A. (Eds.), *Brain Theory*. Springer, Berlin, Heidelberg.
https://doi.org/10.1007/978-3-642-70911-1_17.

- Gilhooly, K. J., & Logie, R. H. (1980). Age-of-acquisition, imagery, concreteness, familiarity, and ambiguity measures for 1,944 words. *Behavior Research Methods and Instrumentation*, 12, 395-427.
- Holbein, J. B. (2017). Childhood Skill Development and Adult Political Participation. *American Political Science Review*, 111(3), 572-583.
- Paivio, A. (1986). *Mental representations: A dual coding approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Rabeyron, T., & Massicotte, C. (2020). Entropy, Free Energy, and Symbolization: Free Association at the Intersection of Psychoanalysis and Neuroscience. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00366>.

REFERENCES

- Bubnova, I. A. (2008). *Struktura sub'yektivnogo znacheniya slova (psikholingvisticheskiy aspekt)* [Dis. dokt. filol. nauk, In-t yazykoznaninya RAN].
- Goroshko, Ye. I. (2005). Problemy provedeniya svobodnogo assotsiativnogo eksperimenta. *Izvestiya VGPU*, 3, 53-61.
- Dmitryuk, N. V., Artykbayeva, F. I., & Cherkasova, G. A. (2016). Etnomental'nyy fenomen yadra yazykovogo soznaniya: assotsiativnyye issledovaniya v Kazakhstane. *Voprosy psikholingvistiki*, 2(28), 132-149.
- Yershova, T. A. (1998). *Russko-nemetskiye assotsiativnyye portrety: opyt interpretatsii* [Dis. kand. filol. nauk, Moskovskiy gosudarstvennyy lingvisticheskiy universitet].
- Zahorodnya, O. F. (2018). *Asotsiatyvni polya suspil'no-politychnoyi leksyky v movniy kartyni svitu ukrayintsiv (kompyuterne opratsyuvannya rezul'tativ psykholinhvistychnoho eksperymentu)* [Dys. kand. filol. nauk, Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M. P. Drahomanova]. Instytutsiynnyy repozytariy Natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.26/Zagorodnya.pdf
- Zakorko, S. V. (2012). Svobodnyy assotsiativnyy eksperiment kak osnovnoy metod psikholinhvisticheskogo issledovaniya. *Nauka o cheloveke: humanitarnye issledovaniya*, 1(9), 105-108.
- Zalevskaia, A. A. (2012). Znachenie slova v individual'nom leksikone. *Przeglad Wschodnioeuropejski*, 3, 479-493.
- Zalevskaia, A. A. (1999). *Vvedenie v psikholingvistiku: uchebnik*. M.: Rossiysk. hos. humanit. un-t.
- Zalevskaia, A. A. (1982). *Psikholingvisticheskie problemy semantiki slova: ucheb. posobie*. Kalinin: Kalinin. hos. un-t.
- Zolotova, N. O. (2005). *Yadro mental'nogo leksikona cheloveka kak estestvennyy metazyk: monografiya*. Tver': Liliya Print.
- Kasatkina, T. Yu. (2007). *Spetsifika razvitiya znacheniya slova v gerontogeneze* [Dis. kand. filol. nauk, Udmurt. gos. un-t].
- Kikhtenko, O. V. (2004). Metod laboratornogo eksperimenta v ekonomike: istoriya vozniknoveniya i osnovnye oblasti primeneniya. *Mir ekonomiki i upravleniya*, 4(1), 122-135.
- Leont'ev, A. A. (1997). *Osnovy psikholingvistiki: uchebnik*. M.: Smysl.
- Leont'ev, A. N. (1977). *Deyatel'nost'. Soznaniye. Lichnost'*. M.: Politich. literatura. 2-e izd.
- Martinek, S. (2011). Empirychni i eksperymental'ni metody u suchasniy kohnityvniy linhvistytsi. *Visnyk L'vivskoho universytetu. Seriya filolohichna*, 52, 25-32.
- Meshcheryakov, B., & Zinchenko, V. (2004). *Bol'shoy psikhologicheskii slovar'*. SPb.: praym-EVROZNAK.

- Nikolina, N. A. (2001). Grammaticheskiye formy vremeni v svete poeticheskogo eksperimenta. *Tekst. Intertekst. Kul'tura: sbornik докладов mezhduнародnoy nauchnoy konferentsii*, 51-66.
- Rogozhnikova, T. M. (2000). *Psikholingvisticheskoe issledovaniye funktsionirovaniya mnogoznachnogo slova: monografiya*. Ufa: Ufimsk. gos. aviats. tekhn. un-t.
- Salikhova, E. A. (2008). Dinamika svyazey v assotsiativnom okruzhenii slova (po materialam eksperimentov). *Yazykovoe bytie cheloveka i etnosa*, 14, 218-224.
- Seliverstova, O. N., & Suleymanova, O. A. (1988). Eksperiment v semantike. *OLYA*, 47(5), 431-443.
- Slovnnyk ukrayins'koyi movy: v 11 tomakh (1970). AN Ukrayins'koyi RSR, In-t movoznav. im. O. O. Potebni; redkol.: I. K. Bilodid (holova) ta in. Kyiv: Nauk. dumka. T. 1 : A-V / red. tomu: P. Y. Horets'kyi ta in.
- Sokolova, A. S. (2006). Psikhohingvisticheskiye i psikhologicheskiye aspekty razvitiya lichnosti. *Prikladnaya psikhologiya i psikhoanaliz*, 4, 154-158.
- Terekhova, D. I. (2018). Psikhohingvistichnyy analiz asotsiatyvnoho polya stymulu TSINNIST' (dynamichnyy aspekt). *Visnyk Kyivskoho natsional'noho lingvistichnoho universytetu. Seriya: Filolohiya*, 21(1), 147-152.
- Fedorova, O. V. (2008). K voprosu o validnosti i nadezhnosti psikholingvisticheskikh eksperimentov. V: V. D. Solov'ev, T. V. Chernigovskaya (red.), *Kognitivnyye issledovaniya 2*. Moskva: Institut psikhologii RAN, 231-262.
- Feshchenko-Takovin, V. V. (2002). "Mif o slove": Yazykovoy eksperiment v tvorchestve Andrey Belogo (1910-30 gg.). *Yazyk i iskusstvo: dinamicheskyy avangard nashikh dney*. M.
- Yung, K. H., Semyuels, E., Odaynyk, V., & Khabbek, Dzh. (1997). *Analiticheskaya psikhologiya: Proshloe i nastoyashchee*. M.: Martis.
- Bernolet, S., Hartsuiker, R. J., & Pickering, M. J. (2007). Shared syntactic representations in bilinguals: Evidence for the role of word-order repetition. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 33, 931-949.
- Freeman, W. J. (1986). W. G. Walter: The Living Brain. In: Palm, G., Aertsen, A. (Eds.), *Brain Theory*. Springer, Berlin, Heidelberg.
https://doi.org/10.1007/978-3-642-70911-1_17.
- Gilhooly, K. J., & Logie, R. H. (1980). Age-of-acquisition, imagery, concreteness, familiarity, and ambiguity measures for 1,944 words. *Behavior Research Methods and Instrumentation*, 12, 395-427.
- Holbein, J. B. (2017). Childhood Skill Development and Adult Political Participation. *American Political Science Review*, 111(3), 572-583.
- Paivio, A. (1986). *Mental representations: A dual coding approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Rabeyron, T., & Massicotte, C. (2020). Entropy, Free Energy, and Symbolization: Free Association at the Intersection of Psychoanalysis and Neuroscience. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00366>.

Дата надходження до редакції 02.06.2022
Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про авторів

<p>Капранов Ян Васильович, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри теорії і практики перекладу з англійської мови Київського національного лінгвістичного університету e-mail: yan.kapranov@knl.u.edu.ua</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>експериментальна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика, корпусна лінгвістика, психолінгвістика.</p>
<p>Черхав Олеся Олегівна, доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри германських і романських мов Київського національного лінгвістичного університету e-mail: olesya.cherkhava@knl.u.edu.ua</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>експериментальна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика, корпусна лінгвістика, психолінгвістика.</p>
<p>Гришук Юлія Володимирівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Київського національного лінгвістичного університету e-mail: yuliia.hryshchuk@knl.u.edu.ua</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>експериментальна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика, корпусна лінгвістика, психолінгвістика.</p>
<p>Івановська Божена Олександрівна доктор філософії, доцент Економіко-гуманітарного університету, Республіка Польща e-mail: b.iwanowska@vizja.pl</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>експериментальна лінгвістика, комп'ютерна лінгвістика, корпусна лінгвістика, психолінгвістика.</p>
<p>Волошина Оксана Володимирівна, кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української та іноземних мов Вінницького національного аграрного університету e-mail: oks.lee5@gmail.com</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>лексична стилістика, загальне мовознавство, менеджмент, маркетинг, правознавство.</p>

УДК 81'32/33'37:004(043)

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263112>

А. А. Кирисюк

Київський національний лінгвістичний університет, Україна

e-mail: anastasiia.kyrysiuk@knlu.edu.ua

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7522-8235

МЕТОДОЛОГІЯ КОНСТРУЮВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРАФІВ ЗА ДОПОМОГОЮ КОМП'ЮТЕРНОЇ ПРОГРАМИ *GEPHI*

Abstract

The article examines the problems of searching various formal models that are able to reflect fragments of the surrounding reality as structures of consciousness of speakers of a certain language. Graphs were established to be the most suitable for formalizing knowledge about fragments of existence among such models. The construction of graphs reproduces the relationship between the components of these fragments. The author made an excursion into the theory of graphs, characterized their typology and revealed possibilities of using graphs in linguistic studies, in particular for the formalization of elements of the phonological, morphological, syntactic and lexico-semantic language levels.

The developed methodical algorithm for constructing a graph of the lexico-semantic field of the *pandemic* using the Gephi computer programme helped to visualize the structure of the lexico-semantic field and the relationship between its core and periphery, as well as to measure the degree of semantic density of the elements of the lexico-semantic field. The research showed the following advantages of the selected computer programme: support for the Windows operating system; simplicity and user-friendliness; possibility to upload the necessary document to the system (CSV file), which facilitates the user's work, because it is not necessary to manually enter data about vertices and edges into the programme; preview of the constructed graph and editing of its elements; saving in a special format for further display of the interactive graph on the Internet. The selected programme was used to construct a complex undirected lexico-semantic graph with a vertex *pandemic*.

Keywords: graph typology, lexico-semantic graph, fragment of reality, graph construction, Gephi computer programme.

Анотація

У статті розглянуто проблеми пошуку різних формальних моделей, які здатні відобразити фрагменти навколишньої дійсності як структури свідомості носіїв певної мови. Установлено, що з-поміж таких моделей найбільш придатними для формалізації знань про фрагменти буття є графи, конструювання яких відтворює відношення між складниками цих фрагментів. Здійснено екскурс у теорію графів та схарактеризовано їхню типологію. Розкрито можливості застосування графів у лінгвістичних студіях, зокрема для формалізації елементів фонологічного, морфологічного, синтаксичного та лексико-семантичного мовних рівнів.

Розроблено методичний алгоритм конструювання графа лексико-семантичного поля *пандемія* за допомогою комп'ютерної програми *Gephi*, який дозволяє наочно уявити структуру лексико-семантичного поля та взаємозв'язок між його ядром і периферією, а також виміряти ступінь семантичної щільності елементів лексико-семантичного поля. Визначено переваги обраної комп'ютерної програми серед інших: підтримка операційної системи Windows; простота і зручність у використанні; можливість завантаження необхідного документа в систему (CSV-файл), що полегшує роботу користувача, адже необов'язково в програму власноруч вносити дані про вершини та ребра; попередній перегляд побудованого графа та редагування його елементів; збереження в спеціальному форматі для подальшого зображення інтерактивного графа в мережі Інтернет. У результаті дослідження за допомогою обраної програми побудовано складний неорієнтований лексико-семантичний граф із вершиною *пандемія*.

Ключові слова: типологія графів, лексико-семантичний граф, фрагмент дійсності, конструювання графа, комп'ютерна програма *Gephi*.

Вступ. Сучасна прикладна лінгвістика характеризується тенденціями до інтеграції її методик із математичними методами, інформаційними технологіями і комп'ютерними системами, що зумовлено потребами суспільства в програмних засобах оброблення природномовної інформації (Карпіловська, 2006). Особливого значення для лінгвістики набуло питання пошуку придатних моделей для представлення схем відображення фрагментів навколишньої дійсності. Порушена проблематика почала ґрунтовно розроблятися у відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту української мови НАН України під керівництвом М. М. Пещак (Клименко et al., 1982). Результатом напрацювань став запропонований формалізований підхід до аналізу мовного матеріалу, який забезпечує чіткість і поетапність структурації знань про фрагмент дійсності (там само). Згодом формалізований підхід та його методологічні засади були апробовані українськими дослідниками (Герцовська, 2011; Засанська, 2016; Ляшук, 2008; Фабіан, 1998 та ін.), які будували лексико-семантичні поля (далі ЛСП), де кінцевим результатом стало конструювання графів. Ці пошуки потребують продовження з урахуванням набутого досвіду та нових ідей у сфері лексичної і когнітивної семантики, а також можливостей комп'ютерних систем для побудови графів.

Мета статті – представити методологічний алгоритм конструювання лексико-семантичних графів за допомогою комп'ютерної програми *Gephi*.

Виклад основного матеріалу. Фрагмент дійсності, як пише О. С. Гасяк, відображає буття і виражає духовні досягнення певної культури, способи її пізнання, практичне освоєння, світогляд та чуттєво-емоційне сприйняття реальності (2015, с. 65). З-поміж моделей чи конструктів, що відображають певний фрагмент дійсності в мовній свідомості, особливу роль виконують графи, оскільки, на думку В. А. Грабовського, саме теорія графів є одним із найкращих інструментів дослідження структури об'єктів і відношень між ними (2018, с. 10).

Покликаючись на спостереження Г. Александерсон (Alexanderson, 2006), найперша згадка про теорії графів зафіксована в роботах швейцарського математика Л. Ейлера, який у 1736 році розв'язав відому задачу про Кінгсберзькі мости. Тоді в місті Кінгсберг було два острови, які з'єднувалися сімома мостами з берегів річки Преголя, як показано нижче на рис. 1. Задача полягала в тому, що потрібно було віднайти маршрут через усі чотири частини суші, що починався б із будь-якої з них, а закінчувався на тій же частині та пролягав один раз по кожному мосту. Л. Ейлер довів неможливість такого маршруту за допомогою побудованого "графа" (рис. 1), де кожен мосту він позначив точкою (вершиною), а кожен міст – лінією (ребром), які з'єднували відповідні точки. Як показано на рис. 1, Л. Ейлер знайшов критерій варіанта обходу цього графа, але лише за умови, коли він буде зв'язним і кожна його вершини будуть мати парні ступені. Представлений граф є зв'язним, проте має більше двох вершин із непарним ступенем, тому такого обходу немає (там само, р. 567).

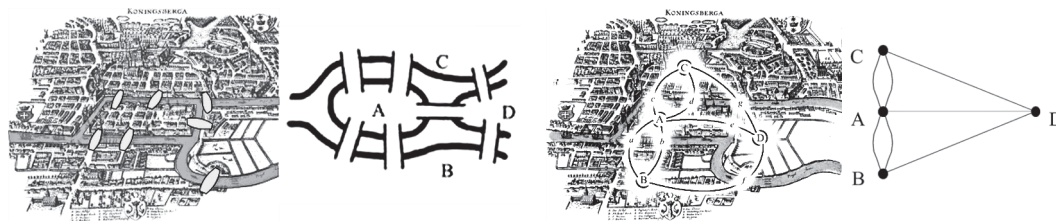

Рис. 1. Задача про Кенігсберзькі мости та побудований для її вирішення граф (Підлужняк, 2019; Карнаух & Ставровський, 2004, с. 2)

Ще одна спроба в розробленні теорії графів належить В. Гамільтону, який 1859 року винайшов гру (рис. 2), як пише Ф. Харарі, використовуючи додекаедр, де в кожній з 20 вершин прописано назву відомого міста. Мета гри – здійснити “навколосвітню подорож” та віднайти такий замкнутий шлях, який пролягав би через кожену вершину лише один раз (Харари, 2003, сс. 16-17).

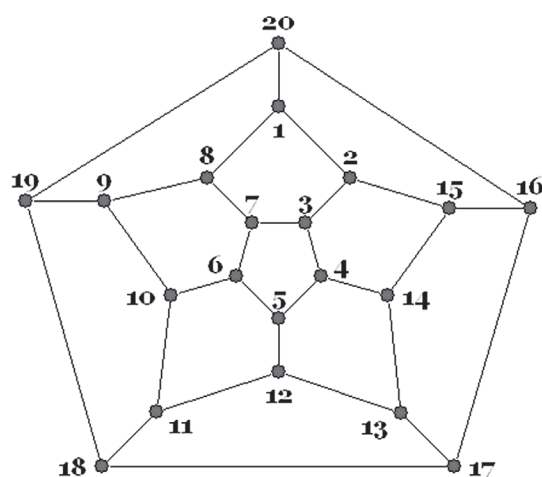

Рис. 2. Гра В. Гамільтона “Навколосвітня подорож”
(Підлужняк, 2019)

У ХХ столітті теорія графів продовжила обговорюватися вже в гуманітарних науках, зокрема в психології. У своїй праці Ф. Харарі (Харари, 2003, сс. 18-19) зазначає, що психолог К. Левін (Lewin, 1939) припустив, ніби “життєвий простір” індивідуума можна представити за допомогою пленарної карти (рис. 3), на якій будуть зображені різноманітні типи діяльності людини, наприклад, що вона робить на роботі, вдома чи що є її хобі.

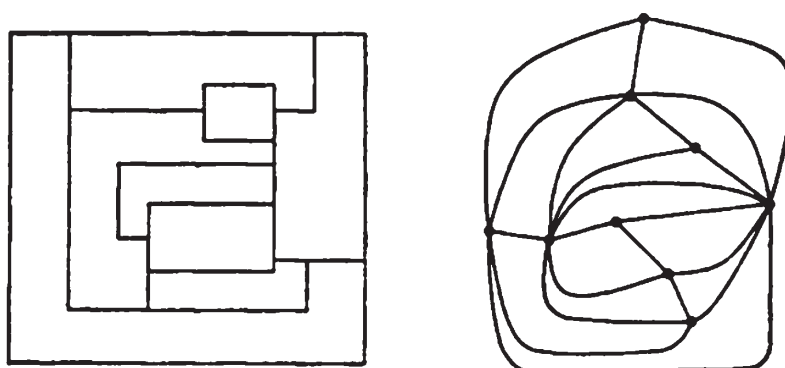

Рис. 3. Пленарна карта К. Левіна та її граф
(Харари, 2003, с. 18)

Із розвитком обчислювальної техніки й застосуванням обчислювальних методів теорія графів стала об'єктом вивчення в царині дискретної математики, а згодом відбувся її трансфер і в лінгвістику (Трохимчук, 1998).

У 50-х роках ХХ століття, як зазначає Є. А. Карпіловська (2006), німецький учений П. Менцерат для унаочнення процесів можливого ускладнення фонемної та графемної структури слів сучасної німецької мови запропонував моделювання будови слів за допомогою мереж-орієнтованих графів. Учений будує граф із гранями, який орієнтований за напрямком розгортання вихідної (мінімальної) структури слова. Завдяки П. Менцератові конструювання лінгвістичних об'єктів посприяли розвиткові комп'ютерних технологій для опрацювання мовної інформації, зокрема започаткували процедури моделювання графів (там само, с. 27).

Графи є одним із найкращих і гнучких способів представлення даних. Вони мають величезний наочний потенціал і можуть використовуватися для візуалізації значної кількості систем і підсистем не лише в морфології (Menzerath, 1954), словотворенні (Клименко et al., 1982), а й у лексиці та семантиці (Засанська, 2016; Герцовська, 2011).

Дослідники твердять, що граф є не просто множиною точок і множиною відрізків, а конструкцією, кінці відрізків якої належать заданій множині точок. При зображенні графів на малюнках або схемах відрізки можуть бути прямолінійними чи криволінійними. Точки інакше називають вершинами графа (вузли), відрізки – ребрами графа (дуги). Вершини графа зазвичай виділяють кружками або квадратами для того, щоб точки перетину ребер не сприймалися за його вершини (Городов & Попов, 2014, с. 6).

Залежно від типу ребер представники фізико-математичних наук (Карнаух & Ставровський, 2004, сс. 2-3) виокремлюють такі типи графів: *петлю* (коли ребро з'єднує вершину саму з собою) (рис. 4, а); *мультиграф* (у якому петлі не допускаються, але пари вершин можуть з'єднуватися кількома ребрами (вони називаються кратними, або паралельними), тобто одну й ту саму пару вершин з'єднує декілька ребер (рис. 4, б); *псевдограф* (який має і петлі, і кратні ребра) (рис. 4, в).

До специфічних видів графів науковці відносять такі: *порожній* (із порожньою множиною ребер) (рис. 4, г); *тривіальний* (має лише одну вершину та немає ребер) (рис. 4, і); *повний* (протилежний до двох попередніх, адже кожна його вершина суміжна з усіма іншими) (рис. 4, д); *двочастковий* (коли множину вершин графа можна розбити на дві підмножини (частки), де кожне ребро з'єднує вершини з різних часток) (рис. 4, е); *зірковий* (будь-які дві вершини графа є суміжними) (рис. 4, є) (Карнаух & Ставровський, 2004, сс. 6-7).

Окрім цих типів, виділяють й інші (Грабовський, 2018, сс. 12-15): *неорієнтовані (звичайні)*, вершини яких з'єднуються за допомогою ребра і для яких важливий лише факт зв'язку двох вершин без виділеного напрямку (рис. 4, ж); *орієнтовані (орграфи)*, де важливий напрямок зв'язку вершин, тому їх ребра мають стрілки, що визначають орієнтацію дуг (дуги проходять у будь-якому з двох напрямків (двонаправлені) і можуть мати або не мати стрілки-показки (двонаправлені дуги аналогічні ребрам графів) (рис. 4, з); *змішані*, що мають як дуги, так і ребра (рис. 4, и); *прості*, де кожна пара вершин з'єднує не більше, ніж одне ребро (рис. 4, і); *зважені*, для яких важливою є величина ребер, що характеризує ступінь зв'язку між вершинами (рис. 4, к); *дерева*, коли для будь-яких двох вершин є не більше одного шляху між ними (рис. 4, л; рис. 4, м). Різновидом графа-дерева є *плоский* граф, який, за словами О. В. Колесніченко (Колесніченко, 2011), зображений так, що жодні два його ребра геометрично не перетинаються, окрім інцидентної для них вершини (рис. 4, н).

Наведена типологія графів дає попередні підстави для припущення про те, що всі їхні типи можна застосувати в лінгвістичних дослідженнях. Так, зокрема, порожній граф можна використати для унаочнення класифікації голосних фонем

української мови та зобразити схематично відсутність повних збігів у ряді її піднесенні (рис. 4, з).

На морфологічному рівні мови за допомогою тривіального графа, на нашу думку, можна зображувати однокореневі слова без суфіксів і закінчень, наприклад, для словоформи *калейдоскоп* (рис. 4, і). Будову словоформи *чужоземця* (рис. 4, з) можна представити через орієнтований граф, де корені та закінчення є вершинами (1 – корінь *чуж-*, 2 – корінь *-зем-*, 3 – закінчення *-я*), а ребрами позначено інтерфікс *-о-* та суфікс *-ц-*, за допомогою яких твориться певне слово.

На лексико-семантичному мовному рівні для унаочнення відношень радіальної полісемії між лексико-семантичними варіантами, синонімії / антонімії доцільно використати зірковий граф. На рис. 4, є зображено вершину з ключовим словом, розташованим у центрі (1 – *обставина*), та його синоніми: 2 – *деталь*; 3 – *факт*; 4 – *аспект*; 5 – (епізод) *подія*; 6 – *випадок*; 7 – *оказія*; 8 – *пригода*; 9 – *інцидент*; 10 – (уявна) *явище*; 11 – *феномен* (Караванський, 2012).

Простий граф (рис. 4, і), на нашу думку, є відображенням семантичного (семіотичного) трикутника або трикутника Г. Фреге, де, за Л. В. Сидельниковою (2019), основні поняття є вершинами (1 – *знак*, 2 – *смісл*, 3 – *денотат*), а за допомогою ребер показані їхні відношення (рис. 4, і). Слово – це найпростіший знак природної мови, що має план вираження (форму) і план змісту (денотат).

Але звертаємо увагу, що не всі графи можуть бути однаково придатними для унаочнення системних відношень кожного рівня. Відношення між мовними одиницями на лексико-семантичному рівні, на наш погляд, неможливо показати за допомогою простого графа, бо кожна пару вершин синонімічних лексем з'єднує декілька ребер. Відповідно, такі відношення можна зобразити за допомогою зваженого графа (рис. 4, к), цифри ребер якого будуть вказувати на кількість зв'язків між словами-синонімами. Граф цього мовного рівня є повним (рис. 4, д) і зображується як неорієнтований (звичайний) (рис. 4, ж), адже напрямок зв'язку вершин не обов'язковий для одиниць цього мовного рівня. Також граф лексико-семантичного рівня може бути двочастковим (наприклад, при конструюванні двоядерного лексико-семантичного поля) (рис. 4, е) та змішаним (у випадку, коли принципово важливо вказати напрямок зв'язку, наприклад, між архісемою та інтегральними семами) (рис. 4, и).

При виконанні компонентного аналізу на основі графа-петлі можна позначити архісеми лексико-семантичного поля, наприклад, як на рис. 4, а, де D – архісема, C та E – інтегральні семи, B – диференційна сема, A – ймовірнісна, або потенційна, сема. Допускаємо, що лексико-семантичне поле також можна сконструювати як мультиграф (рис. 4, б), коли пари вершин (синонімічні лексеми) з'єднані кількома ребрами (наприклад, інтегральними чи диференційними семами), а також як псевдограф (рис. 4, в), який обов'язково матиме петлю (архісеми).

Для синтаксичного мовного рівня характерна побудова дерев. Як зазначає А. В. Висоцький (2007), варто згадати правила трансформаційної граматики Н. Хомського (Хомский, 1972). За допомогою трансформаційних правил можна будувати одне речення з іншого. Шляхом перестановки символів і різних змін у складі символів можна утворювати одні типи дериваційних дерев від інших (там само). Для ілюстрації наведемо графи трансформацій при перекладі українською мовою речень з англійської мови (Пташніченко, 2014): *I should not make use of it if I were you* (Tolkien, 2001, p. 83) (рис. 4, л) → *Я б тобі не радив користуватися ним* (Толкін, 2007, с. 11) (рис. 4, м).

Формалізувати й відобразити структуру речень можна і за допомогою плоских графів (рис. 4, н), які є різновидом графів-дерев.

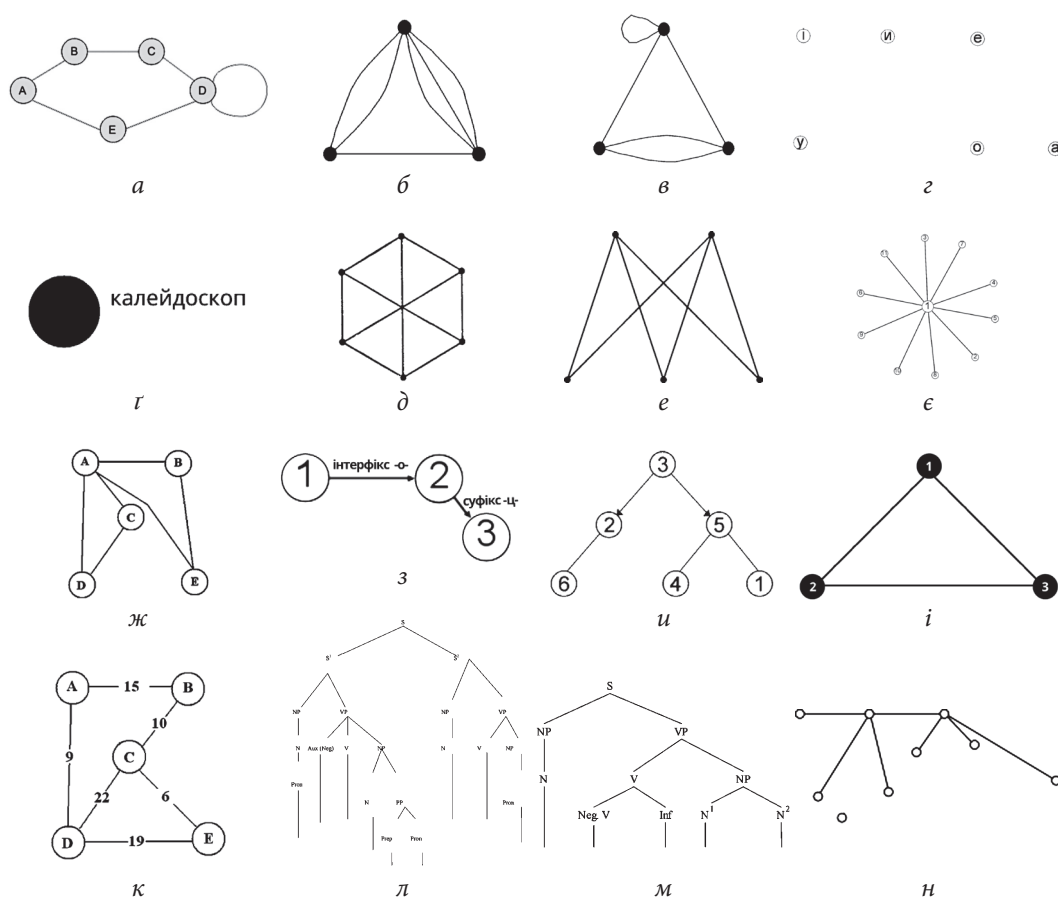

Рис. 4. Типи графів:

a – петля; *б* – мультиграф (Карнаух & Ставровський, 2004, с. 3);
в – псевдограф (там само); *г* – порожній; *д* – тривіальний;
е – повний (Харари, 2003, с. 29); *ж* – двочастковий (Chartrand, 1985); *з* – зірковий;
и – неорієнтований (Грабовський, 2018, с. 13); *и* – орієнтований (орграф); *и* – змішаний;
і – простий; *к* – зважений (Грабовський, 2018, с. 13); *л* – дерево речення англійською мовою
 (Пташніченко, 2014); *м* – дерево речення українською мовою (там само);
н – плоский (Колесніченко, 2011).

Сучасні інформаційні технології дозволяють конструювати графи за допомогою спеціальних програм, до яких достатньо внести лише дані про вершини та ребра майбутнього графа (наприклад, *Gephi*, *Graphviz*, *uDraw (Graph)*). Також існують програми, які дають змогу користувачеві будувати графи самостійно, тобто задавати вершини та зв'язок між ними за допомогою ребер (наприклад, *Visio2003*).

Для конструювання графа лексико-семантичного поля *пандемія* обираємо комп'ютерну програму *Gephi*, яка була розроблена в 2009 році студентами французького Технологічного університету Комп'єня (UTC) (Desmedt, 2011). За допомогою цього програмного забезпечення можна конструювати графи із сотнями тисяч вершин і зв'язків. Також перевагою *Gephi* є можливість створення інтерактивних графів із подальшим розміщенням їх в інтернеті для широкого кола користувачів.

Перед завантаженням даних у програму потрібно зробити чотири файли формату CSV: два – із списком вершин і ще два – з ребрами. Створюємо файли за допомогою

програми Microsoft Excel. У першому файлі вершин робимо дві колонки: Id – номер вершини та Label – синонімічні лексеми, а в другому файлі – перша колонка “Id” відповідає номеру вершини, Label позначає семний склад слів-синонімів. Файли ребер також мають по дві колонки, де Source – Id початкової вершини, а Target – Id кінцевої вершини.

Спершу до програми завантажуюємо файл із вершинами (що відповідають матриці кількісно-якісних показників синонімічного ряду лексем ключового слова *пандемія*), потім підвантажуюємо ребра, які показують їхній взаємозв'язок. Для цього обираємо пункт “Import spreadsheet” (“Імпортувати з CSV”) із меню розділу “Data Laboratory” (“Лабораторія даних”).

Завантажуємо файл із вершинами та вказуємо, що імпортуємо саме вершини, перевіряємо, щоб програма правильно визначила кодування Label (рис. 5, а). У такий же спосіб імпортуємо ребра, але в першому вікні вказуємо, що це файл із ребрами. Слід також у третьому вікні “Import report” (“Звіт про імпортування”) вказати, що підвантажити ребра потрібно до того ж робочого простору, що й попередні вершини, обравши пункт “Append to existing workplace” (“Додати до наявного робочого місця”), як показано на рис. 5, б. Також бачимо, що після імпорту, *Gephi* покаже звіт із характеристиками графа, кількістю його вузлів та ребер.

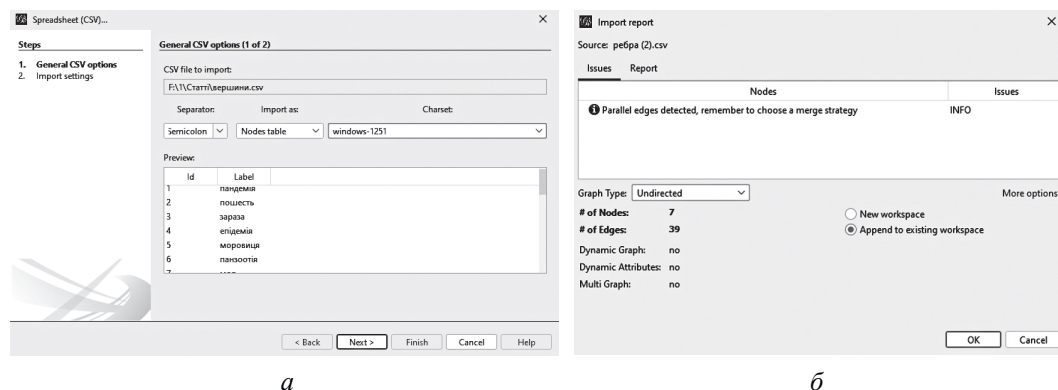

Рис. 5. Процес імпортування CSV-файлів:

а – перевірка кодування Label;

б – пункт “Append to existing workplace” (“Додати до наявного робочого місця”)

Переходимо до вкладки “Appearance” (“Оброблення”) та бачимо граф, з яким будемо працювати далі. Зображення ребер мають різне насичення кольорів, яке залежить від кількості зв'язків між вершинами. Звертаємо увагу, що за замовчуванням вершини однакового кольору мають один розмір, але ми хочемо наочно зобразити кількість та якість семантичних зав'язків між одиницями лексико-семантичного поля *пандемія*, тому вершини, що позначають слова-синоніми та компоненти їхніх значень, зобразимо іншим кольором і змінимо їхній розмір відповідно до кількості семантичних зав'язків.

Перед початком оброблення зауважимо, що комп'ютерна програма *Gephi* немає кнопки “Назад”, тому потрібно уважно вносити зі змінами, щоб потім не довелося все переробляти спочатку.

У вкладці “Appearance” (“Оброблення”) у лівому верхньому вікні обираємо “Nodes” (“Вершини”) і натискаємо на піктограму з кругами, які означають розмір. Далі обираємо пункт “Ranking” (“Ранжування”) і натискаємо “Degree” (“Ступінь”),

що дозволяє задати розмір вершини залежно від кількості ребер, які виходять від вершини. Вказуємо максимальний (9) і мінімальний (3) розмір вершин і натискаємо “Apply” (“Застосувати”).

Додатково налаштовуємо колір вершин. Знову переходимо до вкладки “Appearance” (“Оброблення”), але цього разу обираємо піктограму палітри. У меню кольорів натискаємо пункти за такою послідовністю: “Nodes” (“Вершини”) – “Ranking” (“Ранжування”) – “Degree” (“Ступінь”). У правому верхньому куті тиснемо “Default” (“Значення за замовчуванням”), де обираємо палітру відтінків синього кольору. Для змін натискаємо “Apply” (“Застосувати”).

Після проведених процедур отримуємо більш наочний граф (рис. 6). Зауважимо, що керувати масштабом перегляду графа можна за допомогою колеса комп’ютерної миші, а центрує граф кнопка з лупою в нижній частині панелі інструментів ліворуч від робочої області.

За такою послідовністю імпортуємо вершини й ребра, які відображають семний склад слів-синонімів. Указуємо, що завантажуюмо їх до вже створеного робочого простору. Після цього переходимо до вкладки “Preview” (“Перегляд”), де бачимо кінцевий результат графа (рис. 7), на якому диференційовано вершини відтінками синього кольору – це слова-синоніми та компоненти їхніх значень, а чорні вершини позначають семний склад слів-синонімів.

Щоб зберегти отриманий рисунок, тиснемо “Export” – “SVG/PDF/PNG” (“Експорт” – “SVG/PDF/PNG”) у лівому нижньому краї вікна. Також окремо зберігаємо сам проєкт у форматі .gexi, щоб за необхідності його можна було редагувати. Робимо це через верхнє меню “File” – “Save” (“Файл” – “Зберегти проєкт”).

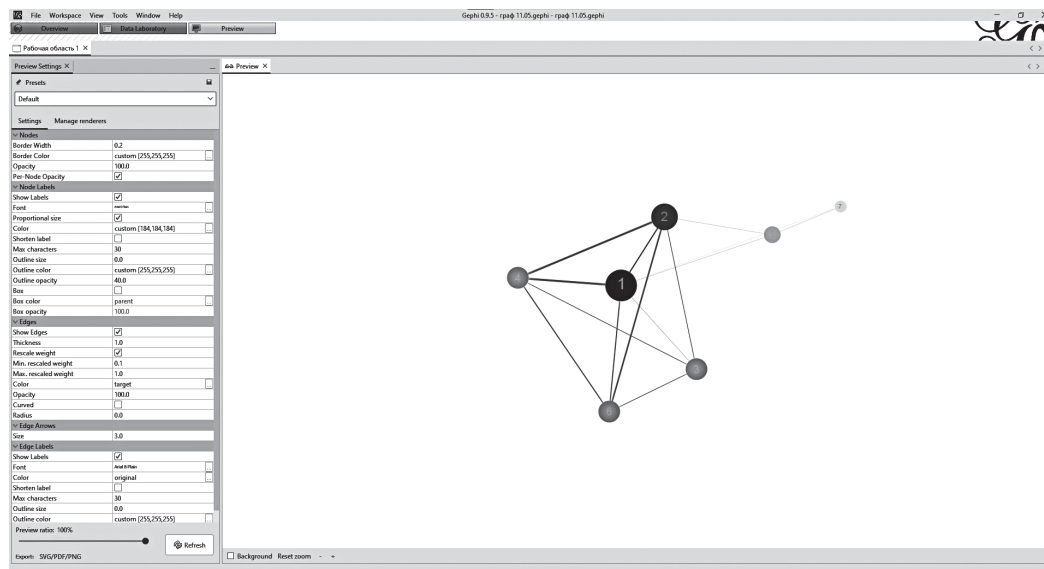

Рис. 6. Граф слів-синонімів і компонентів їхніх значень лексико-семантичного поля *пандемія*

Зауважимо, що графи, створені в *Gephi*, можна не тільки зберігати як картинки або PDF, але й розмішувати в інтернеті як інтерактивні графи (наприклад, на сайті *GitHub*), зберігши файл у потрібному форматі за допомогою плагіна *Sigma*.

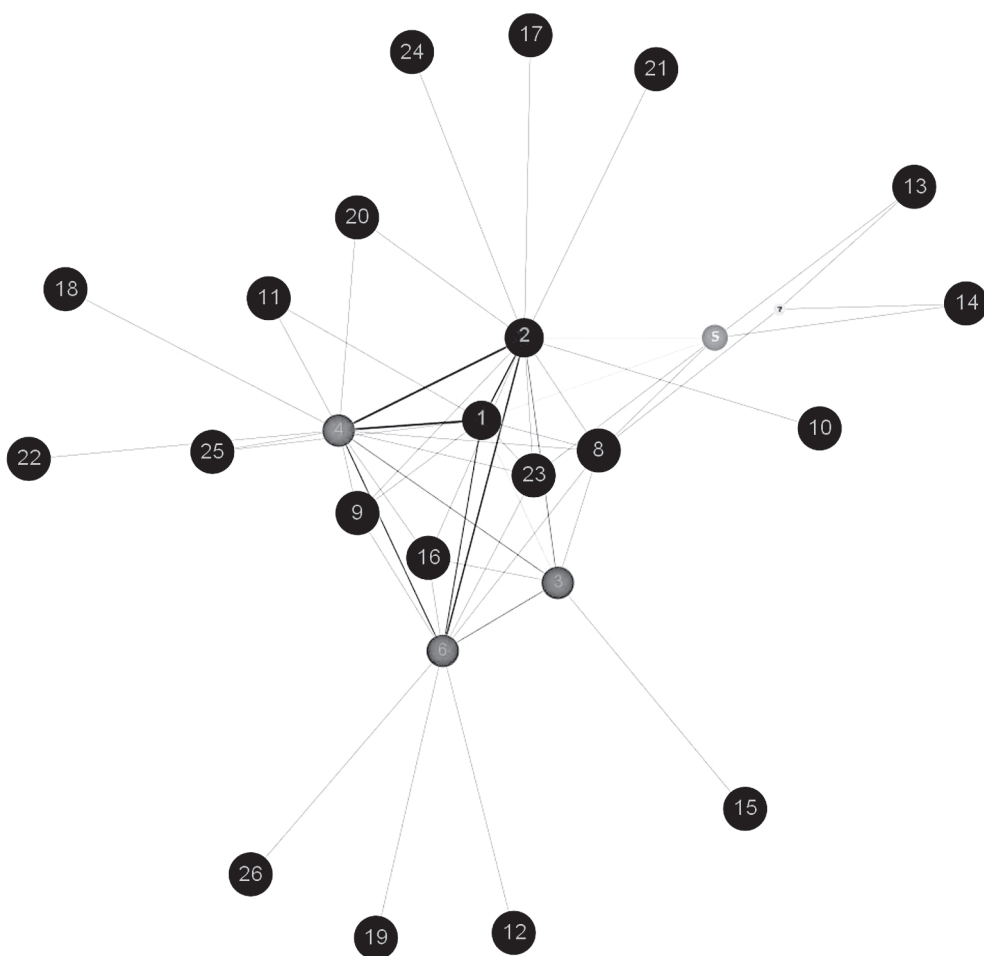

Рис. 7. Граф лексико-семантичного поля *пандемія*:

- 1 – пандемія; 2 – пошесть; 3 – зараза; 4 – епідемія; 5 – моровиця;
6 – панзоотія; 7 – мор; 8 – архісема ‘хвороба / захворювання’;
9 – інтегральна сема ‘тип хвороби / захворювання’;
10 – диференційна сема ‘інфекційна хвороба / захворювання (людей / тварин)’;
11 – диференційна сема ‘інфекційна хвороба / захворювання (людей)’;
12 – диференційна сема ‘інфекційна хвороба / захворювання (тварин)’;
13 – інтегральна сема ‘якість хвороби / захворювання’;
14 – диференційна сема ‘смертоносна хвороба / захворювання’;
15 – інтегральна сема ‘збудник хвороби / захворювання’;
16 – інтегральна сема ‘простір поширення хвороби / захворювання’;
17 – диференційна сема ‘простір поширення хвороби / захворювання (людей / тварин)’;
18 – диференційна сема ‘простір поширення хвороби / захворювання (людей)’;
19 – диференційна сема ‘простір поширення хвороби / захворювання (тварин)’;
20 – інтегральна сема ‘час поширення хвороби / захворювання’;
21 – диференційна сема ‘час поширення хвороби / захворювання (людей / тварин)’;
22 – диференційна сема ‘час поширення хвороби / захворювання (людей)’;
23 – градуальна сема ‘ступінь поширення хвороби / захворювання’;
24 – диференційна сема ‘ступінь поширення хвороби / захворювання (людей / тварин)’;
25 – диференційна сема ‘ступінь поширення хвороби / захворювання (людей)’;
26 – диференційна сема ‘ступінь поширення хвороби / захворювання (тварин)’.

Змодельований граф наочно візуалізує, наскільки складною й багатокластерною структурою є лексико-семантичне поле слова *пандемія*. Звертаємо також увагу на найбільші вершини та напівжирні зв'язки між ними, адже вони є ключовими елементами, на яких усе тримається.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи, зазначимо, що в сучасній науці наявна типологія графів, які можна застосовувати в мовознавстві для унаочнення відношень між елементами одиниць на кожному мовному рівні: фонологічному, морфологічному, лексико-семантичному та синтаксичному. Припускаємо, що на фонологічному рівні мови можна використати порожній граф при унаочненні класифікації голосних фонем української мови. На морфологічному рівні за допомогою тривіальних графів можна зображувати однокореневі слова без суфіксів і закінчень, а будову слів – за допомогою орієнтованих графів. Для відображення відношень між мовними одиницями на лексико-семантичному рівні доцільно використовувати такі типи графів: зіркові, прості, зважені, повні, неорієнтовані, двочасткові, змішані, графи-петлі, мультиграфи та псевдографи. Для синтаксичного мовного рівня характерною є побудова дерев і їхніх різновидів – плоских графів.

Для побудови лексико-семантичного графа з вершиною *пандемія* було обрано комп'ютерну програму *Gephi*, за допомогою якої сконструйовано граф, що є комбінацією трьох різновидів: складного (кожну пару вершин синонімічних лексем з'єднує декілька ребер), неорієнтованого (не вказаний напрямок зв'язку вершин) з елементами зіркового (деякі вершини графа є суміжними).

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в докладному вивченні складу та організації мікрополів лексико-семантичного поля *пандемія* в українській мові та їх графо-матричному конструюванні.

ЛІТЕРАТУРА

- Висоцький, А. В. (2007). До питання про формальні граматики. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*, 3, 6-24.
- Гасяк, О. С. (2015). Естетичний потенціал наукового факту. *Науковий вісник Чернівецького університету: Філософія*, 756-757, 65-70.
http://en.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/2015_NPhilos_756-757_12_O.Nasyak.pdf
- Герцовська, Н. О. (2011). *Лексико-семантичне поле УСПХУ як складова категоризації і концептуалізації дійсності (на матеріалі англійської та української мов)* (Кандидатська дисертація). Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова, Київ.
- Городов, А. А., & Попов, А. М. (Сост.). (2014). *Теория графов*. Сибирский государственный аэрокосмический университет имени академика М. Ф. Решетнева.
<https://www.sibsau.ru/sveden/edufiles/135566/>
- Грабовський, В. А. (2018). *Методи пошуку у системах штучного інтелекту*. ЛНУ імені Івана Франка.
<https://electronics.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/Metodychka-z-lab-z-SMSH-end.pdf>
- Засанська, Н. Д. (2016). *Лексико-семантичне поле криза в українській та англійській мовах: графо-матричний і статистичний аспекти* (Кандидатська дисертація). Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, Кіровоград.
https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.26/Zasanska1.pdf
- Караванський, с. (2012). *Практичний словник синонімів української мови* (4-е вид.). БаК. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001753>

- Карнаух, Т. О., & Ставровський, А. Б. (2004). *Теорія графів у задачах*. Київ: ВПЦ “Київський університет”.
<http://www.cyb.univ.kiev.ua/library/books/karnaukh-23.pdf>
- Карпіловська, Є. А. (2006). *Вступ до прикладної лінгвістики: комп'ютерна лінгвістика*. Донецьк: ТОВ “Юго-Восток, Лтд”.
<http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002075>
- Клименко, Н. Ф., Пещак, М. М., & Савченко, І. Ф. (1982). *Формалізовані основи семантичної класифікації лексики*. Київ: Наукова думка.
- Колесниченко, Е. В. (2011). *Типы графов*.
<https://sites.google.com/a/labore.ru/teoria-grafov-i-ee-primeneniye/>
- Ляшук, А. М. (2008). *Семантична структура лексики на позначення понять права української та англійської мов* [Монографія]. Кіровоград: КОД.
- Підлужняк, Н. Г. (2019). *Виникнення та використання теорії графів*.
<https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/14042>
- Пташніченко, А. М. (2014). Вилучення та додавання як основні синтаксичні трансформації при перекладі художніх прозових творів з англійської на українську мову. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Мовознавство*, 1(23), 147-153.
- Сидельникова, Л. В. (2019). Структура та властивості знака як елемента динамічної системи мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*, 41(1), 148-151. <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.41.1.34>
- Толкін, Дж. Р. Р. (2007). *Володар пернів* (В. Морозов, Пер.). Ранок.
- Трохимчук, Р. М. (1998). *Теорія графів*. РВЦ “Київський університет”.
<http://cyb.univ.kiev.ua/library/training-materials/discrete-mathematics/graph-theory.pdf>
- Харари, Ф. (2003). *Теорія графів* (Г. П. Гаврилова Пер., Ред.). (2-е изд.). Едиториал УРСС. <https://stugum.files.wordpress.com/2014/03/harary-graph-theory.pdf>
- Хомский, Н. (1972). *Аспекты теории синтаксиса*. Москва: Издательство Московского университета.
- Фабіан, М. П. (1998). *Етикетна лексика в українській, англійській та угорській мовах* [монографія]. Ужгород: ІВА.
<https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36796>
- Alexanderson, G. (2006). Euler and Königsberg's Bridges: A historical view. *Bulletin of the American Mathematical Society*, 43(2006), 567-573.
<https://doi.org/10.1090/S0273-0979-06-01130-X>
- Chartrand, G. (1985). *Introductory Graph Theory*. New York: Dover.
- Desmedt, P. (2011). *Sébastien Heymann – Le cartographe des données*. L'Usine Nouvelle.
<https://web.archive.org/web/20190608130402/https://www.usinenouvelle.com/article/prix-science-sebastien-heymann-le-cartographe-des-donnees.N164939>
- Grandjean, P. M. (2015). *GEPHI – Introduction to Network Analysis and Visualization*.
<http://www.martingrandjean.ch/gephi-introduction/>
- Lewin, K. (1939). *Principles of topological psychology*. McGraw-Hill.
[https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=1Uh8CgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT15&dq=Lewin,+K.+\(1939\).+Principles+of+topological+psychology.+New+York.&ots=q3b9Gpm30g&sig=C4tpMxZV4pSA0JEaPHWuNSmbqlk&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=1Uh8CgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT15&dq=Lewin,+K.+(1939).+Principles+of+topological+psychology.+New+York.&ots=q3b9Gpm30g&sig=C4tpMxZV4pSA0JEaPHWuNSmbqlk&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)
- Menzerath, P. (1954). Die Architektonik des deutschen Wortschatzes. *Phonetische Studien*, 3, 1-132.
- Tolkien, J. R. R. (2001). *The Fellowship of the Ring*. Рольф.

REFERENCES

- Vysots'kyi, A. V. (2007). Do pytannya pro formal'ni hramatyky. *Naukovyy chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriya 10: Problemy hramatyky i leksykolohiyi ukrayins'koyi movy*, 3, 6-24.
- Hasyak, O. S. (2015). Estetychnyy potentsial naukovoho faktu. *Naukovyy visnyk Chernivets'koho universytetu: Filosofiya*, 756-757, 65-70.
http://en.chnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/06/2015_HPhilos_756-757_12_O Hasyak.pdf
- Hertsovs'ka, N. O. (2011). *Leksyko-semantychne pole USPIKHU yak skladova katehoryzatsiyyi i kontseptualizatsiyyi diysnosti (na materialy anhliys'koyi ta ukrayins'koyi movy)* (Kandydats'ka dysertatsiyya). Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M. P. Drahomanova, Kyiv.
- Gorodov, A. A., & Popov, A. M. (Sost.). (2014). *Teoriya grafov*. Sibirskiy gosudarstvennyy aerokosmicheskyy universitet imeni akademika M. F. Reshetneva.
<https://www.sibsau.ru/sveden/edufiles/135566/>
- Hrabovs'kyi, V. A. (2018). *Metody poshuku u systemakh shtuchnoho intelektu*. LNU imeni Ivana Franka.
<https://electronics.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/Metodychka-z-lab-z-SMSH-end.pdf>
- Zasans'ka, N. D. (2016). *Leksyko-semantychne pole kryza v ukrayins'koyi ta anhliys'kiy movakh: hrafo-matrychnyy i statystychnyy aspekty* (Kandydats'ka dysertatsiyya). Kirovohrads'kyi derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Volodymyra Vynnychenka, Kirovohrad.
https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.26/Zasanska1.pdf
- Karavans'kyi, S. (2012). *Praktychnyy slovnyk sinonimiv ukrayins'koyi movy* (4-e vyd.). BaK. <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001753>
- Karnaukh, T. O., & Stavrovs'kyi, A. B. (2004). *Teoriya hrafov u zadachakh*. Kyiv: VPTS "Kyyivs'kyi universytet".
<http://www.cyb.univ.kiev.ua/library/books/karnaukh-23.pdf>
- Karpilovs'ka, Ye. A. (2006). Vstup do prykladnoyi linhvistyky: kompyuterna linhvistyka. Donetsk: TOV "Yuho-Vostok, Ltd".
<http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002075>
- Klymenko, N. F., Peshchak, M. M., & Savchenko, I. F. (1982). *Formalizovani osnovy semantychnoyi klasyfikatsiyyi leksyky*. Kyiv: Naukova dumka.
- Kolesnichenko, Ye. V. (2011). *Typy grafov*.
<https://sites.google.com/a/labore.ru/teoria-grafov-i-ee-primenenie/>
- Lyashuk, A. M. (2008). *Semantychna struktura leksyky na poznachennya ponyat' prava ukrayins'koyi ta anhliys'koyi movy* [Monohrafiya]. Kirovohrad: KOD.
- Pidluzhnyak, N. H. (2019). *Vynyknennya ta vykorystannya teorii hrafov*.
<https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/14042>
- Ptashnichenko, A. M. (2014). Vyluchennya ta dodavannya yak osnovni syntaksychni transformatsiyyi pry perekladi khudozhnykh prozovykh tvoriv z anhliys'koyi na ukrayins'ku movu. *Naukovi zapysky Ternopil'skoho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatyuka. Seriya: Movoznavstvo*, 1(23), 147-153.
- Sydel'nykova, L. V. (2019). Struktura ta vlastyosti znaka yak elementa dynamichnoyi systemy movy. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiya*, 41(1), 148-151.
<https://doi.org/10.32841/2409-1154.2019.41.1.34>
- Tolkin, Dzh. R. R. (2007). *Volodar persniv* (V. Morozov, Per.). Ranok.
- Trokhymchuk, R. M. (1998). *Teoriya hrafov*. RVTS "Kyyivs'kyi universytet".
<http://cyb.univ.kiev.ua/library/training-materials/discrete-mathematics/graph-theory.pdf>

- Kharari, F. (2003). *Teoriya grafov* (G. P. Gavrilova Per., Red.). (2-ye izd.). Yeditorial URSS. <https://stugum.files.wordpress.com/2014/03/harary-graph-theory.pdf>
- Khomskiy, N. (1972). *Aspekty teorii sintaksisa*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.
- Fabian, M. P. (1998). *Etyketna leksyka v ukrayins'kiy, anhliys'kiy ta uhors'kiy movakh* [monohrafiya]. Uzhhorod: IVA. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/36796>
- Alexanderson, G. (2006). Euler and Königsberg's Bridges: A historical view. *Bulletin of the American Mathematical Society*, 43(2006), 567-573. <https://doi.org/10.1090/S0273-0979-06-01130-X>
- Chartrand, G. (1985). *Introductory Graph Theory*. New York: Dover.
- Desmedt, P. (2011). Sébastien Heymann – *Le cartographe des données*. L'Usine Nouvelle. <https://web.archive.org/web/20190608130402/https://www.usinenouvelle.com/article/prix-science-sebastien-heyman-le-cartographe-des-donnees.N164939>
- Grandjean, P. M. (2015). *GEPHI – Introduction to Network Analysis and Visualization*. <http://www.martingrandjean.ch/gephi-introduction/>
- Lewin, K. (1939). *Principles of topological psychology*. McGraw-Hill. [https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=IUh8CgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT15&dq=Lewin,+K.+\(1939\).+Principles+of+topological+psychology.+New+York.&ots=q3b9Gpm30g&sig=C4tpMxZV4pSA0JEaPHWuNSmbqlk&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=IUh8CgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT15&dq=Lewin,+K.+(1939).+Principles+of+topological+psychology.+New+York.&ots=q3b9Gpm30g&sig=C4tpMxZV4pSA0JEaPHWuNSmbqlk&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false)
- Menzerath, P. (1954). Die Architektonik des deutschen Wortschatzes. *Phonetische Studien*, 3, 1-132.
- Tolkien, J. R. R. (2001). *The Fellowship of the Ring*. Рольф.

Дата надходження до редакції 30.05.2022
Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про автора

<p>Кирисюк Анастасія Анатоліївна,</p> <p>молодший науковий співробітник, Київський національний лінгвістичний університет e-mail: anastasii.kyrysiuk@knlu.edu.ua</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>прикладна лінгвістика, графо-матричне моделювання, лексико-семантичні поля</p>
---	--	---

УДК 811.581.11

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263115>

Ю. Ю. Ковальчук

Київський національний лінгвістичний університет, Україна

e-mail: yuliia.kovalchuk@knlu.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5427-634X>

ОЦІННІ ПРЕДИКАТИ ЯК МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ОЦІНКИ В СУЧАСНІЙ КИТАЙСЬКІЙ МОВІ

Abstract

The article deals with the description of the evaluative predicates as a mechanism for realizing evaluation in Modern Chinese. In order to fundamentally define and systematize the means of realization of the category of evaluation and evaluative predicates in Chinese, the research considers such concepts as “evaluation”, “linguistic picture of the world”, “evaluative predicate”. The author analyzes a wide range of investigations by foreign, Chinese in particular, and domestic sinologists, aimed at highlighting the features of the evaluative predicates, as it has helped to make a thorough systematization of the research of evaluative predicates and a mechanism for realizing evaluation in Modern Chinese. The study determines that the concept of evaluation should be considered inseparable from the Chinese linguistic worldview, which is the result of the process of learning about the surrounding reality (history, culture, language, etc.) of a certain people. The cultural heritage of China covers all spheres of activity of the Chinese and has a significant influence on the process of forming the worldview of the Chinese people, in particular, on their thinking. The author concludes that the evaluative predicate represents the most meaningful and informatively loaded part of the judgment, which contains the evaluation of a person (speaker or nominal group specified in the sentence) in relation to the objective world (situation or person). The research classifies evaluative predicates that determine a person’s subjective evaluation of an object from the objective world. It considers the mechanisms of evaluation implementation in Modern Chinese and systematizes the classification of evaluation means.

Keywords: evaluation, learning, evaluative predicates, linguistic worldview, mechanism for realizing evaluation, Modern Chinese.

Анотація

Статтю присвячено опису особливостей аналізу оцінних предикатів як механізму реалізації оцінки в сучасній китайській мові. З метою фундаментального визначення й систематизації засобів реалізації оцінки в сучасній китайській мові схарактеризовано такі поняття, як: “оцінка”, “мовна картина світу”, “оцінні предикати”. Опрацьовано широкий спектр праць зарубіжних, зокрема китайських, і вітчизняних синологів, присвячених висвітленню особливостей оцінних предикатів, що сприяло ґрунтовній систематизації аналізу досліджень оцінних предикатів і реалізації оцінки в сучасній китайській мові. Визначено, що поняття оцінки слід розглядати невід’ємно від мовної картини світу, яка є результатом процесу пізнання навколишньої дійсності (історії, культури, мови тощо) певного народу. Розглянуто особливості китайської мовної картини світу, зокрема китайського менталітету, традиційної культури та філософії Китаю. Схарактеризовано особливості мислення китайського народу з метою висвітлення процесів оцінки дійсності китайцями. Установлено, що культурна спадщина Китаю охоплює всі сфери діяльності китайців і значно впливає на процес формування світосприйняття китайського народу, зокрема на його мислення. Оцінний предикат є найбільш змістовною і інформативно навантаженою частиною судження, яка містить оцінку особи (мовця) щодо навколишньої дійсності (предмета, ситуації). Розглянуто та проаналізовано класифікацію оцінних предикатів, описано цю класифікацію як механізм реалізації оцінки в сучасній китайській мові. Визначено специфіку механізмів реалізації оцінки в сучасній китайській мові й ідентифіковано оцінні предикати як основний механізм у реалізації цієї оцінки в сучасній китайській мові.

Ключові слова: оцінка, пізнання, оцінні предикати, мовна картина світу, механізм реалізації оцінки, сучасна китайська мова.

Вступ. Категорія оцінки є предметом досліджень сучасних лінгвістичних студій, зокрема когнітивної лінгвістики, метою якої є дослідження механізмів розумової діяльності й особливостей сприйняття суб'єкта й суб'єктивної оцінки навколишньої дійсності людини крізь мовні явища (Любимова, 2021; Приходько, 2017; Тань, 2004; Чжу, 2015; Шутак, 2012; McNally & Stojanovic, 2017; Umbach, 2021). У структурному плані й у плані семантичних відношень оцінні слова та словосполучення вирізняються широким спектром засобів вираження в мовленні. Актуальність дослідження зумовлена тим, що останнім часом аналіз суб'єктивного аспекту все більше привертає увагу лінгвістів, адже містить оцінне ставлення людини до об'єктивного світу. Людина репрезентує це своє ставлення в процесі пізнання та комунікації. Отже, механізми реалізації оцінки в сучасній китайській мові безпосередньо пов'язані з особливостями мислення, пізнання і мови. Оскільки оцінка відображає пізнання, досвід, сприйняття та ставлення людини до об'єктивного світу, то й досліджувати механізми реалізації оцінки в китайській мові доречно на підґрунті китайської мовної картини світу.

У процесі пізнання людиною дійсності формується мовна картина світу, яка фіксує та відображає менталітет нації. Менталітет і мова є взаємозалежними елементами, адже менталітет – первинний механізм розвитку мови, а мова сприяє розвитку менталітету. Таким чином, спосіб мислення китайців формується під впливом китайської культурної традиції. Актуалізація дослідження категорії оцінки в сучасній китайській мові набуває особливого значення, тому що в процесі дослідження цієї категорії, окрім зафіксованого в словнику значення лексеми, слід також брати до уваги лінгвальні та позалінгвальні особливості її реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Крізь сприйняття суб'єкта формується його суб'єктивна оцінка навколишнього світу, а сприйняття світу фіксується в мовній картині світу носія тієї чи іншої мови. Мовна картина світу є результатом процесу пізнання навколишньої дійсності (історії, культури, мови тощо) певного народу. Отже, процес оцінки дійсності суб'єктом проходить крізь “тернистий шлях”, який підлягає впливу різних факторів, найважливішим з яких є мова. Схематично такий процес можна передати так:

пізнання (картина світу) → сприйняття → оцінка.

У сучасній лінгвістиці праці в галузі дослідження мовної картини світу Китаю, зокрема концептів простору, часу, розміру, любові, долі, душі тощо, належать проф. А. Тань (2004). Згідно з її дослідженнями, спосіб сприйняття світу носія конкретної мови фіксується в його мовній свідомості. Залежно від рівня сукупності схожих рис у культурній традиції та історичного досвіду народів визначається ступінь подібності чи відмінності картин світу різних народів.

Вивченню особливостей китайської картини світу, зокрема китайського менталітету, традиційної культури та філософії Китаю, присвячена також робота Ж. Чжу (2015). На його думку, усі сфери життєдіяльності китайців пронизані чіткою культурною системою цінностей, яка закладена ще в працях “论语 Lúnyǔ” (“Бесіди і судження”) і “道德经 Dàodé jīng” (“Дао де цзін”) та віддзеркалюється в способі мислення китайців. Можна виділити такі основні особливості китайського способу мислення: зосередженість та впорядкування (“Єдність Неба з людиною”), що визначається прагненням до гармонії людини з навколишнім світом; тенденція до реалістичного способу мислення; еkleктичний спосіб мислення; діалектичний спосіб мислення (там само, с. 234).

Отже, дослідження мовної картини світу Китаю є підґрунтям для подальших досліджень способу сприйняття, мислення та оцінки дійсності носіями китайської мови. Оскільки процес сприйняття та усвідомлення навколишньої дійсності відбувається шляхом мисленнєвої діяльності, тобто відображається в нашій свідомості, виникає питання, яким чином людина усвідомлює різні явища: як такі, що існують насправді, чи такі, якими людина сама здатна їх побачити? Питання взаємозалежності сприйняття й оцінки актуальне, адже залежно від процесу пізнання (людської здатності сприймати дійсність) визначається процес оцінювання дійсності, а оцінювання здійснюється з метою визначення якості.

Складно уявити, що людина сприймає дійсність такою, якою вона їй уявляється, а не такою, якою вона є насправді. У “Рефлексії” І. Канта про чисту свідомість ідеться про те, що поняття породжується у свідомості, однак основа, суть форми цього поняття зафіксовані у свідомості в такому вигляді, у якому це поняття можна використати на власному досвіді. І. Кант (1964) відносить поняття чистої свідомості до “речей, якими вони являються людині”, а не до “речей як таких”. Отже, призначенням понять чистої свідомості є лише визначення меж людського пізнання та досвіду (там само).

Оскільки людина сприймає дійсність такою, якою вона її бачить, то і якісна характеристика цієї дійсності повинна розглядатися з погляду антропоцентризму. Дослідженням категорії квалітативності присвячені праці зарубіжних та вітчизняних вчених (Любимова, 2021; Приходько, 2017; Шутак, 2012; McNally & Stojanovic, 2017; Umbach, 2021). Якість – це ставлення людини до процесів, предметів, ознак, яке залежить від психофізичних процесів та інтелектуальних людських можливостей. Категорія квалітативності, або якості, є предметом дослідження в мовознавчому, філософському та культурологічному аспектах і є однією із фундаментальних мовних категорій (Шутак, 2012, с. 153). Л. Б. Шутак (там само) вбачає необхідність вивчення категорії квалітативності в близькій взаємодії з категорією оцінки та зазначає, що поняття “якість” і “оцінка” взаємозумовлені, у змісті поняття “якість” закладена не тільки якісна характеристика предмета, а й оцінка його властивостей. Якість репрезентується як оцінка властивостей людини та відповідність стандартам, прийнятних для суспільства.

Отже, якість виникає тоді, коли з’являється людина у своїй реальності, і залежить від рівня досвіду, освіти, інтелекту й інших життєвих факторів, які можуть вплинути на оцінку людиною цієї реальності. Оцінка віддзеркалює процес мислення, адже через мислення відбувається процес становлення цінності предмета або дії (Шутак, 2012).

Відтак, людина сприймає навколишній світ крізь призму свого антропоцентризму, свого внутрішнього “я”. Суб’єктивна оцінка предмета чи явища може вказувати не так на сам предмет чи явище, як на людину, яка оцінює. Отже, сприйняття і оцінка – це взаємозалежні та взаємопов’язані процеси, спільною ланкою яких є людина зі своєю внутрішньою моделлю світу, крізь яку вона “пропускає” навколишню дійсність і дає їй суб’єктивну оцінку.

У мовленні оцінка дійсності виражається через слова та словосполучення, які в реченні виконують функцію предиката, адже предикат – це частина судження, яка містить найбільше смислове навантаження. Таким чином, якщо в судженні ідеться про оцінку ситуації / події / об’єкта, то та частина судження, яка буде містити оцінку, і буде виступати предикатом. Спільною властивістю частин мови, які виконують роль предиката в реченні, є потенційна мінливість, тобто здатність указувати на зміну інтенсивності ознаки (Ковальчук, 2020).

На цікаву думку натрапляємо в праці Лі Вана (王力, 1955), який зараховує до числа предикатів звуконаслідування, що виконують роль присудка в реченні. Ми схильні вважати, що звуконаслідування, які відображають оцінку людської поведінки або ситуації (наприклад, 咕咕唧唧 gū gū jī jī *бурчати*), можуть вважатися оцінними предикатами і відображати механізм реалізації оцінки в сучасній китайській мові. *Якщо речення містить предикат, функцію якого виконує звуконаслідування тварин, і вказує безпосередньо на те, що тварина “каже”* (наприклад, 喵喵 miāo miāo *няу-няу*), то такий предикат не слід вважати оцінним.

У вітчизняній і закордонній лінгвістиці наявні праці, присвячені особливостям вивчення предикатів, зокрема їхній систематизації (Ковальчук, 2020; Любимова, 2019; Мерзлюк, 2018; Li & Thompson, 1981; 王力, 1955).

Наше дослідження спрямоване на висвітлення оцінного предиката як механізму реалізації оцінки в китайській мові. Таким чином, ідеться про предикат, що виражає суб’єктивну оцінку об’єктивного світу носія китайської мови.

Мета статті – опис і аналіз оцінних предикатів як механізму реалізації оцінки в сучасній китайській мові.

Завдання статті: 1) схарактеризувати поняття “оцінка”, “оцінний предикат” і “МКС Китаю”; 2) класифікувати оцінні предикати в сучасній китайській мові; 3) дослідити функціонування оцінного предиката як механізму реалізації оцінки в сучасній китайській мові.

Методи дослідження включають синтаксичний, лексичний, інтонаційний, морфологічний і функціонально-семантичний аналіз оцінних предикатів у сучасній китайській мові.

Виклад основного матеріалу. У процесі пізнання навколишнього середовища людина формує певне ставлення до об’єктів дослідження цього середовища й оцінює об’єктивний світ крізь призму свого ціннісного характеру – добра та зла, правди та неправди, справедливості та несправедливості, користі та шкоди, краси та потворності. Доцільно вивчати категорію оцінки як таку, що пов’язана із суспільною, фізичною та психічною природою людини, як категорію, що слугує основним компонентом у формуванні ставлення людини до інших індивідів і предметів навколишньої дійсності (Приходько, 2017).

За твердженням Г. І. Приходько (2017), у лінгвістичному аспекті до числа засобів та способів вираження категорії оцінки, які відображають елементи оцінної ситуації, належать такі засоби: морфологічні, фонетичні, синтаксичні, психічні тощо. Мова є одним із засобів вираження оцінного аспекту взаємодії людини та об’єктивного світу, адже володіє засобами, необхідними для вираження оцінки на всіх її рівнях (Бочкова, 2013, с. 283).

Розглянемо засоби вираження оцінки через оцінні предикати. Насамперед слід звернути увагу на класифікацію оцінних предикатів. К. Умбах (Umbach, 2021) виокремила такі основні класи оцінних предикатів, що позначають суб’єктивну оцінку особи до предмета з об’єктивного світу і вказують на: 1) предикати особистого смаку (власний смак суб’єкта – смачний, веселий); 2) одновимірні предикати (високий); 3) багатовимірні предикати (здоровий, розумний); 4) естетичні предикати (гарний) (ibid., p. 25). Проаналізуємо, як функціонують зазначені вище групи оцінних предикатів у китайській мові.

Предикати особистого смаку *вказують на суб’єктивну оцінку мовця щодо навколишньої дійсності, сформовану на засадах* власного досвіду:

1) A: 这块蛋糕很好吃。Zhè kuài dàngāo hěn hǎochī. *Цей торт смачний.*

B: 不是 (难吃)。Bú shì (nán chī). *Ні, (несмачний).*

2) A: 这个电影很有意思。Zhège diànyǐng hěn yǒuyìsi. *Цей фільм дуже цікавий.*

B: 不是 (很没趣)。Bú shì (hěn méiqù). *Ні, (нудний).*

В обох прикладах мовці “А” і “В” суперечать один одному, однак визначити, яке твердження слід вважати правильним, а яке – ні, не можливо, адже йдеться про особистий смак опонентів, їхню суб’єктивну оцінку предметів об’єктивної дійсності (фільм і торт). Такий феномен ще називають “бездоганною незгодою”, який указує на те, що кожен із опонентів може мати рацію.

Перед семантичною теорією суб’єктивних висловлювань постає питання щодо бездоганності таких суперечок: як пояснити таку незгоду та чим саме вона спричинена – характером опонента, його досвідом, смаковими перевагами, стандартами. Наприклад, на чому акцентує увагу суб’єкт при перегляді фільму – на сюжеті, спецефектах, касті акторів. Скільки задоволення потрібно отримати від фільму, щоб стверджувати, що він цікавий? Отже, постає питання, чи можна вважати, що розбіжності в суб’єктивному сприйнятті, які пов’язані зі смаком та оцінкою, справді не можуть підлягати суперечці із застосуванням логічного аргументування? Ми схильні до думки, що такі розбіжності можуть викликати суперечки в тісному колі людей зі спільними інтересами і життєвим досвідом, адже оцінка дійсності формується під впливом пізнання і набуття досвіду.

Одновимірні предикати вирізняються за критерієм позначення властивостей, що базуються на окремих вимірах. Наприклад, прикметник 重 zhòng *важкий*, що виконує роль предиката, є властивим для виміру ваги, який можна виміряти (зважити), наприклад, у кілограмах. Проаналізуємо функціонування одновимірних предикатів:

A: 这个行李箱很重。Zhège xínglǐ xiāng hěn zhòng. *Ця валіза важка.*

B: 不是。Bú shì. *Ні.*

“В” виражає незгоду з оцінкою “А”, однак слід зазначити, що результат такої незгоди слід розглядати з двох позицій: 1) “А” і “В” можуть розходитися стосовно класів порівняння. Наприклад, “А” буде порівнювати вагу валізи зі своєю валізою, яка має меншу вагу, а “В” – щодо правил перевезення багажу (валіза важить 5 кг, а допустима вага перевезення – 10 кг). У такому разі суперечка не може вважатися логічною. Така суперечка між “А” і “В” буде бездоганною тільки у випадку, якщо “А” і “В” не дійдуть згоди стосовно стандарту високого в межах одного класу порівняння. Отже, на відміну від предикатів особистого смаку, одновимірні предикати не містять поняття досвіду.

Багатовимірні предикати позначають властивості, які ґрунтуються на сукупності вимірів. Наприклад, прикметник 漂亮 piàoliang гарний у ролі предиката властивий для виміру краси, зі свого боку краса може вимірюватися за багатьма критеріями: зріст, колір волосся, форма очей, носа, особливості шкіри, одяг, вага тощо. Як багатовимірні предикати можуть виступати прикметники на зразок 漂亮 piàoliang гарний, 聰明 cōngmíng розумний, 健康 jiànkāng здоровий та прикметники особистого смаку: 好吃 hǎo chī смачний, 好喝 hǎo hē, 高兴 gāoxìng веселий. Наприклад:

A: 安娜很漂亮。Ānnà hěn piàoliang. *Анна дуже гарна.*

B: 不是。Bú shì. *Ні.*

Якщо виміри, у яких “А” і “В” розглядають Анну, відрізняються, то така незгода не може вважатися бездоганною. Наприклад, на думку “А”, у Анни гарне волосся, тому “А” вважає Анну гарною. Зі своєю боку “В” розглядає Анну в іншому вимірі, оцінюючи її форму очей та носа, і вважає, що Анна не гарна. У разі, якщо “А” і “В” оцінюють Анну щодо одного виміру і не досягають згоди, таку суперечку слід вважати бездоганною.

До класу естетичних предикатів можна віднести прикметники, які виконують роль предикатів зі значенням “гарний”. Такі прикметники формують клас предикатів естетичної оцінки здебільшого завдяки своєму лексичному значенню. Ми схилиємося до думки, що слова 漂亮 piàoliang *гарний* і 好看 hǎokàn *гарний* можуть належати до складу багатовимірних і естетичних предикатів, адже мають ознаки, характерні для обох класів. Однак слід зазначити, що питання естетичної оцінки відкрите, адже Л. МакНеллі та І. Стоянович (McNally & Stojanovic, 2017) припускають, що деякі прикметники, які не містять значення естетичного, можуть відповідати за функцію естетичного предиката в судженні. Наприклад, прикметник 均衡 jūnhéng *збалансований*, якщо йдеться про картину або будь-який інший витвір мистецтва, можна зарахувати до класу естетичних предикатів. Проаналізуємо речення:

1) 图案的形式, 大都左右对称, 上下均衡, 或四面都采用均衡的形式 (阿英《叙记》)。Tú'àn de xíngshì, dàdōu zuǒyòu duìchèn, shàngxià jūnhéng, huò sìmiàn dōu cǎiyòng jūnhéng de xíngshì. *Форма візерунків переважно симетрична зліва направо, збалансована згори до низу або збалансована з усіх сторін*; 2) 均衡的食物使你的身体获得营养。Jūnhéng de shíwù shǐ nǐ de shēntǐ huòdé yíngyǎng. *Збалансоване харчування сприяє живленню вашого організму*.

У першому прикладі слово 均衡 jūnhéng *збалансований* є естетичним предикатом, адже йдеться про картину, простежується процес оцінки витвору мистецтва. У другому прикладі слово 均衡 jūnhéng *збалансований* не є естетичним предикатом і виражає оцінку якості харчування.

Отже, оцінні предикати, за класифікацією К. Умбаха (Umbach, 2021) поділяються на 4 класи, кожен з яких виділяється можливістю або неможливістю утворення бездоганної незгоди. Перший клас предикатів стосується **особистого смаку** і може утворювати бездоганну незgodу за умови, якщо суб'єкти мали певний досвід із предметом своєї оцінки й оцінюють предмет щодо конкретно визначеного критерію. **Одновимірні оцінні предикати** підлягають бездоганній незгоді тільки в тому випадку, якщо суб'єкти оцінюють предмет або ситуацію стосовно конкретного класу для порівняння. **Багатовимірні оцінні предикати** відрізняються тим, що можуть визначатися різними вимірами, а досягнення бездоганної незгоди можливе тільки за умови оцінювання суб'єктами в межах одного конкретного виміру. **Естетичні предикати** виражають оцінку з погляду естетики, йдеться про оцінку, яку людина надає навколишньому середовищу в процесі візуального сприйняття. Часто такі предикати вживаються в процесі оцінки витворів мистецтва.

Таким чином, оцінні предикати відіграють основну функцію в процесі відображення оцінки навколишньої дійсності через мову і є механізмом реалізації оцінки в сучасній китайській мові. Оскільки мова – основний інструмент вираження оцінки, що забезпечує її реалізацію на всіх мовних рівнях, доречно дослідити механізми реалізації оцінки на кожному мовному рівні. Ми погоджуємося із запропонованою А. Л. Бочковою (2013) класифікацією, яка описує механізми вираження оцінки на різних мовних рівнях (лексичному, синтаксичному, морфологічному й інтонаційному). Наприклад:

1) на лексичному рівні – шляхом використання фразеологічних зворотів:

а) 我看, 她很自高自大。Wǒ kàn, tā hěn zìgāozìdà. *На мій погляд, вона зарозуміла*. Фразеологічний зворот 很自高自大 hěn zìgāozìdà *зарозуміла* – виконує функцію оцінного предиката, адже виражає суб'єктивну оцінку мовця щодо об'єкта 她 tā *вона*. Також слід зазначити, що в разі заперечення такого твердження отримаємо бездоганну незgodу, що вказуватиме на співвідношення оцінних предикатів;

6) 因为张力敢骂自己的女朋友，所以她跑去了，自食其果，张力。Yīnwèi Zhāng Lì gǎn mà zìjǐ de nǚ péngyǒu, suǒyǐ tā pǎo qùle. **Zìshíqíguǒ**, Zhāng Lì. *Через те, що Джан Лі наважився образити свою дівчину, вона втекла. Що посієш, те й пожнеш*, Джан Лі. Шляхом використання фразеологізму 自食其果 Zìshíqíguǒ що посієш, те й пожнеш репрезентується оцінка результатів діяння людини;

2) на синтаксичному рівні – шляхом використання словосполучення або цілого речення:

а) 儿子说话时的口气，好像为自己不是能穿这样衣服的女孩子而遗憾似的。érzi shuōhuà shí de kǒuqì, hǎoxiàng wèi zìjǐ bù shì néng chuān zhèyàng yīfú de nǚ háizi ér yìhàn shì de. *Коли син заговорив, здавалося, що він шкодував, що він не дівчина, яка б могла носити такий одяг* (王蒙, 木箱深处的紫绸花服). Друга частина речення виражає оцінку ситуації, за якої 儿子érzi син шкодує, що він не дівчина;

б) 君子之过也，如日月之食焉：过也，人皆见之；更也，人皆仰之 (论语·子张)。Jūnzǐ zhīguò yě, rú rì yuè zhī shí yān: Guò yě, rén jiē jiàn zhī; gèng yě, rén jiē yǎng zhī. *Погрішність пана, як сонячне і місячне затемнення: усі його бачать, понад те, усі ним милуються*. Цілий вираз (如日月之食焉：过也，人皆见之；更也，人皆仰之 rú rì yuè zhī shí yān: Guò yě, rén jiē jiàn zhī; gèng yě, rén jiē yǎng zhī) містить оцінку, об'єктом якої є вчинок 君子Jūnzǐ пана, що виражається шляхом порівняння пана з місячним затемненням;

3) на інтонаційному рівні: 终于，丽珊成功了！Zhōngyú, Lìshān chénggōngle! *Нарешті, Лішань пощастило!* (王蒙, 木箱深处的紫绸花服) Знак оклику в кінці речення вказує на емоційність висловлювання, а прислівник 终于Zhōngyú нарешті слугує стилістичним забарвленням з метою “підсилити” оцінку ситуації як такої, що 丽珊Lìshān Лішань дуже довго не щастило або взагалі ніколи не щастило;

4) на морфологічному рівні – шляхом вживання ступеня порівняння, модальних дієслів, повторів тощо: 他比我更聪明 Tā bǐ wǒ gèng cōngmíng. *Він розумніший від мене*. Оцінка розумових здібностей одного суб'єкта他 Tā він виражається шляхом порівняння його з іншим суб'єктом我wǒ я і використання прислівника 更gèng більш.

Згідно з дослідженнями Ю. С. Любимової (2019), оцінка ситуації може бути виражена шляхом конструкції з модальними дієсловами, які реалізують семантику оптативності. Наприклад:

我宁可去电影院也不做课外作业。Wǒ nìngkě qù diànyǐngyuàn yě bù zuò kèwài zuòyè. *Я б краще пішов у кіно, ніж робив домашнє завдання*. Суб'єктом такої оцінки є мовець, який хотів би обрати перший варіант (宁可去电影院 – піти в кіно), однак оцінює ситуацію як таку, що слід зробити вибір на користь другого варіанта (做课外作业 – робити домашнє завдання).

Функцію оцінного предиката може виконувати також іменний присудок, оформлений дієсловом-зв'язкою 是 shì, часто судження з такими оцінними предикатами також можуть виражати оцінку “добре” або “погано”. Наприклад: 你不是东西。Nǐ bù shì dōngxī. *Ти пусте місце* або *ти нічого не вартий*. (Букв. *Ти не річ*). Це судження має лайливе значення і виражає неповагу до опонента, отже, оцінка цього судження – погано.

Таким чином, оцінний предикат репрезентує найбільш змістовно та інформативно навантажену частину судження, яка містить у собі оцінку людини (мовця або іменної групи, вказаної в реченні) щодо об'єктивного світу (ситуації чи особи).

Висновки і перспективи подальших досліджень. За результатами проведеного дослідження було систематизовано оцінні предикати в сучасній китайській мові, зокрема особливості їхнього функціонування в реченні. За способом вираження суб'єктивної оцінки суб'єкта до навколишньої дійсності оцінні предикати поділяються

на такі класи: 1) оцінні предикати особистого смаку; 2) одновимірні оцінні предикати; 3) багатовимірні оцінні предикати; 4) естетичні предикати. Встановлено функціонування оцінних предикатів як механізму реалізації оцінки в сучасній китайській мові. Механізм реалізації оцінки в сучасній китайській мові здійснюється на різних мовних рівнях, зокрема лексичному, синтаксичному, морфологічному й інтонаційному.

Перспектива наших подальших розробок полягає в типологізації оцінних предикатів у сучасній китайській мові, зокрема систематизації оцінних предикатів відповідно до їхнього функціонування на різних мовних рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

- Бочкова, А. Л. (2013). Понятие “Оценка” в лингвистике. *Сборник научных статей “Карповские чтения”*. Минск: Белорусский Дом печати, 280-283.
- Кант, И. (1964). *Критика чистого разума*. Т. 3. Москва: Мысль.
- Ковальчук, Ю. Ю. (2020). Особливості аналізу категорії предикату в сучасній китайській мові. *Нова філологія*, 80(1), 240-246.
- Любимова, Ю. С. (2019). Засоби реалізації категорії оптативності в сучасній китайській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*, 43(2), 154-157.
- Любимова, Ю. С. (2021). Інтерсуб’єктивний вимір дослідження модальних маркерів у сучасній китайській мові. *Китаєзнавчі дослідження*, 3, 179-190.
- Мерзлюк, Д. О. (2018). Функціонально-семантичні особливості стативних предикатів сучасної китайської мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*, 32(2), 71-75.
- Приходько, Г. І. (2017). Оцінка як об’єкт лінгвістики: когнітивно-комунікативний аспект дослідження. *Львівський філологічний часопис*, 2, 66-70.
- Тань, А. (2004). *Китайская картина мира. Язык, культура, ментальность*. Москва: Языки славянской культуры.
- Чжу, Ж. (2015). Особенности китайской картины мира. *Вопросы психолингвистики*, 1, 233-237.
- Шутак, Л. Б. (2012). Особливості взаємодії категорії оцінки та квалітативності. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*, 24, 151-157.
- Li, Ch. N., & Thompson, S. A. (1981). *Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar*. Berkley, CA: University of California Press.
- McNally, L. & Stojanovic, I. (2017). Aesthetic Adjectives. In J. Young (Ed.), *The Semantics of Aesthetic Judgments* (pp. 17-37). Oxford: Oxford University Press.
- Umbach, C. (2021). Evaluative predicates. Beyond Fun and Tasty. Berlin: John Wiley & Sons.
- 王力. (1955). *中国语法理论*. 中华书局. 523页.

REFERENCES

- Bochkova, A. L. (2013). Poniatyie “Otsenka” v lingvistike. *Sbornik nauchnykh statey “Karpovskiy chteniya”*. Minsk: Belorusskiy Dom pechati, 280-283.
- Kant, I. (1964). *Kritika chistogo razuma*. T. 3. Moskva: Mysl’.
- Koval’chuk, Yu. Yu. (2020). Osoblyvosti analizu katehoriyi predykatu v suchasniy kytais’kiy movi. *Nova filolohiya*, 80(1), 240-246.
- Liubymova, Yu. S. (2019). Zasoby realizatsiyi katehoriyi optatyvnosti v suchasniy kytais’kiy movi. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya Filolohiya*, 43(2), 154-157.

- Liubymova, YU. S. (2021). Intersub'ektyvnyy vymir doslidzhennya modal'nykh markeriv u suchasnyy kytays'kiy movi. *Kytayeznavchi doslidzhennya*, 3, 179-190.
- Merzliuk, D. O. (2018). Funktsional'no-semantychni osoblyvosti statyvnykh predykativ suchasnoyi kytays'koyi movy. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya Filolohiya*, 32(2), 71-75.
- Prykhod'ko, H. I. (2017). Otsinka yak obyekt linhvistyky: kohnityvno-komunikatyvnyy aspekt doslidzhennya. *L'vivs'kyi filolohichnyy chasopys*, 2, 66-70.
- Tan', A. (2004). *Kitayskaya kartina mira. Yazyk, kul'tura, mental'nost'*. Moskva: Yazyki slavyanskoy kul'tury.
- Chzhu, Zh. (2015). Osobennosti kitayskoy kartiny mira. *Voprosy psikholingvistiki*, 1, 233-237.
- Shutak, L. B. (2012). Osoblyvosti vzayemodiyi katehoriyi otsinky ta kvalityvnosti. *Humanitarna osvita u tekhnichnykh vyshchyykh navchal'nykh zakladakh*, 24, 151-157.
- Li, Ch. N., & Thompson, S. A. (1981). *Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar*. Berkley, CA: University of California Press.
- McNally, L. & Stojanovic, I. (2017). Aesthetic Adjectives. In J. Young (Ed.), *The Semantics of Aesthetic Judgments* (pp. 17-37). Oxford: Oxford University Press.
- Umbach, C. (2021). Evaluative predicates. *Beyond Fun and Tasty*. Berlin: John Wiley & Sons.
- Wáng Lì. (1955). *Zhōngguó yǔfǎ lìlùn. Zhōnghuá shūjú*.

Дата надходження до редакції 02.06.2022
Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про автора

<p>Ковальчук Юлія Юрїївна,</p> <p>викладачка кафедри китайської філології, аспірантка кафедри східної філології, Київський національний лінгвістичний університет e-mail: yuliia.kovalchuk@knlu.edu.ua</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>китайська філологія, оцінні предикати, мовна картина світу Китаю</p>
---	--	---

УДК 811.161.2'42

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263117>

О. Д. Кулик

Університет Григорія Сковороди в Переяславі, Україна

e-mail: olenakulyk@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9116-4403>

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПОРТРЕТА ЖІНКИ ПОВАЖНОГО ВІКУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі роману “Елізабет зникла” Емми Хілі в перекладі Анни Цвіри)

Abstract

This article attempts to analyze and classify the linguistic means employed to create a psychological portrait of an elderly woman in Emma Healy's novel *Elizabeth is Missing* and its translation performed by Anna Tsvira. For this purpose, we have used the following methods: general scientific methods of analysis, logical deduction, synthesis and generalization; method of sampling to select materials for examination; methods of definition-based and context-based analysis as well as an interpretation method which enabled us to make conclusions regarding mechanisms of selecting accurate and expressive linguistic means to create a psychological portrait of an elderly woman in a literary text.

It was found that language ways which that enabled the author Emma Healey to create a psychological portrait of an elderly woman, and helped the translator Anna Tsvira to recreate it successfully are as follows: bunching, monotonous repetition of pronouns; phraseologisms; the use of verbs that depict psychological and behavioral reactions; swearing; lexical units of negative attitude and judgment (nouns, verbs, adjectives, adverbs and adverbial phrases); individual (author-coined), image metaphors and comparisons; stylistic devices (antithesis, repetition); bunching of interrogative questions, multiple use of negative particle “not”, punctuation marks. The said linguistic means enable the reader to interpret the psychoemotional condition of an elderly woman: projecting (attribution) of one's own state onto other people; inadequate physiological manifestation of emotions; inner conflict, inner fears (caused by biological aspects of aging); awareness of psychological changes due to new signs of a progressing illness. With the help of the abovementioned linguistic means, the author / translator managed to preserve the atmosphere of instinctive, illogical, and partially even absurd feeling of extreme fear and terror experienced by the main character, and represent Maud's illness as an invincible obstacle that renders the woman unable to live a normal life within the society, to create a psychological portrait of this character and arouse an intended emotion in the reader – the empathy they feel when they begin to experience the main character's emotions as if these were their own.

Keywords: linguistic means, literary text, psychological portrait, character, interpretation.

Анотація

У статті здійснено спробу аналізу й класифікації мовних засобів створення психологічного портрета жінки поважного віку в романі Емми Хілі “Елізабет зникла” та його перекладі Анною Цвірою. Для цього використано загальнонаукові методи аналізу логічної дедукції, синтезу та узагальнення; метод вибірки, за допомогою якого було відібрано матеріал дослідження; метод дефініційного, контекстуального аналізу, а також інтерпретаційний метод, що уможливило висновувати про механізми добору точних, виразних мовних засобів для створення психологічного портрета жінки поважного віку в художньому тексті.

З'ясовано, що мовними засобами, які дали змогу авторці роману Еммі Хілі створити психологічний портрет жінки поважного віку, а перекладачці Анні Цвірі вдало відтворити його, є: нагромадження, одноманітне повторення займенників; фразеологізмів; вживання дієслів, що унаочнюють психічні і поведінкові реакції; лихослів'я; лексики негативно-оцінного характеру (іменників, дієслів, прикметників, прислівників і прислівникових сполучень); індивідуально-авторських, образних метафор і порівнянь; стилістичних прийомів (протиставлення, повтору); нагромадження питальних речень, заперечної частки “не”, пунктуаційних знаків. Означені

мовні засоби дають читачеві змогу інтерпретувати психоемоційний стан жінки поважного віку: проєктування (приписування) власних станів іншим людям; неадекватний фізіологічний вияв емоцій; внутрішній конфлікт, внутрішні страхи (зумовлені біологією старіння); усвідомлення зміни психіки внаслідок нових ознак прогресування хвороби. Авторці / перекладачці за допомогою зазначених мовних засобів вдалося зберегти атмосферу інстинктивного, нелогічного й почасти навіть абсурдного почуття крайньої форми страху, жаху, що його відчуває героїня, репрезентувати хворобу Мод як нездоланну перепону, що позбавляє жінку здатності до нормального функціонування в суспільстві, створити психологічний портрет персонажа й викликати в читача необхідну реакцію – співпереживання, коли він сприймає емоції головного персонажа як свої.

Ключові слова: мовні засоби, художній текст, психологічний портрет, персонаж, інтерпретація.

Вступ. Психологічний портрет у художньому тексті – це не власне опис зовнішності героя, а віддзеркалення його внутрішнього світу: письменник під час створення образу відкриває читачеві думки персонажа, світогляд, внутрішній і зовнішній конфлікти, переживання, страхи, надії, мрії, що, зі свого боку, викликає симпатію, відразу чи інші емоції до героя твору.

Досліджуючи вербалізацію психологічного портрета жінки поважного віку, створеного Еммою Хілі та вдало відтвореного Анною Цвірою, ми звернули увагу на те, що мова людей поважного віку мало вивчена в сучасному мовознавстві в цілому й зовсім не описаним в українському. Без сумніву, для якості життя людей поважного віку пріоритетними є дослідження в галузях медицини (зокрема й психіатрії) та психології. Однак мова для багатьох найважливіший, а для декого і єдиний з-поміж інших, засіб комунікації, тому ігнорувати та відсіювати мовний складник у психологічному комфорті й психічному здоров'ї людей поважного віку, на наше переконання, несправедливо й не виправдано. Геронтолінгвістика (поєднання геронтології та лінгвістики) фокусується на дослідженні мови й здорового спілкування літніх людей (Zhang & Guo, 2020), що уможливлює управління змінами у взаємостосунках представників різних поколінь за сталого демографічного старіння суспільства. Однак українські мовознавці оминають увагою цей важливий напрям досліджень. На пошук результатів наукових розвідок за ключовим словом “геронтолінгвістика” (українською) отримуємо результат “за вашим запитом нічого не знайдено”. Те саме стосується й пошуків щодо мовних засобів створення письменниками художніх образів людей поважного віку. Натомість дослідники студіюють мовні засоби створення образів “жінки-матері”, “молодої жінки”, “сильної жінки”, “справжнього чоловіка”, “чоловіка-лицаря” тощо. Зазначене свідчить про те, що в українській науці лінгвістичні дослідження в межах антропоцентричної парадигми фокусуються здебільшого на проблемах людей молодого і середнього віку, люди поважного віку залишаються поза увагою.

Ураховуючи зазначене вище, уважаємо, що дослідження вербалізації психологічного портрета жінки поважного віку в художньому тексті на матеріалі роману “Елізабет зникла” Емми Хілі в перекладі Анни Цвіри зорганізує активне заповнення науковими розвідками цієї лакуни.

Актуальність дослідження. Ураховуючи, що образ людини поважного віку є предметом міждисциплінарних досліджень, дослідження вербалізації психологічного портрета жінки поважного віку в художньому тексті суттєво доповнить напрацювання соціолінгвістики, психолінгвістики, геронтолінгвістики, комунікативної лінгвістики та інших міждисциплінарних напрямів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З нашими спостереженнями, у наукових дослідженнях, дотичних до обраної нами проблематики особливості функціонування мови за віковим параметром студіюють у психолінгвістиці, соціолінгвістиці, геронтолінгвістиці здебільшого з урахуванням причин появи в людей поважного віку

різних порушень – фізіологічних і психічних (Фудерер, 2019; Can & Kuruoğlu, 2022; Zhang & Guo, 2020 й ін.), у мовознавстві – крізь призму когнітивно-дискурсивного аналізу (Голик, 2017; Гайдаш, 2019; Tokareva et al., 2021 й ін.). Міждисциплінарні дослідження на перетині соціології, лінгвістики, психології, неврології, психіатрії й інших наук, у яких науковці студіюють особливості функціонування мови за віковим параметром, деградацію людей поважного віку, порівнюють норму й ненорму в їхньому мовленні тощо, ми не аналізували, оскільки вони опосередковано стосуються обраної нами проблеми. Що ж до специфіки творення і сприймання образу головного героя на матеріалі художнього твору, є чимала кількість наукових праць, у яких досліджено особливості мовного портретування персонажів різних за соціальною, гендерною, віковою належністю (Кульбабська, 2017; Писаренко, 2016; Шевчук, 2017; Штонь, 2020 та ін.), однак вербалізація психологічного портрета людей поважного віку й досі залишалася поза межами уваги науковців.

Значущість дослідження видається нам важливою передовсім із погляду прагматичної скерованості. Ознайомившись із повідомленнями та коментарями (анонімними й ні) на інтернет-форумах, створених для спілкування осіб, які доглядають за літніми людьми, ми переконалися, що значну частину проблем становлять мовні непорозуміння між поколіннями, що, зі свого боку, призводить до емоційного виснаження і людей поважного віку, і тих, хто живе поряд чи доглядає. Уважаємо, що не лише з професійної, наукової, а й із художньої літератури читачі можуть отримати відповіді запитання, що хвилюють, допомогти зрозуміти себе й іншого. Отож, художній текст у цілому та зокрема його мовний аналіз може стати надійним підґрунтям та альтернативним джерелом для усвідомлення представниками різних поколінь внутрішнього світу одне одного через індивідуальні акти конкретного застосування мови та розпізнавання прихованого змісту, закладеного в дискурсі й тексті.

Формулювання мети статті та її завдань. Мета статті – аналіз і класифікація мовних засобів, що формують психологічний портрет жінки поважного віку. Поставлена мета потребувала розв'язання таких завдань: 1) виявити мовні засоби, що уможливають сформувати психологічний портрет поважного віку в художньому тексті; 2) з опертям на них інтерпретувати психоемоційний стан головного персонажа (зокрема й через осмислення письменницьких інтенцій); 3) установити роль мовних засобів в інтерпретації образу читачем.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження ми використали загальнонаукові методи аналізу, логічної дедукції, синтезу та узагальнення; метод вибірки, за допомогою якої було відібрано матеріал дослідження; метод дефініційного, контекстуального аналізу, а також інтерпретаційний метод, що уможливило висновувати про механізми формування психологічного портрета жінки поважного віку в художньому тексті.

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. Передовсім зауважимо, що термін "поважний вік" не науковий. Всесвітня організація охорони здоров'я визначає біологічний вік особистості за такими параметрами: 25 – 44 – молодий; 44 – 60 – середній; 60 – 75 років – похилий ; 75 – 90 років – старечий; 90 і більше – довгожителі.

"Мод – жінка 82-х років, яка з кожним днем пам'ятає дедалі менше про те, хто вона. Хвороба Альцгеймера стирає минуле, наче гумка. Старенька пише нотатки, щоб не забути дуже важливу річ: про те, що сталося з її давньою подругою Елізабет. Мод не знає, куди та поділась. Може, вона нікуди й не зникла? Чи її взагалі ніколи не було?.. Однак Елізабет не єдина "загублена". Сестра Мод, Сьюкі так само розчинилась у

часі й просторі. Чи мають ці зникнення якийсь зв'язок? Чи це лише хвороблива уява літньої жінки, яка геть нічого не пам'ятає? Або ж, навпаки, тільки вона й пам'ятає все..." (Хілі, 2020, с. 4), – так починається анотація до книги Емми Хілі "Елізабет зникла". З опертям на параметри ВООЗ ми мали б говорити про Мод як жінку старечого віку, однак нам більше імпонують запропоновані лексеми для коректного висвітлення різних вікових груп. Їх запропонував Інститут масової інформації, що рекомендує людей 80 – 90 років називати особами поважного віку (Лексеми..., 2020).

Дослідивши сукупність мовних засобів, що уможливають створити психологічний портрет персонажа жінки поважного віку, виокремимо низку його характеристик.

Головна героїня, жінка поважного віку на ім'я Мод, у романі виконує водночас три функції наратора: є оповідачем (повідомляє про факти, персонажі, події), тлумачем (розповідає про своє сприйняття, інтерпретації) та оцінювачем (висловлює судження та оцінки). Вона в деталях розповідає історію свого життя в підлітковому, похилому та поважному віці. Емма Хілі не дає деталізованої зовнішньої або внутрішньої характеристики героїні, згадує лише її вік – 82 роки. Письменниця радше змальовує внутрішній, психологічний портрет, що віддзеркалено через опис вчинків, переживань, роздумів, душевних страждань жінки поважного віку, пов'язаних із старінням у цілому та хворобою Альцгеймера зокрема, від якої немає лікування.

До прикладу, створюючи образ жінки поважного віку, авторка згадує про те, що захворювання головного мозку маркується неадекватним виявом емоцій, аномальним сприйняттям реальності, у результаті якого невідповідно інтерпретуються смисли подій і повідомлень, власні думки, судження, почуття, мотиви приписуються партнерам по взаємодії, у такий спосіб виправдовуються власна поведінка і помилки.

А. Гелен знову зітхає. Вона часто зітхає останнім часом. Вона не хоче мене слухати, вона не сприймає мене всерйоз, вона думає, що я застрягла в минулому. Я знаю, вона думає, що в мене випали останні клепки, що Елізабет зараз сидить удома і з нею все гаразд, а я просто забула, що говорила з нею. Але це неправда. Справді, я часто забуваю речі, але я не божевільна. Принаймні поки що. Мені набридло, що зі мною поводяться так, ніби в мене не всі вдома. Я вже втомилася від співчутливих посмішок і дружніх поплескувань по руці, коли починаю щось плутати. Дідько, як же мене дістало, що люди завжди слухають Гелен і не сприймають мене всерйоз. У мене в грудях починає калатати серце, і я зіцплюю зуби. Мені страшенно хочеться кОпнути Гелен ногою. Натомість я кОпаю ніжку столу. Сільничка з перемішкою бряжчать, ударившись одна об одну, а келих з вином небезпечно погойдуються. Гелен встигає його підхопити.

– Мамо, – каже вона. – Обережно, ти зараз щось розіб'єш.

Я не відповідаю. Сиджу, зіцпивши зуби. Мені хочеться закричати, але краще щось розбити. Саме це я й роблю зараз. Я хапаю свій ніж для масла й щосили штрикаю ним у тарілку. Порцеляна розколюється. Гелен щось вигукує, певно, лається. Якийсь чоловік біжить до мене. Я не відводжу погляду від тарілки. Посередині неї відколовся фрагмент, і тепер вона схожа на грамофонну платівку. Роззолоту грамофонну платівку (Хілі, 2020, с. 27).

(За 25 хвилин героїня все забулася – коментар наш).

Гелен невдоволена. Через мене. Що я зробила не так? Їй ніяково? Я щось сказала офіціанту? Не хочу розпитувати (Хілі, 2020, с. 30).

Проектування (приписування) власних станів іншим людям:

– нагромадження, одноманітне повторення займенників – вона, я, мене, мені – у межах одного речення зокрема й у наведеному фрагменті в цілому виражають

інтенсивність почуттів, експресивізують текст, залучають читача до переживань, почувань персонажа;

– **фразеологізми** – *у мене випали останні клепки, у мене не всі вдома* – посилюють сприйняття читачем негативних емоційних станів і почуттів, що їх переживає Мод, – зневагу, страх, тривогу, відчай;

Неадекватний фізіологічний вияв емоцій:

– **дієслова** – *починає калатати [серце], зціплюю [зуби], не відповідаю, хочеться копнути, копаю, хочеться закричати, розбити, хапаю [ніж], штрикаю* – унаочнюють психічні та поведінкові реакції, що свідчать про відсутність емоційної саморегуляції в процесі звільнення від стану внутрішньої напруги та дискомфорту, неправильне потрактування персонажем реалій дійсності, звуження горизонтів свідомості;

– **лихослів'я** – *дідько, як же мене дістало* – віддзеркалює розчарування в людях, зокрема й рідних, невдоволення собою і світом; засвідчує надмір тривоги, страхів і стресу; слугує інструментом психологічного захисту (можливо, єдиним) літньої нездорової людини, яка занадто залежить від інших.

Створюючи образ жінки поважного віку, авторка згадує й про фізіологічні вади, що пригнічують і без того низький рівень самосприйняття Мод. Це, зі свого боку, поглиблює її внутрішній конфлікт.

Б. *Беру пластиковий браслет і просовую в нього руку. Дивлюся на себе в дзеркало. Моє відображення завжди мене шокує. Колись мені здавалося, що я ніколи не постарію – принаймні не отак. Шкіра на переніссі якось дуже дивно поморщилася, і це робить мене схожою на якусь ящірку. Я майже не пам'ятаю, якою була колись. Не пам'ятаю свого обличчя. Тільки спалахи: круглощока дівчинка вперше виймає бігуді з волосся перед люстром, молода жінка з блідим обличчям зазирає в зелену річку із містка в парку, втомлена мати зі скуйовдженим волоссям навпроти темного вікна в потязі намагається заспокоїти своїх галасливих дітей (Хілі, 2020, с. 19).*

В. *Мимохіть я починаю напружено вдивлятися в простір між куцями. Ось їде якась машина ... і на мить мені здається, що я бачу жінку, яка присіла в куцах, бачу руку, яка ламає тендітні гілочки глоду, бачу роззявлений рот, який чи то жує, чи намірився закричати.*

Я сахаюся від вікна, подушка вислизає з-під мене. Втрачаю рівновагу й падаю на підлогу. Одразу відчуваю спалах гострого болю у великому пальці на руці й чую хрускіт. Скрикую й хапаюся другою рукою за палець. Біль поволі вищухає. Я не знаю, що сталося щойно (Хілі, 2020, с. 138).

Г. *Музика б'є мені у вуха, слова пісні лунають оглушливо, і через те їх неможливо розібрати. Нараз відчуваю, що втрачаю рівновагу.*

Якимось чином я заплуталася в довгому намисті, яке лежить на незаскленій вітрині. Одна нитка з нанизаними круглими намистинами обвилася навколо мого пальця, друга зачепилася за ланцюжок моїх окулярів. У мене руки тремтять, тож я не можу все це розплутати. Що більше смикаю, то стає чимраз гірше. Мені вже починає здаватися, що я застрягла в цій пастці назавжди. По спині стікає піт. До мене йде якась дівчина, але це не Кеті, і я смикаюся від спалаху раптової паніки. Від мого пальця відривається гудзик. Я залишаю окуляри в пастці, і вони бовтаються на ланцюжку, сумно постукуючи об вітрину. Відступаю до ескалатора, небезпечно балансує на краєчку сходинки, й відчайдушно чіпляючись за поруччя, щоб не впасти. На руці яскравіє бридка смужка помади, яка стягує шкіру; я тру її долонею, ледь стримуючи відразу. [...]

Музика тут відлунює особливо гучно, вона гуцає у мене в голові так, що я не в змозі думати. [...]

Я човгаю вздовж стелажів із посудом. Зеленого уявлення не маю, по що я сюди прийшла (Хілі, 2020, сс. 49-50).

Внутрішній конфлікт, внутрішні страхи (зумовлені біологією старіння) віддзеркалюють:

– **лексика негативно-оцінного характеру – іменники:** біль, пастка, паніка, відраза; **дієслова:** шокує, сахаюся, втрачаю, падаю, скрикую, човгаю, впасти; **прикметники:** бридка; **прислівники і прислівникові сполучення:** оглушливо, гірше, відчайдушно, сумно, небезпечно, не в змозі – свідчить про те, що Мод усвідомлює реалії щодо свого віку, зовнішності, фізичного і психічного стану, але розуміє, що змінити наразі нічого неможливо, відчуває страх, хвилювання, сором, тривогу, страждання й інші негативні емоційні настрої, що призводять до неадекватного реагування на події, що відбуваються, оскільки, щоб контролювати перебіг подій і власну поведінку потрібно мислити раціонально, а лексика негативно-оцінного характеру, використана письменницею, віддзеркалює афективну, нераціональну поведінку Мод, відсутність самоконтролю, що ускладнює взаємодію із соціумом;

– **індивідуально-авторські, образні метафори і порівняння** – *б'є у вуха, руки тремтять, піт стікає, гуцає у голові, зеленого уявлення не маю, застрягла в пастці, рот, який жує чи намірився закричати, схожа на ящірку* – характеризуючи фізичний та психологічний стан нездорової літньої жінки поважного віку, створюють максимально можливе чуттєво-емоційне сприйняття нервового напруження, яке та переживає;

– **стилістичні прийоми: протиставлення** “мала – молода – зріла – стара” у **фрагменті Б** свідчить про те, що Мод освоюється із внутрішнім конфліктом, зумовленим біологією старіння, однак спогади про минуле є зовнішнім подразником, який викликає негативні емоції, змушує констатувати, що життя швидко промайнуло. Мод пам'ятає себе колишню лише окремими епізодами; життя, перебіг якого згадує, їй не зовсім подобається, але відчуває (неявно, приховано), що сама в цьому винна. Невдоволення переходить у здивування й образу на себе; **повтор** (*я, мене, я, мене, я...; бачу, бачу, бачу*) і **синтаксична експресема у фрагменті В** (*я не знаю, що сталося щойно*) – віддзеркалюють внутрішні страхи героїні щодо фізіологічних вад у поважному віці (поганий зір, аж занадто багата уява, яка діє на організм руйнівним чином, провокуючи стрес, що спричинило запаморочення і втрату рівноваги), посилюються страхами, пов'язаними з різкими змінами в психічній діяльності внаслідок хвороби, яка призводить до повного знищення інтелекту (жінка не знає, чому впала, бо не пам'ятає, що її налякало). За допомогою означених стилістичних прийомів авторці вдається зберегти атмосферу інстинктивного, нелогічного й почасти навіть абсурдного почуття крайньої форми страху, жаху, що його відчуває героїня, та викликати у читача необхідну реакцію.

Ознака прогресування хвороби Альцгеймера, нейродегенеративного захворювання, яке поступово знищує клітини мозку, чим призводить до порушень пам'яті, мислення та мовлення, об'єктивується в досліджуваному художньому тексті за допомогою нагромадження питальних конструкцій, заперечних часток, лексичних повторів, що уможливають унаочнити психологічний портрет людини, яка втратила зв'язок із реальністю, і неадекватно реагує на зовнішні подразники.

Г. *Ще кілька років тому я подивувалася б: як можна дивитися телевізор посеред білого дня? Але що мені робити? Іноді я читаю, але прочитані фрази геть не складаються в сюжет, і потім мені навіть важко знайти місце, на якому я зупинилася. Натомість можу зварити собі яйце. Можу його з'їсти. Згодом можу подивитися телевізор. По тому просто чекаю* (Хілі, 2020, с. 12).

Д. До мене у вітальню звідкілясь долинає дивний запах. [...], коли до кімнати заходить Гелен [дочка Мод].

– Мамо! Ти **не вимкнула газ!** – кричить вона. – Я ж просила тебе **не підходити** до плити. Ти могла висадити в повітря будинок! Боже, оце сморід.

– **Даруй за прізвисько**, – кажу я. [...]

– Що?

– **Не знаю**, – кажу я. [...]

– Як ти могла **не відчутти** цього запаху? – питає Гелен.

– Я чула якийсь запах, так, – кажу я, кутаючи собі коліна. – Ковбаска з бобами і... **про що ти там казала?**

– Газ.

– Ох. **Десь був витік газу?** [...]

– Ні, мамо, – каже вона. – Ти **не вимкнула** плиту. Тому тобі **не можна** готувати.

– Але я й так майже нічого **не готую**, Гелен, – кажу я. – На кухні висить записка...

– Я знаю, що там є записка, це я її приклеїла. [...]

– **Але я можу зварити собі бодай яйце?** – кажу я.

– Ні! Ні, **не можеш**, мамо. Я тобі це й намагаюся сказати. – [...] – Ти мене розумієш? Тобі нічого **не можна** готувати. Нічого.

– Гарзд. **Я не буду**, – кажу я [...]. – **Я не готуватиму**, я поїм сиру чи це там чогось.

– Обіцяєш? – питає вона. – Ти напишеш це?

Я киваю і виймаю зі своєї сумочки ручку. [...] занотовую обіцяне [...]. **"Пудрениця, кабачки"**.

– Почепи записку на кухні, – каже Гелен. – Я тобі допоможу [...].

– Навіть яйця, – каже вона, повертаючись. – Допиши: **"Навіть яйця"**.

Я слухняно пишу те, що вона каже, і кладу ручку на стіл.

– **А що це означає?** – питаю я. – **"Навіть яйця"?** **Це до чого?** (Хілі, 2020, сс. 103-104).

Е. – Ходи сюди, мамо, постій тут [...].

– Що з вами, любя? – питаю я. Жінка схлипує й затуляє рот тильним боком долоні. Я не знаю, як їй допомогти. **Не знаю**, навіть, хто вона. – Ну ж бо, розкажіть мені, що сталося, – кажу я. Хай би що, але воно не варте сліз [...].

Коли жінка озирється, я нарешті встигаю роздивитися її обличчя. Вона вже втерла сльози. Це Гелен. Це моя донька, це Гелен. Я сиджу з нею на автобусній зупинці й **не розумію**, хто вона.

– Гелен, – кажу я, торкаючись її руки. На зап'ястку в неї якість темні сліди. – Гелен.

Я не впізнала власну доньку (Хілі, 2020, сс. 206-207).

Усвідомлення зміни психіки внаслідок нових ознак прогресування хвороби:

– **нагромадження питальних речень** – про що ти там казала? Десь був витік газу? Але я можу зварити собі бодай яйце? А що це означає? "Навіть яйця"? Це до чого? й ін. – свідчать про безперервну внутрішню боротьбу, напругу, сумніви персонажа щодо правильності сприйняття реальності, власних відповідей і поведінки; за допомогою питальних речень авторка намагається відобразити ознаки наслідків хвороби (жінка не здатна швидко переходити від однієї думки до іншої в процесі перебігу діалогу через повільну (мисленнєву і мовленнєву) реакції) і досягти максимально драматичного ефекту, показавши істинний емоційний зв'язок між хворою матір'ю і дочкою, яка її доглядає;

– **нагромадження заперечної частки "не"** – **не складаються, не підходити, не знаю, не розумію, не впізнала, не можеш, не можна, не буду, не складаються, не вимкнула, не**

підходити, не готуватиму – вказують на систему заборон, попереджень, застережень, наявних у житті Мод: з одного боку, встановлених дочкою, оскільки та розуміє, що від обачності Мод та власної оперативності Гелен, уміння вчасно надати допомогу, залежить життя матері, з іншого боку, встановлених власне Мод, бо на початку роману вона ще усвідомлює, що в силах зробити, а що ні (*можу яйце зварити, можу з'їсти*); усередині вже не дає собі ради; далі й поготів жахається наслідкам хвороби (*не впізнала власну доньку*). Нагромадження заперечних часток у взаємодії з іншими мовними засобами створюють у читача образ жінки, наляканої радикальними змінами (що вже сталися й тими, що мали статися найближчого часу), яка відчуває невпевненість у завтрашньому дні, власну неповноцінність, занепадність, непотрібність, а відтак і відчай;

– **повтори** – *можу, можу, можу* (фрагмент Г); *Гелен, моя донька, Гелен, Гелен, Гелен, мою доньку* (фрагмент Е) – у фрагменті Г не лише скеровує увагу на важливу інформацію в романі (усвідомлення того, що в якихось побутових питаннях Мод на той відтинок часу ще не залежить від допомоги інших), але й створює додатковий ефект: чим більше Мод говорить про те, що вона може, тим більше увага читача фокусується на тому, що виконання значної частини цілісних побутових дій та їхніх елементів їй не під силу; повтор стає тлом, на якому більш виразно виявляються інші смислові частини твору. У наведених фрагментах Г та Е повтори засвідчують усвідомлення Мод змін у психіці внаслідок ознак прогресування хвороби, загострюють внутрішню безпорадність перед силами біологічного старіння, стрес через відсутність контролю над власним організмом, відчуття невпевненості в завтрашньому дні.

Психологічний портрет літньої жінки поважного віку в романі Емми Хілі увиразнений емоційно ще й за допомогою **пунктуаційних знаків**, що більш вичерпно віддзеркалюють внутрішній світ персонажа, відтіняють процес мислення, роздумів, душевних страждань, думок, суджень, переживань тощо. До прикладу, нагромадження знаків питання, знаків оклику, трьох крапок на незначному відтинку тексту дають читачеві змогу сконцентрувати увагу на основних формах невербальної поведінки головної героїні, тембрі голосу, ритмомелодиці, темпі, інтенсивності її мовлення, що уможлиблює більш виразно усвідомити глибокий драматизм того чи того фрагмента художнього твору, який віддзеркалює гостроту внутрішнього і зовнішнього конфліктів особистості літньої жінки поважного віку. Пунктуація є деталлю, що дозволяє читачеві глибше зануритися у внутрішній стан персонажів (Мод і Гелен), відчути єднання з ними, осмислити трагізм і реальність ситуації.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведене дослідження дало змогу дійти таких висновків: 1) мовними засобами, що уможливили авторку роману Емму Хілі створити психологічний портрет жінки поважного віку, а перекладачку Анну Цвіру вдало відтворити його, є: нагромадження, одноманітне повторення займенників; фразеологізмів; вживання дієслів, що унаочнюють психічні і поведінкові реакції; лихослів'я; лексики негативно-оцінного характеру (іменників, дієслів, прикметників, прислівників і прислівникових сполучень); індивідуально-авторських, образних метафор і порівнянь; стилістичних прийомів (протиставлення, повтору); нагромадження питальних речень, заперечної частки “не”, пунктуаційних знаків; 2) визначені мовні засоби дають читачеві можливість інтерпретувати психоемоційний стан жінки поважного віку: проєктування (приписування) власних станів іншим людям; неадекватний фізіологічний вияв емоцій; внутрішній конфлікт, внутрішні страхи (зумовлені біологією старіння); усвідомлення зміни психіки внаслідок нових ознак прогресування хвороби; 3) авторці / перекладачці за допомогою означених мовних засобів вдалося зберегти атмосферу інстинктивного, нелогічного й почасти навіть абсурдного почуття крайньої форми страху, жаху,

що його відчуває героїня, репрезентувати хворобу Мод як нездоланну перепону, що позбавляє жінку здатності до нормального функціонування в суспільстві, й цим викликати необхідну реакцію – співпереживання, коли читач сприймає емоції головного персонажа як свої.

Перспективами подальших праць вбачаємо дослідження мовних засобів відтворення позамовної комунікації як розкриття внутрішнього світу персонажа.

ЛІТЕРАТУРА

- Гайдаш, А. (2019). *Дискурс старіння у драматургії США: проблемне поле, семантика, поетика: монографія*. Дніпро: Акцент ПП.
- Голик, с. (2017). Геронтологічний дискурс у науковому вимірі. *Сучасні дослідження з іноземної філології*, 15, 38-41.
- Кульбабська, О. (2017). Моделювання словесного портрета жінки засобами експресивного синтаксису (на матеріалі "Щоденника страченої" Марії Матіос). *Український смисл*, 1, 45-57.
- Лексеми для коректного висвітлення в медіа різних вікових груп*. 19.05.2020. Взято з <https://imi.org.ua/advice/leksemy-dlya-korektnogo-vysvitleniya-v-media-riznyh-vidkovykh-grup-i33168>
- Писаренко, К. (2016). Типологія мовних портретів персонажів у художніх текстах триптиху "Хресна проща" Р. Іванчука: змістовий аспект. *Лінгвістичні дослідження*, 42, 150-155.
- Фудерер, Т. О. (2019). Вікові та поколіннєві відмінності в ставленні до мови в соціолінгвістичній традиції: українська перспектива. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*, 2(22), 31-42.
- Шевчук, З. (2017). *Вербалізація мовного портрета жінки (на матеріалі сучасної української жіночої прози)*. (Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук). Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Луцьк.
- Штонь, О. (2020). Лінгвостилістичні особливості мовних портретів у прозі Василя Слапчука. *Studia Methodologica*, 50, 122-129.
- Can, E., Kuruoğlu, G. (2021). A Linguistic Profile of Narrative Speech in Early and Late-Onset Alzheimer's Disease. *Psycholinguistics*, 30(2), 28-58. DOI: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2021-30-2-28-58>
- Tokareva, N., Kolly-Shamne, A., & Makarenko, N. (2021). Intercultural Features of the Representation of the Concept of "Old Age" in the Language Picture of the Modern World. *Psycholinguistics*, 30(1), 224-248. DOI: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2021-30-1-224-248>
- Zhang, Y., & Guo, Y. (2020). Gerontolinguistics and Its Prospect in the Health Care Industry in Shandong. *US-China Education Review*, 2B(10), 79-88. DOI: <https://doi.org/10.17265/2161-6248/2020.02.003>

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Хілі, Е. (2020). *Елізабет зникла: роман / пер. з англ. А. Цвіри*. Харків: Віват.

REFERENCES

- Hajdash, A. (2019). *Dyskurs starinnia u dramaturhii SShA: problemne pole, semantyka, poetyka: monohrafiia*. Dnipro: Aktsent PP.
- Holyk, S. (2017). Herontolohichnyj dyskurs u naukovomu vymiri. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii*, 15, 38-41.

- Kul'babs'ka, O. (2017). Modeliuvannia slovesnoho portreta zhinky zasobamy ekspresyvnogo syntaksysu (na materialy "Schodennyka strachenoj" Marii Matios). *Ukrains'kyj smysl*, 1, 45-57.
- Leksemy dlia korektnoho vysvitlennia v media riznykh vikovykh hrup. 19.05.2020. Vziato z <https://imi.org.ua/advitses/leksemy-dlia-korektnogo-vysvitlennia-v-media-riznykh-vikovykh-grup-i33168>
- Pysarenko, K. (2016). Typolohiia movnykh portretiv personazhiv u khudozhnikh tekstakh tryptykhu "Khresna proscha" R. Ivanychuka: zmistovyj aspekt. *Linhvistychni doslidzhennia*, 42, 150-155.
- Fuderer, T. O. (2019). Vikovi ta pokolinnievi vidminnosti v stavlenni do movy v sotsiolinhvistychnij tradytsii: ukrains'ka perspektyva. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho linhvistychnoho universytetu. Seriia: Filolohiia*, 2(22), 31-42.
- Shevchuk, Z. (2017). *Verbalizatsiia movnoho portreta zhinky (na materialy suchasnoi ukrains'koi zhinochoi prozy)*. (Avtoreferat dysertatsii na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata filolohichnykh nauk). Skhidnoievropejs'kyj natsional'nyj universytet imeni Lesi Ukrainky, Luts'k.
- Shton', O. (2020). Linhvostylistychni osoblyvosti movnykh portretiv u prozi Vasyliia Slapchuka. *Studia Methodologitsa*, 50, 122-129.
- Can, E., Kuruoğlu, G. (2021). A Linguistic Profile of Narrative Speech in Early and Late-Onset Alzheimer's Disease. *Psycholinguistics*, 30(2), 28-58. DOI: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2021-30-2-28-58>
- Tokareva, N., Kolly-Shamne, A., & Makarenko, N. (2021). Intercultural Features of the Representation of the Concept of "Old Age" in the Language Picture of the Modern World. *Psycholinguistics*, 30(1), 224-248. DOI: <https://doi.org/10.31470/2309-1797-2021-30-1-224-248>
- Zhang, Y., & Guo, Y. (2020). Gerontolinguistics and Its Prospect in the Health Care Industry in Shandong. *US-China Education Review*, 2B(10), 79-88. DOI: <https://doi.org/10.17265/2161-6248/2020.02.003>

DZHERELA ILYUSTRATYVNOHO MATERIALU

Khili, E. (2020). *Elizabet znykla: roman* / per. z anhl. A. Tsviry. Kharkiv: Vivat.

Дата надходження до редакції 03.06.2022

Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про автора

<p style="text-align: center;">Кулик Олена Дмитрівна,</p> <p>доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри української лінгвістики і методики навчання Університету Григорія Сковороди в Переяславі e-mail: olenakulyk@gmail.com</p>		<p style="text-align: center;">Сфера наукових інтересів:</p> <p>лінгводидактика, когнітивна та комунікативна лінгвістика, дискурс, моделювання (тексту), словотворення</p>
--	--	---

УДК 81'373

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263119>

Л. М. Овсієнко

Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна

e-mail: l.ovsienko@kubg.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8450-7305>

ПОЛІФУНКЦІЙНІСТЬ ТЕРМІНА В СУЧАСНОМУ ТЕРМІНОЗНАВСТВІ

Abstract

In the present paper, we characterize a term as a multifunctional phenomenon and define the system of its functions that is quite complicated, and even more complex than the corresponding system of a non-term (commonly used word). For instance, any term performs the sign function. The nominative (representative) function is nonspecific for a term, but necessarily present within the system of its functions. It is closely connected with the significative one and they are often considered together. A term also performs the communicative (informative) function, which characterizes it as a means of transferring certain content and stylistic information to the recipient, with some feedback following it. The educative function of a term is one of the ways to implement the communicative function of a language sign, but it slightly differs from the knowledge-sharing function, which serves as the second way to implement the same general function. The communicative function is closely connected to the pragmatic function of a term, and it is determined by its connection with participants of communication, specific conditions and the field of communication, while depending on the directive that the originator chooses in order to influence the recipient. As a lexical element, particularly in the language of science and technology, a term (along with other lexical units) can perform the heuristic function, the function of discovering new knowledge, scientific cognition, and revealing the truth. The most important functions of a term also include the cognitive function, which defines it as a result of a long-term process of understanding the essence of things, facts of objective reality and human spiritual life, and as verbalization of a special concept that can primarily be not only an object of contemplation but even a manifestation of sense knowledge. The functions of knowledge record/transfer function are also inherent to a term. Availability of these functions in a term depends on a complex of general linguistic and term-related factors. It has been concluded that all functions performed by lexical units of a commonly used language are inherent to terms as well.

Keywords: term, non-term, function, multifunctional phenomenon.

Анотація

У пропонованій науковій статті ми характеризуємо термін як поліфункційне явище і визначаємо систему його функцій, яка є складнішою, ніж відповідна система в нетерміна. Будь-який термін виконує знакову функцію. Номінативна (репрезентативна) функція не специфічна для терміна, але обов'язково наявна в системі його функцій. Вона тісно пов'язана із сигніфікативною і їх досить часто розглядають спільно. Термін виконує й комунікативну (інформативну) функцію, що характеризує його як засіб передавання реципієнтові певної змістової і стилістичної інформації зі встановленням зворотного зв'язку. Навчальна функція терміна є однією з реалізацій комунікативної функції мовного знака, але вона дещо відрізняється від функції обміну знаннями, яка слугує другою реалізацією тієї самої загальної функції. Із комунікативною тісно взаємопов'язана прагматична функція терміна, яка визначається його зв'язком з учасниками комунікації, конкретними умовами і сферою спілкування, залежить від тієї настанови, яку обирає продуцент мови, аби вплинути на реципієнта. Як лексичний елемент, зокрема мови науки й техніки, термін, поряд з іншими лексичними одиницями, може виконувати евристичну функцію, функцію відкриття нового знання, наукового пізнання й відкриття істини. З-поміж надважливих є й когнітивна функція терміна, що визначає його як результат довготривалого процесу пізнання сутності предметів, явищ об'єктивної дійсності і внутрішнього життя людини, як вербалізування спеціального концепту, який першочергово може бути не просто мисленнєвим об'єктом, а навіть виявом чуттєвого пізнання. Термінові властиві також функції фіксування і передавання знання.

Наявність у терміна цих функцій залежить від комплексу загальнолінгвістичних і термінних факторів. Зроблено висновок, що термінам притаманні всі функції, які виконують лексичні одиниці загальноновживаної мови.

Ключові слова: термін, нетермін, функція, поліфункційне явище.

Вступ. Традиційно під функцією терміна розуміють роль, яку він виконує як засіб позначення загального спеціального поняття. Термін функціонує в кількох сферах: у лексико-семантичній системі певної мови своїм мовним субстратом; у терміносистемі відомої галузі знань чи сфери діяльності; у теорії цієї галузі. Його можна вивчати в трьох аспектах, а саме: як лексис, логос і гнозис. У всіх цих сферах функції терміна різні, але взаємопов'язані, тому доцільно говорити про систему його функцій. Іншими словами, термін поліфункційний, а всі його функції варто розглядати взаємозалежно. Проте проблема системи функцій сучасного терміна залишається донині актуальною, адже ці структури, як і мова загалом, є історично змінними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми функцій терміна зверталися багато вчених, зокрема: А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько (Д'яков et al., 2000); Т. І. Панько, Т. І. Кочан, Г. П. Мацюк (Панько et al., 1994); Ф. О. Нікітіна (1978), А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко (1984); Д. В. Щерба (2006), J. M. Crotty (1997), С. S. Layman (1999) та ін. Проте наразі немає наукових праць, у яких би було чітко визначено систему функцій сучасного терміна. Це дало нам поштовх до роботи в зазначеному напрямі.

Формулювання мети статті та її завдань. Мета статті – визначити і схарактеризувати основні функції сучасного терміна. Під час аналізу функцій терміна за основу можна взяти перелік функцій слова, оскільки терміни ґрунтуються на лексичних одиницях мови як на мовному субстраті й виявити специфіку їхньої реалізації. Нашими завданнями є: перевірка того, чи реалізуються ці функції в терміні, як вони відображаються в ньому і чи має термін інші специфічні функції.

Методи та методологія проведення дослідження. Поставлені завдання реалізуємо за допомогою таких методів: загальнонаукових (аналіз, синтезування й узагальнення інформації для визначення основних функцій терміна); лінгвістичних (описовий і зіставний методи для пояснення особливостей кожної із функцій терміна); емпіричних (власні спостереження за функціонуванням термінів).

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. Як і будь-яка лексична одиниця, термін виконує номінативну функцію (Селіванова, 2008). Безперечно, він називає щось. Теорія номінації засвідчила (Іваненко, 2014; Ковбасюк & Романова, 2008), що в процесі пізнання об'єктивної дійсності і спільної діяльності люди неминуче повинні так чи інакше називати предмети, їхні ознаки, дії, що виконуються з ними.

Специфіка термінів як одиниць номінації в означеному аспекті полягає в тому, що за допомогою них називають загальні поняття, категорії, ознаки понять, а також дії в різних спеціальних сферах людського знання і діяльності: науці, виробництві, суспільній сфері життя тощо. Коротше кажучи, номінативна функція слова стосовно терміна реалізується у функції фіксування спеціального знання. Термін називає предмети цього знання, а без такої назви не можливе пізнання і діяльність у спеціальних сферах. Проте останнім часом йдеться не про назви предметів, а про їхню репрезентацію з допомогою лексичних одиниць (Іващенко, 2010; Коцюк, 2014 та ін.) і замість номінативної функції послуговуються позначенням “репрезентативна функція”. Однак це не змінює суті справи, тому для простішого сприйняття можна залишити попереднє значення.

Особливості номінації, вибору об'єктів номінації визначають з огляду на особливості спеціальних сфер. Так, нами встановлено, що поділ членування дійсності

в них вищий, ніж у неспеціальних сферах. Відмінна особливість професійної термінології полягає в тому, що вона завжди виникає під тиском певної практичної необхідності. Відомо, що континуум навколишнього світу людини в різних мовах членується по-різному (Садовой & Бялик, 2019). При таких розбіжностях наявна певна закономірність – ступінь інтенсивності членування визначається практикою. Практична зацікавленість породжує відповідну термінологію. Варто зауважити, що високий ступінь дроблення членування дійсності термінами спричиняє те, що вони вибудовуються в регулярні ланцюжки класифікаційно пов'язаних між собою назв. Таким чином, номінативна (репрезентативна) функція не специфічна для терміна, але обов'язково є в системі його функцій.

Номінативна функція мовних одиниць тісно пов'язана із сигніфікативною і їх можна розглядати спільно. Зрозуміло, що, якщо лексична одиниця називає об'єкт, потрібно з'ясувати питання, як вона реалізує цю функцію, за допомогою яких саме мовних знаків це здійснюється і чому. Сигніфікативну функцію, очевидно, інакше можна назвати функцією позначення, або знаковою функцією. Під час розгляду сигніфікативної функції лексичної одиниці вивчають способи позначення, види мовних знаків за їх мотивованістю (немотивованістю), відношення знаків до типів об'єктів; зокрема, з'ясовують, чи позначає мовний знак окремих об'єктів або клас об'єктів, як співвідносяться процеси позначення об'єктів (класів об'єктів) і понять про об'єкти. Ця низка проблем, що стосуються термінів, на протигагу загальноживаній лексиці, суттєво ускладнюється, оскільки, як уже було зазначено, традиційно вважають, що термін виражає поняття (Панько et al., 1994; Д'яков et al., 2000; Щерба, 2006; Селіванова, 2008). На основі цього було сформульовано положення про те, що термінові притаманна дефінітивна функція; термін може замінити дефініцію або, навпаки, дефініція може замінити термін за його відсутності (Layman, 1999).

Наразі чітко визначено різницю між терміном і поняттям (точніше, співвідношення лівої і правої частин визначення) та показано, що за наявності різних логічних функцій і мовних структур, вони не взаємозамінні. Наприклад, це легко показати на таких дефініціях: *“Відновлений металевий порошок – металевий порошок, отриманий шляхом відновлення хімічних з'єднань металів”*, *“Зрідження – фазовий перехід речовини із парового стану в рідинний”*.

Наведені приклади засвідчують, що навіть якщо ми маємо справу з мотивованим терміном, то ознаки поняття в його структурі представлені на першому плані з додаванням до знаку тільки відмінних, а не всіх ознак, на відміну від правої частини дефініції. Те, що стосується менш мотивованих і немотивованих термінів, то в структуру цих знаків взагалі не входить позначення об'єктів чи їхніх ознак. Таким чином, здійснивши аналіз термінів, можна зробити низку висновків. Дефінітивний термін – це не зовсім чітка назва повністю мотивованих термінів. Дефінітивність, вираження терміном поняття є його факультативною ознакою.

Будь-який термін виконує номінативну і знакову функції, проте характер реалізування їх різний. Термін називає поняття, але здійснює це по-різному, з різною повнотою розчленування, точності. З огляду на це можна стверджувати, що не всі терміни виражають поняття. На можливості вираження поняття терміном потрібно постійно наголошувати, адже в цьому полягає одна зі специфічних особливостей його функційної структури, на відміну від слова-нетерміна: відсоток повністю мотивованих термінів вищий, ніж мотивованих лексичних одиниць, що мають нетермінний характер. Проте це не означає, що сигніфікативна (знакова) функція терміна прирівнюється до дефінітивності.

У зв'язку з дослідженням номінативної і сигніфікативної функцій терміна зосередимо увагу на проблемі його точності, вирішення якої можна вважати виконанням однієї з вимог до терміна. Наукові розвідки з термінознавства засвідчують, що точність терміна – це результат його становлення, який досягається в процесі когніції, вибору з низки його варіантів (Кияк, 1989; Щерба, 2006 та ін.). Останнім часом досягнення щодо точності термінів описують із застосуванням когнітивно-дискурсивного підходу когнітивної лінгвістики (когнітивного термінознавства). За такого підходу процес когніції реалізується в дискурсі, тобто в мові з урахуванням супутніх факторів) під час створення термінопороджуючих текстів. Утворені тексти є своєрідними проміжними етапами на шляху пізнання (когніції), а терміни – ключовими аспектами основного змісту. Чим зрозуміліша теорія, що описує ту чи ту галузь знань / сферу діяльності, тим точнішими є визначення термінів і повніше реалізування ними номінативної і сигніфікативної функцій.

Наступна функція слова – комунікативна – характеризує його як засіб передавання реципієнтові певної змістової і супутньої (стилістичної) інформації зі встановленням зворотного зв'язку. Комунікативну функцію ще можна назвати інформативною (але за умови обов'язкового врахування зворотного зв'язку; у процесі когніції можна говорити про когнітивно-інформативну функцію терміна).

Зауважимо, що варто розрізняти соціально-комунікативну та індивідуально-комунікативну функції слова (мовного знака). Ця відмінність важлива і для аналізу комунікативної функції терміна.

Вивчаючи ту інформацію, яку несе термін, варто мати на увазі, що він слугує засобом передавання (комунікації) спеціального знання. До того ж термін передає знання в просторі і часі.

Так, під час обміну спеціальними знаннями між ученими, підприємцями, працівниками різних сфер діяльності ці носії знань послуговуються науковими, технічними та іншими термінами, у яких зосереджено знання. Адекватне сприйняття і розуміння вповні залежить від точності термінів. Правда, під час комунікації, взаємообміну знаннями може здійснюватися корегування, уточнення інформації, що передається в просторі. Із цієї причини “якість” термінів, що тут використовуються, не надто суттєва. Тим паче, це стосується передавання нової інформації (гіпотези, неперевіреної інформації) і відомі випадки, коли термін утворюється під час комунікації.

Інша річ, коли спеціальне знання передається в процесі навчання. За такої умови найчастіше послуговуються стандартизованими або впорядкованими термінами. Таким чином, навчальна функція терміна, яка є однією з реалізацій комунікативної функції мовного знака, дещо відрізняється від функції обміну знаннями, яка слугує другою реалізацією тієї ж загальної функції. Зокрема, різниця полягає в самих термінах, які застосовуються, з одного боку, у науковій комунікації, а з іншого, – у навчанні.

Передавання спеціального знання в часі є важливою функцією термінів. Наступність знання, як відомо, є однією з неодмінних умов соціального й науково-технічного прогресу. Тут комунікативна функція терміна виявляється достатньо специфічно. По-перше, сприйняття новими поколіннями знання в термінах здійснюється без перевірки засобами зворотного зв'язку. По-друге, розвиток наукового знання (проблема дуже складна і тлумачена філософією неоднозначно) приводить до іншого розуміння об'єктів, позначених тими чи тими термінами й терміносистемами, “застарілі” терміни отримують новий зміст, що може викликати своєрідну революцію в системі. Така революція не можлива у сфері нетермінів;

та й у сфері термінів найчастіше має місце поступовий розвиток – спочатку зміна їхнього змісту, потім включення їх у нову терміносистему, а далі вже заміна іншими термінами, що здійснюється далеко не в усіх випадках.

Із комунікативною тісно взаємопов'язана прагматична функція мовного знака, яка визначається його зв'язком з учасниками комунікації, конкретними умовами і сферою спілкування, залежить від тієї настанови, яку обирає продуцент мови, аби вплинути на реципієнта: переконати, підштовхнути до дій тощо. Для терміна діапазон таких настанов досить вузький.

Поставивши під сумнів думку про нейтральність терміна, можна констатувати, що функційно-стилістичний аспект взагалі слабо виражений в ньому, зокрема, в наукових, технічних, управлінських, військових та інших термінах. Мабуть, тільки в політичних термінах експліцитно виявляється прагматична функція (яка в означених умовах є більше експресивно-емоційною). Особливим важелем тут є власне ситуація, коли термін повинен дезінформувати, до того ж свідомо. Це так звані свідомо хибномотивовані терміни, наприклад, *соціальне партнерство* замість терміна *наймана праця*. Отже, прагматична функція термінів виявляється в дискусії. Однак не варто думати, що всі терміни зумисне використовуються як засіб приховування знання; у багатьох випадках дезінформація визначається недостатнім рівнем знання або несвідомо неправильно вибраною теорією.

Окрім зазначених функцій, для терміна характерною є ще одна, специфічна для нього, яка визначається характером позначуваного об'єкта. Як лексичний елемент, зокрема мови науки й техніки, термін, поряд з іншими лексичними одиницями мови, може виконувати евристичну функцію, функцію відкриття нового знання. У формулюванні визначень і класифікацій понять, у спробах однозначно порівняти поняття з позначуваними їх термінами часто виявляється неповнота або неточність частково визначених понять. Учені відзначають, що успіхи в напрямі формалізування найчастіше супроводжуються повною перебудовою теорії, яку до цього вважали припустимою (Д'яков et al., 2000).

Наукові, технічні й інші терміни є складниками наукових теорій, засобами позначення їхніх понять, когнітивними структурами, засобами формалізування абстрактних елементів цих теорій поряд із математичними, хімічними, піктографічними й іншими знаками. Деякі вчені вважають мову засобом наукової діяльності, а мовні засоби – науковими інструментами. У багатьох працях філософів, соціологів, інформатиків засвідчено, що теоретична діяльність особистості (а в деяких випадках і практична) – це робота з моделлю об'єкта, а не із самим об'єктом. Теоретична модель об'єкта, як відомо, може бути математичною, фізичною, а також мовною; в останній терміни посідають важливе місце. Неповнота цієї моделі усувається в результаті теоретичної діяльності, у процесі подальшого її формалізування. Зауважимо, що такі відкриття можливі за умови наявності мовних моделей об'єктів (галузей знань), тому що мова – це засіб наукової діяльності. Терміни також належать до таких інструментів, а наукові й технічні тексти відображають у зв'язках між термінами об'єктивні зв'язки, що існують між предметами і явищами. Із цієї причини ми можемо стверджувати, що одна із функцій терміна – евристична – є функцією участі в науковому пізнанні й відкритті істини.

Відомим виявом реалізації вказаної функції можуть слугувати терміни, які називають випереджальними або прогностичними. Ще задовго до створення *гелікоптера* цей термін-назву сформував Леонардо да Вінчі; за кілька десятиліть до втілення в металі Ж. Верн застосував термін *підводний човен*.

Сучасний етап розвитку термінознавства характеризується тим, що на перший план виходить когнітивна функція терміна. Вона не прирівнюється ні до номінативної

(репрезентативної), ні до сигніфікативної, адже означені функції характеризують термін як даність. Когнітивна функція визначає термін як результат довготривалого процесу пізнання сутності предметів, явищ об'єктивної дійсності і внутрішнього життя людини, як вербалізування спеціального концепту, який першочергово може бути не просто мисленнєвим об'єктом, а навіть виявом чуттєвого пізнання (на цьому фактові ґрунтується можливість утворення термінів-метафор і метонімії). У працях представників когнітивного термінознавства термін описується як результат дискурсу, що реалізує процес пізнання. У цьому процесі термін виступає результатом довготривалого наближення до адекватності спеціального знака.

Таким чином, система функцій терміна є досить складною, навіть складнішою, ніж відповідна система в нетерміна (загальноживаного слова). Це пов'язано з тим, що денотатом терміна є загальне поняття (наукове, технічне, політичне), структура якого теж дуже складна. Окрім того, варто підкреслити, що окремі функції терміна пов'язані між собою. Наприклад, можливість виконання терміном функцій фіксування і передавання знання визначається тими самими аспектами змістової і формальної структур терміна.

Важливо зазначити, що окремі групи термінів виконують додаткові функції, які не є загальними. Так, для багатьох термінів природничих, технічних і суспільних наук властива класифікувальна функція. Терміни, які позначають однорідні об'єкти, можуть вибудовуватися в ланцюжки однакових або близьких за формальною структурою лексичних одиниць (слів, які мають однаковий суфікс, словосполучень атрибутивного типу тощо). Віддзеркалюючи структуру класифікації як логічної системи, терміни в деяких випадках сприяють упорядкуванню власне класифікації об'єктів. Проте не можна вважати, що цю функцію виконують усі терміни; зокрема, вона не властива термінам несформованих галузей знань і людської діяльності.

Для частини термінів властива правова функція. Насамперед ідеться про правові терміни, які зафіксовано в законодавчих актах та інших нормативних документах. Відомо, що деякі з них починаються заголовком "Основні терміни і визначення". Означену функцію мають і терміни, якими послуговуються в деяких патентних документах, у яких права винахідника / автора відкриття теж фіксуються в термінах – назвах об'єктів винаходу чи відкриття. Опис їхніх ознак є своєрідними визначеннями в специфічній формі, а самі терміни-назви охороняються правом на винаходи чи відкриття (не можуть бути присвоєні іншим об'єктам).

Зрозуміло, зазначені й інші функції виконують не всі терміни. Щодо загальних (перелічених вище) їхніх функцій, то вони вповні відображають своє місце з-поміж лексичних одиниць природної мови. Наявність у терміна цих функцій залежить від комплексу загальнолінгвістичних і термінних факторів.

Досліджуючи в комплексі всі ознаки окремого терміна, необхідно обговорити питання варіативності цієї одиниці. Варіативність терміна – це специфічне реалізування загальної теорії варіативності, що виявляється як у мові загалом, так і в окремих її різновидах та складниках. Стосовно термінології ця теорія наближається до аналізу варіативності у сфері лексики, проте має відповідні особливості. Зокрема, наявна змістова (лексична, лексико-семантична), формальна (морфологічна, словотвірна, фонетична), функційна, стилістична варіативність терміна. По суті, термін – це в багатьох випадках сукупність варіантів (термема, термінема), а кожен варіант може називатися термом. Варіанти термінів, що є складниками термів, відрізняються один від одного окремими ознаками чи функціями при збереженні тотожності сутності означених об'єктів. Спостерігаємо синхронну й діахронну варіативності терміна. Синхронна варіативність залежить від того, що кожен об'єкт має чимало ознак,

які навіть у межах однієї теорії відрізняються найтоншими відтінками значення і вживання (*автоматичний – автоматизований*). З лінгвістичної позиції синхронні варіанти можуть виступати паронімами, синонімами (лексичні й лексико-семантичні варіанти), словотвірними і навіть морфологічними й морфонологічними варіантами. Вони можуть бути окремими лексико-семантичними варіантами – значеннями багатозначного слова, які в межах окремих термінологій стають семантичними омонімами (*крило птаха, крило літака, крило партії* тощо).

Історичний вибір адекватного терміна є зворотним боком діяхронної варіативності. Узагалі вибір із низки варіантів є процесом вирішення варіативності, який може продовжуватися безкінечно, як і сам процес пізнання. Окрім описаної парадигматичної варіативності, важливою є й синтагматична. Вона визначається особливостями процесу створення текстів, коли термін через різні обставини піддається субституції скороченими формами або ж навіть іншими лексичними одиницями.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, термінам притаманні всі функції, які виконують лексичні одиниці загальноживаної мови. Так, будь-який термін виконує знакову функцію. Номінативна (репрезентативна) функція є неспецифічною для терміна, але обов'язково наявна в системі його функцій. Вона тісно пов'язана із сигніфікативною функцією і їх досить часто розглядають спільно. Термін виконує й комунікативну (інформативну) функцію, що характеризує його як засіб передавання реципієнтові певної змістової і стилістичної інформації зі встановленням зворотного зв'язку. Навчальна функція терміна є однією з реалізацій комунікативної функції мовного знака, але вона дещо відрізняється від функції обміну знаннями, яка слугує другою реалізацією тої самої загальної функції. Передавання спеціального знання в часі є ще однією важливою функцією термінів. Наступність знання, як відомо, є однією з неодмінних умов соціального й науково-технічного прогресу. Із комунікативною тісно взаємопов'язана прагматична функція терміна, яка визначається його зв'язком з учасниками комунікації, конкретними умовами і сферою спілкування, залежить від тієї настанови, яку обирає продуцент мови, аби вплинути на реципієнта: переконати, підштовхнути до дій тощо. Для терміна діапазон таких настанов досить вузький. З цієї причини експліцитно вона виявляється тільки в політичних термінах. Як лексичний елемент, зокрема мови науки й техніки, термін поряд з іншими лексичними одиницями мови може виконувати евристичну функцію, функцію відкриття нового знання, наукового пізнання й відкриття істини. Однією з надважливих є й когнітивна функція терміна. Вона не прирівнюється ні до номінативної (репрезентативної), ні до сигніфікативної, адже зазначені функції характеризують термін як даність. Когнітивна функція визначає термін як результат довготривалого процесу пізнання сутності предметів, явищ об'єктивної дійсності і внутрішнього життя людини, як вербалізування спеціального концепту, який першочергово може бути не просто мисленнєвим об'єктом, а навіть виявом чуттєвого пізнання. Термінові властиві також функції фіксування і передавання знання.

Окремі групи термінів виконують додаткові функції, які не є загальними. Так, багато термінів природничих, технічних і суспільних наук виконують класифікувальну функцію, адже відбиваючи структуру класифікації як логічної системи, вони в деяких випадках сприяють упорядкуванню власне класифікації об'єктів. Правова функція властива насамперед правовим термінам.

Таким чином, система функцій терміна досить складна. Це пов'язано з тим, що денотатом терміна є загальне поняття (наукове, технічне, політичне), структура якого теж дуже складна. Окрім того, окремі функції терміна пов'язані між собою.

На перспективу варто ще дослідити варіативність окремих частин терміна (терміноелементів); розглянути проблему вибору власне українського чи запозиченого терміна (інтернаціонального), нормативного чи фахового (жаргонного) тощо.

ЛІТЕРАТУРА

- Д'яков, А. С., Кияк, Т. Р., Куделько, З. Б. (2000). *Основи термінотворення: Семантичний та соціолінгвістичний аспекти*. Київ: Видавничий дім "KM Academia".
- Іваненко, К. В. (2014). Проблема теорії номінації у лінгвістиці. *Studia Methodologica*, 36, 121-126.
- Івашенко, В. Л. (2010). Термінологічна репрезентація типологічних різновидів енантіосемії в когнітопросторі лінгвістики. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Проблеми української термінології"*, 675, 98-105.
- Кияк, Т. Р. (1989). *Лингвистические аспекты терминоведения: учебное пособие*. Киев: УМК ВО.
- Ковбасюк, Л. А., & Романова, Н. В. (2008). *Сучасні лінгвістичні теорії: лекційні, практичні, самостійні модулі та тести: навчально-методичний посібник*. Херсон: Видавництво ХДУ.
- Крижанівська, А. В., Симоненко, Л. О., & Панько, Т. І. (1984). *Склад і структура термінологічної лексики української мови*. Київ: Наукова думка.
- Коцюк, Л. М. (2014). Особливості репрезентації слова в лексикографічній праці з позиції корпусної лінгвістики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Мовознавство*, 5, 221-225.
- Нікітіна, Ф. О. (1978). Семантичні та словотвірні проблеми сучасної термінології. Київ: КДУ.
- Панько, Т. І., Кочан, І. М., & Мацюк, Г. П. (1994). *Українське термінознавство: підручник*. Львів: Світ.
- Садовой, М. І., & Бялик, В. Д. (2019). Фразеологічна картина світу VS. Мовна картина світу в сучасній лінгвістиці. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки*, 175, 112-115.
- Селіванова, О. О. (2008). *Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: підручник*. Полтава: Довкілля.
- Щерба, Д. В. (2006). Поняття системи та структури в термінознавстві. Проблеми української термінології: міжнар. наук. конф., 19–21 версн. 2006 р.: збірник наукових праць. Львів: Національний університет "Львівська політехніка", сс. 15-16.
- Щерба, Д. В. (2006). Термін та його дефініція як головні онтологічні поняття термінознавства. *Вісник ЖДУ ім. І.Я. Франка*, 28, 237-239.
- Crotty, J. M. (1997). *How to talk American: a guide to our native tongues*. Boston, New York: Mariner Books.
- Layman Ch. S. (1999). *The Power of Logic*. California, London, Toronto: Mayfield Publishing Company.

REFERENCES

- D'iakov, A. S., Kyiak, T. R., Kudel'ko, Z. B. (2000). *Osnovy terminotvorennia: Semantychnyj ta sotsiolingvistychnyj aspekty*. Kyiv: Vydavnychyj dim "KM Atsademia".
- Ivanenko, K. V. (2014). Problema teorii nominatsii u lindhvistytsi. *Studia Methodologica*, 36, 121-126.

- Ivaschenko, V. L. (2010). Terminolohichna reprezentatsiia typolohichnykh riznovydiv enantioseмії v kohnitoprostori lnhvistyky. *Visnyk Natsional'noho universytetu "L'vivs'ka politekhnikha". Serіia "Problemy ukrains'koi terminolohii"*, 675, 98-105.
- Kyiak, T. R. (1989). *Lynhvystycheskye aspekty termynovedeniya: uchebnoe posobyе*. Kyev: UMK VO.
- Kovbasiuk, L. A., & Romanova, N. V. (2008). *Suchasni lnhvistychni teorii: lektsijni, praktychni, samostijni moduli ta testy: navchal'no-metodychnyj posibnyk*. Kherson: Vydavnytstvo KhDU.
- Kryzhanivs'ka, A. V., Symonenko, L. O., & Pan'ko, T. I. (1984). *Sklad i struktura terminolohichnoi leksyky ukrains'koi movy*. Kyiv: Dumka.
- Kotsiuk, L. M. (2014). Osoblyvosti reprezentatsii slova v leksykohrafichnij pratsi z pozytsii korpusnoi lnhvistyky. *Naukovyj visnyk Skhidnoievropejs'koho natsional'noho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Filolohichni nauky. Movoznavstvo*, 5, 221-225.
- Nikitina, F. O. (1978). *Semantychni ta slovotvirni problemy suchasnoi terminolohii*. Kyiv: KDU.
- Pan'ko, T. I., Kochan, I. M., & Matsiuk, H. P. (1994). *Ukrains'ke terminoznavstvo: pidruchnyk*. L'viv: Svit.
- Sadovej, M. I., & Bialyk, V. D. (2019). Frazeolohichna kartyna svitu VS. Movna kartyna svitu v suchasnij lnhvistytsi. *Naukovi zapysky Tsentral'noukrains'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Serіia: Filolohichni nauky*, 175, 112-115.
- Selivanova, O. O. (2008). *Suchasna lnhvistyka: napriamy ta problemy: pidruchnyk*. Poltava: Dovkillia.
- Scherba, D. V. (2006). Poniattia systemy ta struktury v terminoznavstvi. *Problemy ukrains'koi terminolohii: mizhnar. nauk. konf.*, 19–21 versn. 2006 r.: zbirnyk naukovykh prats'. L'viv: Natsional'nyj universytet "L'vivs'ka politekhnikha", ss. 15-16.
- Scherba, D. V. (2006). Termin ta joho definitsiia iak holovni ontolohichni poniattia terminoznavstva. *Visnyk ZhDU im. I.Ya. Franka*, 28, 237-239.
- Crotty, J. M. (1997). *How to talk American: a guide to our native tongues*. Boston, New York: Mariner Books.
- Layman Ch. S. (1999). *The Power of Logic*. California, London, Toronto: Mayfield Publishing Company.

Дата надходження до редакції 02.06.2022

Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про автора

<p>Овсієнко Людмила Миколаївна,</p> <p>доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри української мови Інституту філології, Київський університет імені Бориса Грінченка e-mail: l.ovsiienko@kubg.edu.ua</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>лінгводидактика, комунікація, термінознавство</p>
---	--	--

УДК 811.111'373

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263120>

Т. С. Семенін

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія
імені Тараса Шевченка, Україна
e-mail: semehynt@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1211-3729>

ВАХ ЯК НОВИЙ ЕТАП У РОЗВИТКУ COVID-НЕОЛОГІЗМІВ

Abstract

The article considers the peculiarities of the development and transformations of COVID-related neologisms in modern media discourse and lexicographic sources. Media discourse is particularly favourable to innovations and serves as a “proving ground” for testing the accuracy and vitality of COVID-related neologisms, from which the most successful examples of linguo-creative practice enter dictionaries. The author investigates the ranking of key words in lexicographic sources of recent years, analyzes the extralinguistic preconditions for changing COVID-related vocabulary to vaccine-related vocabulary. The latter represents the second wave in the development of COVID-related neologisms with the central lexeme *vax* which is described as the semantic innovation, shortened from the words *vaccine*, *vaccination* or *vaccinate*. The research systematizes key trends among COVID-related neologisms, in particular: active functioning of shortenings with high derivational and expressive potential, dominance of suffixal and prefixal ways of word formation, compounding and shortenings, prevalence of ironic nominations as a method of psychological self-defense, and of hypernymic nominations (*COVID*) over hyponymic ones (*Delta*, *Omicron*) in discourse, differentiation between different disease states depending on the duration and complexity of its consequences (*long COVID* and *covidcito*). Besides, the metaphorical nature of human thinking determines the desire of a person to describe the disease through the prism of conceptual metaphors. The most frequent conceptual metaphor in our sample turned out to be PANDEMIC IS A WAR, which demonstrates the global and catastrophic consequences of the pandemic due to its correlation with such a domain as war.

Keywords: neologisms, COVID-related neologisms, suffixal and prefixal ways of word formation, compounding, shortening.

Анотація

У статті розглянуто особливості розвитку і трансформацій COVID-неологізмів у сучасному медійному дискурсі та лексикографічних джерелах. Медійний дискурс особливо сприятливий для інновацій і виступає “полігоном” для тестування влучності та життєвості COVID-неологізмів, з якого найвдаліші зразки лінгвокреативної практики потрапляють до лексикографічних джерел. Досліджено ранжування ключових слів у лексикографічних джерелах останніх років, проаналізовано екстралінгвістичні передумови зміни *COVID-related vocabulary* на *vaccine-related vocabulary*. Центральною лексемою з-поміж *vaccine-related vocabulary*, що розглядається як друга хвиля в розвитку COVID-неологізмів, виступає семантична інновація *vax*, що є скороченим варіантом від слів *vaccine*, *vaccination*, *vaccinate*. У розвідці систематизовано ключові тенденції серед COVID-неологізмів, зокрема: активне функціонування скорочень із високим дериваційним та експресивним потенціалом, домінування суфіксально-префіксального способу словотвору, словоскладання та скорочень, поширеність іронічних номінацій як способу психологічного самозахисту, превалювання гіперонімічних позначень (*COVID*) над гіпонімічними (*Delta*, *Omicron*) у дискурсі, розрізнення різних станів хвороби залежно від тривалості та складності її наслідків (*long COVID* та *covidcito*). Окрім того, метафоричний характер людського мислення зумовлює і прагнення людини описати хворобу крізь призму концептуальних метафор. Найчастотнішою концептуальною метафорою в нашій вибірці виявилася модель PANDEMIC IS A WAR, яка демонструє глобальність та катастрофічність наслідків пандемії через співвіднесеність її з таким доменом, як війна.

Ключові слова: неологізми, COVID-неологізми, суфіксально-префіксальний спосіб словотвору, словоскладання, скорочення.

Вступ. У зв'язку з епідемією коронавірусу лексичний склад англійської мови суттєво збільшився. Він і досі продовжує поповнюватися все новими прикладами лінгвокреативної практики, хоча пік “лінгвосеміотичного вибуху” (Попкова, 2021, с. 169) вже минув. Величезна кількість COVID-неологізмів (*coronaspeak, coronacoinages, Coroneologisms*), що різняться семантикою, способами творення, стилістичною маркованістю, стали центральною частиною англомовної картини світу, яка, зі свого боку, часто слугує джерелом для запозичень в інші мови.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Через високу частотність у мовленні, прагматичний та словотвірний потенціал COVID-неологізми миттєво потрапляють у фокус досліджень мовознавців, зокрема лексикографів (Попкова, 2021; Bharati, 2020; Roig-Marin, 2020; Thorne, 2020), які досліджують їхнє значення, механізми творення, особливості функціонування у дискурсі, а також намагаються систематизувати цей шар лексики.

У своїй попередній розвідці ми вже аналізували структурно-семантичні особливості COVID-неологізмів (Семегин, 2021). Проте будь-який різновид інновацій, а COVID-неологізми передусім, є надзвичайно динамічним мовним феноменом, який постійно змінюється та розвивається, що і зумовлює потребу його систематичного вивчення.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб описати останні тенденції, які характеризують лінгвокреативні процеси серед COVID-неологізмів. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- систематизувати *COVID-related* та *vaccine-related vocabulary*;
- виокремити основні структурно-семантичні особливості *vaccine-related vocabulary*;
- описати ключові тенденції в цьому фрагменті мовної картини світу.

Методи та методологія проведення дослідження. У роботі використано низку методів, зокрема: 1) описовий метод (для опису та інвентаризації неологізмів); 2) словотвірний аналіз (для виявлення механізмів творення неологізмів); 3) контекстуальний аналіз (для встановлення значення неологізмів); 4) методика концептуального аналізу (для формулювання концептуальних метафор); 5) метод суцільної вибірки (для отримання фактологічного матеріалу).

Матеріалом для нашого дослідження слугували статті з англійськомовного журналу *The Economist* у період із січня 2021 до березня 2022 року, а також лексикографічні джерела. Медійний дискурс є особливо сприятливим для інновацій та виступає “полігоном” для тестування влучності та життєвості COVID-неологізмів, з якого найвдаліші зразки лінгвокреативної практики потрапляють до лексикографічних джерел.

Виклад основного матеріалу дослідження. COVID-неологізми не лише лідирують із-поміж усіх лексичних інновацій як великий та динамічний прошарок слів, а й вже два роки поспіль займають ключові позиції в рейтингах найчастотніших слів року. Так, у 2020 році Collins Dictionary визначає словом року лексему *lockdown*, а слова *coronavirus, self-isolate* входять до десятки найпоширеніших (The Collins word of the year 2020 is..., 2021). За даними сайту Oxford languages (*Oxford Languages*, 2022), через епідемію коронавірусу та низку інших подій у світі було неможливо виокремити одне ключове слово 2020 року, адже цей список включає лексеми, пов'язані з коронавірусною хворобою, її наслідками та суспільно-політичними подіями (Word of the year 2020, 2021). Проте вже у 2021 році спостерігається більша уніфікованість та визначення одного ключового слова – лексема *vax* “вакцинація”, “вакцинуватися” (іменник та дієслово) стала передбачувано ключовою в мовній картині світу (Word of the Year 2021: Vax, 2022). Лексема *vax* є скороченим варіантом від слів *vaccine, vaccination* та *vaccinate*, яка утворилася в процесі морфологічного

способу словотвору – скорочення (*clipping*) і часто позиціонується словниками як сленгізм (*WordSense dictionary*, 2022. 3-поміж ключових слів 2021 *Collins Dictionary* виокремлює складний прикметник *double-vaxxed* (*The Collins word of the year 2020 is...*, 2021). що є гіпонімом до лексеми *vaxxed*.

Слова *vaccine*, *vaccinate* не нові для англійської мови, оскільки перші випадки їхнього вживання припадають ще на початок XIX ст. Проте ті значення, яких сьогодні набувають слова, їхня асоційованість передусім із коронавірусною хворобою, частотність вживання в різних стилях мови, а також активний словотвірний і прагматичний потенціал, дозволяють трактувати лексему *vax* як семантичну інновацію, що виникла шляхом розширення первісного значення і набуття нових відтінків. При цьому М. Rogers (2015) використовує термін “re-semanticised” для позначення результату зміни значення слова, а Т. Thorn (2020) послуговується номінацією “repurposed”. Аналізуючи різні типи COVID-неологізмів (власне неологізми, трансномінації та семантичні інновації, або переосмислення), І. О. Лисичкіна та О. О. Лисичкіна приходять до висновку, що саме останній тип неологізмів домінує серед COVID-неологізмів (Лисичкіна & Лисичкіна, 2020, с. 109).

Ще одним аргументом на користь новизни лексеми *vax* слугує твердження Ю. А. Зацного та А. В. Янкова про те, що перетворення термінів, професіоналізмів, сленгізмів, жаргонізмів та інших подібних одиниць в одиниці загальної мови робить їх інноваціями як з погляду розвитку словникового складу, так і у зв’язку з їхнім сприйняттям як неологізмів більшістю носіїв, оскільки раніше вони були відомі лише незначній їхній частині (Зацний & Янков, 2008, с. 6). Як бачимо, медичні терміни *vaccine*, *vaccination* та *vaccinate* стають міждисциплінарними та звичними для пересічної людини. У цьому контексті відомий лінгвіст, керівник *Coronaspeak project* Т. Thorn зазначає, що однією з рис мови пандемії є “medicalisation” of our everyday vocabulary” (Thorne, 2020), коли наше щоденне спілкування наповнюється медичними термінами.

Отже, екстралінгвістичні чинники, зокрема заклики до масової вакцинації, обов’язковість вакцинації на державному рівні та її дієвість у боротьбі з коронавірусною хворобою призвели до ранжування COVID-неологізмів та лідирування лексеми *vax*. Було змінено акцент із самої проблеми на її розв’язання, а *COVID-related vocabulary* на *vaccine-related vocabulary*. Виходячи зі сказаного, доцільно виокремлювати другу хвилю в розвитку COVID-неологізмів. При цьому лексикографи визнають, що це дуже рідкісне явище, коли окрема тема впливає так кардинально на мову, що за короткий період часу стає невід’ємною частиною щоденного вокабуляру (*Oxford languages*, 2021, р. 2).

2021 рік дуже плідний для *vaccine-related vocabulary*. Слова *vax*, *vaccine*, *vaccination* та *vaccinate* активно функціонують у дискурсі, розвивають свій дериваційний та експресивний потенціал. Вони стали твірною основою для низки похідних (*anti-vaxxer*, *anti-vax*, *anti-vaxxing*, *anti-vaccine*, *anti-vaccinist*, *anti-vaccinator*, *pro-vax*, *pro-vaccine*, *vaxxed*, *vaxxie*, *unvaxxed*, *unvaccinated*, *vaccine*, *vaccinationist*, *vaccinator*, *vaccinated*) і складних слів (*double-vaxxed*, *vax-trust*, *vaccine-hesitant*, *vaccine-maker*, *vax-a-million*, *vaxxident*). Як бачимо, активними в процесі словотворення виступають і скорочені, й повні форми лексем, тому ряд слів і словосполучень представлений в різних формах:

- паспорти вакцинації (*vaccine passport* та *vax pas*);
- антивакцинатори (*anti-vaccinist*, *anti-vaccinator* та *anti-vaxxer*, *anti-vax*);
- прихильники вакцинації (*pro-vaccine* та *pro-vax*);

– щеплені особи (*vaccinated* та *vaxxed*; *double-vaccinated* та *double-vaxxed*) тощо.

Семантика *vaccine-related vocabulary* є надзвичайною різноманітною. Переважна більшість лексем позначають позицію:

– підтримки (*pro-vax movement*, *pro-vaccine camp*, *vaccination campaign*);

– ухилення (*anti-vax movement*, *anti-vax propaganda*, *anti-vaxxer films*, *anti-vaxxers' views*, *anti-vaccine websites*, *anti-vax protests*, *anti-vaxxing superstar*, *anti-vax conspiracy*, *vaccine refusal*);

– обов'язковості (*vaccine mandates*, *compulsory vaccination*);

– невизначеності (*vaccine scepticism*, *vaccine doubters*) щодо вакцинації.

Низка номінацій мають термінологічне підґрунтя і безпосередньо пов'язані з процесом протікання вакцинації: *vaccine dose*, *vaccine dispensers*, *vaccine's defences*, *vaccination rate*, *bivalent vaccine*.

Іронічні номінації, як і у випадку з іншими COVID-неологізмами, створюються мовцями як засіб психологічного самозахисту та боротьби зі стресом: *vaxication* (*vaccine* + *vacation*) “плани на подорож після вакцинації”, *vaxxie* (*vax* + *selfie*) “фото, що зроблене під час вакцинації”. Як зазначає А. Попкова, осново-, словоскладання дає змогу утворити семантично максимально ємні за змістом та водночас лаконічні за вираженням номінації шляхом накладання будь-яких елементів твірних основ у довільний спосіб із прагматикою гумористичного відтінку слова (2021, с. 172).

За спостереженнями лексикографів, *vaccine-related vocabulary* видозмінюється під впливом екстралінгвістичних факторів. Якщо наприкінці 2020 року домінували словосполучення, що позначали процес виготовлення і тестування вакцин (*vaccine candidate*, *vaccine trial*, *vaccine development*), то вже в середині 2021 року частотнішими є словосполучення, які позначають документи, що підтверджують вакцинацію (*vaccine passport*, *vaccine card*, *vaccine mandate*) (Oxford languages, 2021, р. 5). Це зайвий раз свідчить про соціальний та динамічний характер мови, її адаптивність до потреб суспільства.

З-поміж синонімічних позначень до слів *vax*, *vaccinate*, *vaccinated* найчастотнішими в дискурсі виявилися номінації *jabbing* (*jab*), *to get jabbed*, *jabbed*, що сьогодні розвинули низку складних слів і колокацій: *double-jabbed*, *fully-jabbed*, *booster jab*.

Отже, на сучасному етапі серед COVID-неологізмів спостерігаємо такі тенденції:

1) продовжується зберігатися міждисциплінарний статус COVID-неологізмів, які функціонують не лише в медичному, але й в інших типах дискурсах;

2) гіперонім *COVID* у дискурсі досі є домінантним. Гіпонімічні номінації *Delta* та *Omicron*, що виникли на базі грецьких літер для позначення різних штамів вірусу трапляються в дискурсі, проте не є настільки частотними та продуктивними. Водночас реєструються номінації для позначення різних станів хвороби залежно від тривалості та складності її наслідків: *long COVID* та *covidcito* (*mini-covid*);

3) зміщення акценту з *COVID-related* на *vaccine-related vocabulary*, тобто з проблеми на її вирішення, що можна трактувати як другу хвилю в розвитку COVID-неологізмів;

4) активне функціонування розмовних, скорочених елементів (*vax*, *jab*), що характеризуються високим дериваційним та експресивним потенціалом;

5) домінування суфіксально-префіксального способу словотвору, словоскладання та скорочення;

6) наявність іронічних номінацій як способу психологічного самозахисту;

7) семантичне різноманіття COVID-неологізмів.

Під час опису пандемії та її наслідків журналісти часто послуговуються метафорами, що виступають ефективним інструментом категоризації явищ дійсності та структурування інформації. Найчастотнішою концептуальною метафорою в нашій вибірці виявилася метафора PANDEMIC IS A WAR, яка демонструє глобальність та катастрофічність наслідків пандемії через співвіднесеність її з таким доменом, як війна. Ця модель реалізується в таких контекстах: *Fighting a pandemic is like fighting a war; China's fight against Delta will be costly; Big government is needed to fight the pandemic; COVID-19 vaccines carry out a mock attack on the body for the immune system to practise on; Has COVID-19 killed globalisation?* Ще однією поширеною концептуальною метафорою є PANDEMIC IS A DISASTER: *COVID-19 spreads like wildfire; Now Omicron is sweeping through the country.*

Персоніфікованість хвороби реалізується, зокрема, у використанні особового займенника *he*, що вказує на вірус: *He delta variant is currently the greatest threat in the US to our attempt to eliminate COVID-19.*

Мовотворча гра спостерігається у фразеологічних трансформаціях, які слугують засобом впливу на читача та джерелом підтекстової інформації. Наприклад, вислів *a jab in time* перефразована частина прислів'я *A stitch in time saves nine*. Наявність певної системи фонових знань дозволяє читачеві реконструювати вихідну форму фразеологізму і виступає переконливим аргументом впливу на його думку через апеляцію до народної творчості.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Vaccine-related vocabulary можна розглядати як другий етап у розвитку COVID-неологізмів. Характерними ознаками vaccine-related vocabulary є активне функціонування скорочень із високим дериваційним та експресивним потенціалом, домінування суфіксально-префіксального способу словотвору, словоскладання та скорочень, поширеність іронічних номінацій як способу психологічного самозахисту. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні тенденцій розвитку цього фрагмента мовної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

- Зацний, Ю. А., & Янков, А. В. (2008). *Інновації в словниковому складі англійської мови початку XXI століття: англо-український словник*. Вінниця: Нова книга.
- Лисичкіна, І. О., & Лисичкіна, О. О. (2020). Особливості неологізмів пандемії COVID-19 в англійській мові. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 31(70), Вип. 4(2), 108-112.
- Попкова, А. (2021). Комунікативно-прагматичний потенціал складних слів періоду пандемії (на матеріалі українських газетних текстів). *Записки з українського мовознавства*, 28, 168-181.
- Семегин**, Т. С. (2021). Coronaversary: концептуалізація уявлень про світ крізь призму пандемії. *The 7th International Scientific and Practical Conference "European Scientific Discussions"*. Rome, Italy. 356-361.
- Bharati, P. L. (2020). Covid 19 neologisms in English. *The Saptagandaki Journal*, XI(11), 122-135.
- Merriam-Webster Dictionary*. (2022). Retrieved March 7, 2022, from <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/vaxication-meaning>
- Oxford Languages*. (2022). Retrieved March 15, 2022, from <https://www.visualcapitalist.com/wp-content/uploads/2021/10/Oxford-Languages-WOTY-2021-A-report-into-the-language-of-vaccines.pdf>
- Rogers, M. (2015). *Specialised Translation: Shedding the 'Non-Literary' Tag*. Houndmills, UK and New York, US: Palgrave Macmillan.

- Roig-Marin, A. (2020). English-based Coroneologisms: A Short Survey of Our COVID-19-related Vocabulary. *English Today*, 37(4), 1-3. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0266078420000255>
- The Collins Word of the Year 2020 is...* (2021). Retrieved March 4, 2022, from <https://www.collinsdictionary.com/woty>
- The Economist*. (2022). Retrieved March 7, 2022, from <https://www.economist.com/>
- Thorne, T. (2020). Spotlight on COVID: Pandemic Language and the Role of Linguistics. *King's College London. News Centre*. Retrieved March 3, 2022, from <https://www.kcl.ac.uk/news/spotlight-on-covid-pandemic-language-and-the-role-of-linguists-1>
- Word of the Year 2020*. (2021). Retrieved March 11, 2022, from <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2020/>
- Word of the Year 2021: Vax*. (2022). Retrieved March 11, 2022, from <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2021/>
- WordSense Dictionary*. (2022). Retrieved March 11, 2022, from <https://www.wordsense.eu/vax/#English>

REFERENCES

- Zatsnyj, Yu.A., & Yankov, A.V. (2008). *Innovatsii v slovnykovomu skladi anhlis'koi movy pochatku XXI stolittia: anhlo-ukrains'kyj slovnyk*. Vinnytsia: Nova knyha.
- Lysyckina, I. O., & Lysyckina, O. O. (2020). Osoblyvosti neolohizmiv pandemii COVID-19 v anhlis'kij movi. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernads'koho. Serii: Filolohiia. Sotsial'ni komunikatsii. T. 31(70)*, Vyp. 4(2), 108-112.
- Popkova, A. (2021). Komunikatyvno-prahmatychnyj potentsial skladnykh sliv periodu pandemii (na materialy ukrains'kykh hazetnykh tekstiv). *Zapysky z ukrains'koho movoznavstva*, 28, 168-181.
- Semehyn, T. S. (2021). Coronaversary: kontseptualizatsiia uiavlen' pro svit kriz' pryzmu pandemii. *The 7th International Scientific and Practical Conference "European Scientific Discussions"*. Rome, Italy. 356-361.
- Bharati, P. L. (2020). Covid 19 neologisms in English. *The Saptagandaki Journal*, XI(11), 122-135.
- Merriam-Webster Dictionary*. (2022). Retrieved March 7, 2022, from <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/vaxication-meaning>.
- Oxford Languages*. (2022). Retrieved March 15, 2022, from <https://www.visualcapitalist.com/wp-content/uploads/2021/10/Oxford-Languages-WOTY-2021-A-report-into-the-language-of-vaccines.pdf>
- Rogers, M. (2015). *Specialised Translation: Shedding the 'Non-Literary' Tag*. Houndmills, UK and New York, US: Palgrave Macmillan.
- Roig-Marin, A. (2020). English-based Coroneologisms: A Short Survey of Our COVID-19-related Vocabulary. *English Today*, 37(4), 1-3. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0266078420000255>
- The Collins word of the year 2020 is...* (2021). Retrieved March 4, 2022, from <https://www.collinsdictionary.com/woty>
- The Economist*. (2022). Retrieved March 7, 2022, from <https://www.economist.com/>
- Thorne, T. (2020). Spotlight on COVID: Pandemic language and the role of linguistics. *King's College London. News Centre*. Retrieved March 3, 2022, from <https://www.kcl.ac.uk/news/spotlight-on-covid-pandemic-language-and-the-role-of-linguists-1>
- Word of the Year 2020*. (2021). Retrieved March 11, 2022, from <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2020/>

Word of the Year 2021: Vax. (2022). Retrieved March 11, 2022, from <https://languages.oup.com/word-of-the-year/2021/>

WordSense Dictionary. (2022). Retrieved March 11, 2022, from <https://www.wordsense.eu/vax/#English>

Дата надходження до редакції 05.05.2022

Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про автора

<p>Семегин Тетяна Станіславівна,</p> <p>кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри іноземних мов і методик їх навчання, Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка, e-mail: semehynt@gmail.com</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>порівняльно-історичне мовознавство, зіставна лінгвістика, когнітивна лінгвістика, концептологія</p>
---	--	--

УДК 8.11.133.1(003.22+003.32)“08/20”

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263123>

Л. В. Сидельникова

Київський національний лінгвістичний університет, Україна

e-mail: larysa.sydelnykova@knl.u.edu.ua

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7975-7935>

ГРАФІЧНИЙ ЕТИМОЛОГІЗМ У РОЗВИТКУ ФРАНЦУЗЬКОЇ ПИСЕМНОЇ ТРАДИЦІЇ

Abstract

The article presents an attempt to establish the features of etymological writings in the history of French graphics. The aim of the article is to outline the basic principles of writing on which modern French is based, to study graphic complexes that fix etymological words, usually from Latin in different epochs, to establish a graphic inverter of etymological letter signs, to reveal the evolution of graphic etymology. The article substantiates that the graphic system of the French language is multisystemic and represents a variability in the use of different principles of writing (phonogram, morphogram and ideovisual or logogram) and criteria for functioning of graphic units in order to convey information as accurately as possible. The appearance of etymological letters is due to bringing French closer to Latin, giving it the status of special prestige, as well as maintaining a connection with the origins. The analysis of the graphic inventory established that the graphic etymology is peculiar only to graphemes that transmit consonant sounds. Among such graphic complexes, doublings or “geminants” were found, which graphically reflect etymological words, as well as some one-letter complexes. The presented means of graphic fixation was very popular in the Middle French period of the development of the French language, which became entrenched and acquired its further development in subsequent epochs (Renaissance and Enlightenment). At the same time, such popularization of graphic etymology led to the use of false unjustified etymology in writing. The studied corpus of graphemes clearly demonstrated the general tendency to simplify the phonogram principle of writing and the growth of the etymological principle throughout the history of the formation of the graphic system of the French language.

Keywords: grapheme, graphic etymology, geminants, monograph, digraph, etymon, graphic system, French language.

Анотація

У статті встановлено особливості етимологічних написань в історії розвитку французької графіки. Метою цієї наукової статті було окреслити основні принципи письма, на яких базується сучасна французька мова, вивчити графічні комплекси, які фіксують слова-етимони, здебільшого з латинської мови в різні епохи, встановити графічний інвертар етимологічних літерних знаків, розкрити особливості еволюції графічного етимологізму. У роботі обґрунтовано, що графічна система французької мови мультисистемна та являє собою варіативність використання різних принципів письма (фонограмного, морфограмного та ідеовізуального, або логограмного) і критеріїв функціонування графічних одиниць з метою максимально точної передачі інформації. Поява етимологічних літер зумовлена намаганням наблизити французьку мову до латинської, надати їй статус особливого престижу, а також зберегти зв'язок із джерелами. Аналіз графічного інвентаря встановив, що графічний етимологізм притаманний винятково графемам, які передають приголосні звуки. Серед таких графічних комплексів були виявлені подвоєння, або “гемінанти”, які графічно відбивають слова-етимони, а також деякі однолітерні комплекси. Представлений засіб графічної фіксації був дуже популярний у середньовісній французькій мові, який закріпився й набув свого подальшого розвитку і в наступних епохах (Відродження та Просвітництва). Водночас така популяризація графічного етимологізму привела до застосування на письмі хибної невинуватої етимології. Досліджуваний корпус графем чітко продемонстрував загальну тенденцію до спрощення фонограмного принципу письма та зростання етимологічного принципу протягом історії становлення графічної системи французької мови.

Ключові слова: графема, графічний етимологізм, гемінанти, монограф, диграф, етимон, графічна система, французька мова.

Вступ. Проблематика визначення основних принципів письма у французькій графіці залишається пріоритетною в діахронічних лінгвістичних розвідках. Вивчення шляхів становлення принципів формування писемної форми французької мови, що базується на фонетичних, етимологічних та історично-традиційних засадах написань, мають свою особливу багаторічну історію в сучасному романському мовознавстві й відображена в численних роботах таких провідних науковців: І. А. Бойко (2021), О. В. Кромбет (2014), Г. Г. Крючкова (2009), N. Catach (1980), Y. Cazal, G. Parussa (Cazal & Parussa 2003), R. Guiette (1999). Усі представлені розвідки доводять, що розв'язання питань виникнення й розвитку французької графіки становлять виняткову складність та неоднорідність сформульованих і представлених лінгвістичних теорій.

Актуальність нашого дослідження обумовлена загальною тенденцією графічної лінгвістики до визначення функціонального навантаження літерних знаків французького письма, зокрема, до обґрунтування етимологічного принципу в історії французького письма.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Французька традиція розвивалася від суто фонетичних написань до етимологічних та історико-традиційних. Останні дослідження виявили основні розбіжності графічного інвентаря в окремі історичні епохи (Кромбет, 2014), описали особливості графічних знаків у лексичній системі мови (Бойко, 2021), у змістовій будові тексту (Catach, 1980). Водночас у сучасній графічній лінгвістиці сформувався новий лінгвістичний підхід, який поєднав у собі принципи фонографії, морфографії та ідеографії й значно розширив дослідницький вектор досліджень у галузі письма. У застосуванні цього плюрисистемного підходу постало питання про переосмислення історико-етимологічного принципу письма, який передає самобутність французької мови.

Метою роботи є виявити особливості становлення шляхів розвитку графічного етимологізму в історії французької мови. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: 1) висвітлити основні принципи письма з позиції графічної лінгвістики; 2) встановити конструктивний корпус літерних комплексів, що відображали етимологічні написання; 3) представити особливості еволюції графічного етимологізму в різні періоди розвитку французької мови.

Методи та методологія проведеного дослідження. У роботі використано діахронічний підхід, що передбачив порівняльно-історичний, структурний та описовий методи. Для встановлення основних функцій ідеографічних написань застосовано функціональний та етимологічний підходи, а також елементи квантитативного методу. У представленому дослідженні ми застосували понятійний апарат графічної лінгвістики й орфографіки. Дотримуючись традицій, які започаткував професор Г. Г. Крючков (2009), тлумачимо графему як певний сегмент тексту, що застосовується в мові для фіксації звуків змісторозрізнавальних одиниць – фонем.

Виклад та обговорення основного матеріалу дослідження. Як було зазначено вище, графема розглядається як літерне вираження фонем. Таким чином, графема являє собою автономну, самостійну щодо усного мовлення, мінімальну одиницю письма, так само, як фонема є мінімальною одиницею усної форми мови (Крючков, 2009). Проте, графема може відповідати не тільки фонемі (сполученню фонем), а й нулю звука (наприклад, у складі буквосполучення) або нелітерному знаку (наприклад, надрядковому). Сукупність графем становить графіку конкретної мови.

Графем, які використовуються для позначення звуків, що утворюють слово або синтагму, називають фонограмами; інші графем, які враховують граматичні або лексичні ознаки, називаються граматичними або лексичними морфемами; графем,

які фіксують етимологічні й історичні аспекти і дозволяють, наприклад, встановити відмінність між омонімічними формами, називаються логограмами, або позначенням форми слова. Таким чином, будь-яка графема має своє виправдане місце в тій чи іншій підсистемі мови.

Принцип фонограмного письма (фонемо-графемний зв'язок) передбачає привілейовану відповідність між фонемою та графемою, що полегшує читання та письмо; ця відповідність іде від фонемі або одиниці звука до певної одиниці літерного знака. Отже, фонему /o/, яку зазвичай позначають графемою **o** у французькій мові, можна позначати диграфом **au** або триграфом **eau**. Наведені трансформації пов'язані з історією мови та письма.

Принцип морфограмного письма, якій полягає в тому, що якщо одні графеми фіксують певні фонемі, то інші – відповідають позначенню граматичних знаків (граматичних морфограм), які забезпечують згуртованість синтагми: це ознаки роду, числа, дієслівних зворотів (особа / час / спосіб), позначення суфіксів або префіксів. Лексичні морфограми позначають похідні знаки, вказуючи на зв'язки між основним словом і його похідними. Усі ці графеми становлять свого роду письмову граматику французької мови.

Наступний графічний принцип – це ідеовізуальне або логограмне письмо, де логограма відповідає позначенню форми слова. Основна функція цього принципу письма – графічне розрізнення омофонів і омонімічних слів для коректного розрізнення значення. Такий процес може бути забезпечений діакритичним знаком **à/a**, який відрізняє прийменник **à** від дієслова **avoir** (*il a*); етимологічним, логограмним знаком, що відрізняє **voix** (лат. *vox, vocis*) від **voie** (лат. *via*); **doigt** (лат. *digitu*) відрізняється від дієслова **devoir** (*il doit*) (лат. *debet*); історичними літерами, пов'язаними із звуковою еволюцією: наприклад, **haire** – іменник жіночого роду, що означає “груба шерсть” (від франс. *harja*), відрізняється від **hère** – іменника чоловічого роду, що означає “нещасний чоловік” (від нім. *herr*, “лорд”), **air** – іменник чоловічого роду, що означає “повітря” (від лат. *aer*), **aire** – іменник жіночого роду, що означає “поверхня” (від лат. *area*), тощо. Таким чином, графічна система французької мови є плюрисистемою та являє собою надзвичайну варіативність використання принципів та критеріїв функціонування графічних одиниць із метою максимально чіткої та точної передачі інформації та уникнення можливої двозначності.

Система письма французької мови має алфавітну основу. Цей факт зі свого боку передбачає, що письмо насамперед має узгоджуватися із фонографічним принципом, відповідністю між графемою та фонемою. Проте розбіжність між фонетичною і графічною системами мови, яка притаманна сучасній французькій мові, є результатом еволюції літерних знаків упродовж трьох основних етапів становлення французької мови: у середньофранцузький період (XIV – XV ст.), в епоху Відродження (XVI ст.) та в ранньофранцузький період (XVII – XVIII ст.). Проблема графо-вимовної невідповідності присвячено чимало робіт в історії романського і загального мовознавства. Зокрема, виокремлення причин розбіжностей між написанням та вимовою було встановлено ще Ф. де Сосюром, який наголошував на незмінності письма та безупинності розвитку вимови. Починаючи з XIV ст. писемний код французької мови стабілізується, тоді як мова продовжує свій інтенсивний розвиток. Графічні сполучення перестають фіксувати актуальне звучання і втрачають зв'язок зі всіма елементами фонетичної системи мови. Інші причини розриву письма з вимовою полягають у проблемах адаптації лексичних запозичень, коли графічній системі мови бракує окремих засобів для передачі нових графічних значень і вона пристосовує до цієї нової функції власні літерні знаки, тим самим значно ускладнюючи написання.

Неабияку роль також відіграє вплив хибної етимології, яка й мала місце саме в епоху Відродження: наприклад, було запроваджено літеру **d** до французького слова *poids* (вага), вважаючи, що слово походить від лат. *pondus* (вага), тоді як насправді воно походить від лат. *pensum* (зваження) (Сосюр, 2019). Розглянемо докладніше процес становлення графо-вимовних невідповідностей французької мови та охарактеризуємо основні принципи графічного етимологізму французького письма.

Старофранцузьку графічну систему (IX – XIII ст.) можна охарактеризувати як “фоноцентричну”, оскільки кожна графема в письмовому коді мала чіткий звуковий відповідник у розмовному коді, отже, письмо функціонувало як код-замінник усної мови. У цей період переважна кількість графем (98 %) були фонограмами, окрім літери **h**, яка в певних випадках слугувала діакритичним знаком і не мала власного фонетичного відтворення.

Проте із середини XIV ст. французька графічна система зазнає справжнього перелому, який характеризується появою так званих невимовних літер. Такі літери в історії французької мови отримали різні назви: “німі”, “зайві”, “тихі”, “додаткові”. Вони надавали додаткову лінгвістичну інформацію та отримували окремий мовний статус при графічній декодації слова. Переважна кількість таких написань мали етимологічне підґрунтя й сама їхня наявність у графічній системі французької мови свідчить про зародження нової унікальної концепції правопису французької мови, що становить її головну характеристику – “графічного етимологізму”. Запропонований термін ми розуміємо як загальну тенденцію графічного відображення літери (здебільшого, що передає приголосний звук), яка не фіксує окремого звука, але віддзеркалює її походження, тобто “етимон слова”. Таким чином, писемна форма французької отримує нову функцію – збереження графічного образу слів-етимонів, наближення до її прамови, а саме до народної латини.

Поява етимологічних літер у середньофранцузький період свідчить про домінування писемної мови над усною. Графічний код більше не функціонує винятково як код-замінник усного коду, і відповідно графема отримує нове значення. Це графічна одиниця, що має звуковий та семантичний відповідник. Етимологічні літери, відновивши зв'язок середньофранцузьких написань із латинськими етимонами, надають писемній мові стабільності, якої бракує усному, рухомому, змінному в просторі та часі, фоноцентричному мовленню. Такий латинізований правопис має значну перевагу в наближенні до стійкості мови та розширенню можливостей графічної ідентифікації слів. Частково відокремлюючись від суворой транскрипції усної мови, французька мова отримує проміжний статус між латиною – науковою, престижною на той час, транснаціональною мовою й народними мовами – “живими”, географічно різноманітними, із неоднорідними особливостями мовлення. Народження нового етимологічного правопису свідчить не стільки про посилене підпорядкування латині, скільки про бажання вдосконалити французьку мову, зробити її конкурентоспроможною латині. Ця гіпотеза підтверджується тим фактом, що середньофранцузька мова, яка широко використовувала графічний етимологізм, характеризується інтенсивними лексичними інноваціями, зокрема, процесом релатинізації. Неологізми, що потрапляють до французької мови вже наочно відбивають походження певного слова. Збережені етимологічні літери в нових словах сприяють новій узгодженості між старою лексичною базою, де фонетична ерозія знівелювала сліди латинського походження, та новим набором наукових неологізмів, де латинська калька все ще помітна.

Звернемося до графемного аналізу етимологічних написань для того, щоб встановити еволюцію графічного етимологізму. Наприклад, монограф **h** у

старофранцузьких написаннях відображав переважно франсійське походження слів і фіксував гортанний, щілинний звук. Водночас літера **h** у деяких випадках не мала фонетичного значення й виступала як діакритичний знак для того, щоб наочно продемонструвати, що певні голосні перебували в з'янні: *trahir* > від лат. *tradere*, *ahan*, *ahaner* > від нар. лат. *afannare*, *esbahir* > від нар. лат. *batare* та ін. У зв'язку з посиленням латинізованого впливу на графіку французької мови у XIV – XV ст. графема **h** почала постійно використовуватися, наприклад: *homme*, *herbes*, *honneur*, *heures*, *hostel*. Зауважимо, що всі ці слова писалися з **h** згідно з латинською етимологією. У середньофранцузькій графіці літера **h** продовжувала фіксувати окрему вимову літер, що перебувала в з'янні: *envahir* > від лат. *invadere*, *souhait*, *dehaitier* > від франс. *haitier*. У французькій мові доби Відродження наявність графеми **h** зумовлено походженням слова: *harmonie* > запоз. із лат. *harmonia*, *hippodrome* > запоз. із лат. *hippodromus*. Зауважимо, що ця літера з XVI ст. поступово зникає з вимови незалежно від походження, проте зберігається на графічному рівні. Графемний аналіз нашого корпусу ілюстративного матеріалу доводить, що використання ініціальної графеми **h** у текстах різних епох мала здебільшого етимологічну мотивацію.

Застосування монографа **c** у графіці середньофранцузької мови вкотре демонструє намагання писемної мови наблизити написання слів до латинських етимонів: *faictes* > від лат. *facere*, *traictier* > від лат. *tractare*, *dictes* > від лат. *dicere*. У ранньофранцузькій мові тенденція до відновлення етимологічних літер, які здебільшого були німими, зберігалася. Так пояснюється поява монографа **c** у таких словах, як: *endroit* > від лат. *directum*, *instruict* > запоз. із лат. *instructio*, *doncque* > від лат. *dunce*, *sainct*, *saincteté* > від лат. *sanctus*, *jecter* > від нар. лат. *jectare*, *nuict* > від лат. *noctem*.

Монограф **b** у середньофранцузький період та в епоху Відродження було введено в низку французьких слів із метою збереження латинського етимона, наприклад: *doubte* > від лат. *dubitare*, *debte* > від лат. *debita*, *soubz* > від лат. *subtus*, *sabmedy* > від нар. лат. *sambatidies*, *devoir* > від лат. *debere*. Необхідно зазначити, що ті слова, які були безпосередньо запозичені з латини, так звані “книжні”, зберігали не тільки графічні форми, але й вимову.

Монограф **l** у середньофранцузьких та ранньофранцузьких написаннях потрапляє в ті слова, де в попередній історичний період відбулися фонетичні зміни, зокрема вокалізація, наприклад: *doulçour* від лат. *dolor*, *hault* від лат. *altus*, *oultre* від лат. *ultra*, *aulture* від лат. *alter*, *beaulté* від лат. *bellus*, *mieulx* від лат. *melius*. Такі громіздкі написання мали на меті продемонструвати латинське походження французьких слів. Монограф **p** у середньофранцузькій мові також за аналогією з монографом **l** відновлюється в деяких словах згідно з латинською етимологією, наприклад: *reçoipt* > від лат. *recipere*, *septaine* > від христ. лат. *septimana*, *décevoir* > від лат. *decipere*. З XVI ст. спостерігалася тенденція до випадіння з вимови кінцевого **p**. Проте це фонетичне явище не фіксується графікою. Графічні форми таких слів залишаються без змін. Так, наприклад, губний звук [p] спочатку став німим після [m] у слові *champ*, а згодом у XVII – XVIII ст. й у інших словах: *coup*, *drap*, *beaucoup*, *trop*.

Простежимо застосування монографа **x** у різні періоди розвитку французької мови. Відразу зазначимо, що написання цієї графеми не було характерним явищем для старофранцузьких текстів. У переважній більшості прикладів використання зазначеної графеми пояснюється збереженням латинського слова-етимона, а отже, такі написання можна назвати етимологічними. Монограф **x** траплявся як наприкінці слів (*rex* > від лат. *rex*, *regem*, *dux* > від лат. *dux*, *ducem*, *felix* > від лат. *felix*, *iicis*, *voix* > від лат. *vox*, *six* > від лат. *sex*, *croix* > від лат. *crux*, *crucem*, *exill* > від лат. *exilium*, *excidium*), так і в середині слів (*oixur* > від лат. *uxorem*, *luxure* > від лат. *luxuria*, *surrexion* > від

лат. *Surexi*). У середньофранцузькій мові також існували етимологічні написання з використанням літери *x*. Здебільшого це були слова на *-exe*, *-ex*: *exemplaire* > від лат. *exemplum*, *excellent* > від лат. *excellere*, *excepter* > від лат. *exceptare*, *exécution* > від нар. лат. *executorius*, *excès* > від лат. *excessus*. Слова, запозичені з латини в XIII – XVI ст., зберігали графему *x* та являли собою суто етимологічні написання: *dextre* > запоз. із лат. *dextera*, *excéder* > запоз. із лат. *excedere*, *phénix* > запоз. із лат. *phoenix*, *inexorable* > запоз. із лат. *exorabilis*, *exagone* > запоз. із лат. *hexagonus*.

Зазначимо, що аналіз текстів XVI – XVIII ст. виявив лексичні запозичення, до графічних форм яких входила графема *z*, що відображала суто етимологічні написання. Наприклад: *zéphyre* > запоз. із лат. *zephyrus*, *hazart*, *hazarder* > від араб. *az-zahr*, *bizarrement* > від італ. *bizzarro*, *gazette* > від італ. *gazzetto*.

Серед дволітерних графем, які відбивають етимологічні написання, слід вказати на гемінантні графем (сполучення двох однакових літер), зокрема, диграфи **bb**, **cc**, **ff**, **gg**, **ll**, **mm**, **rr**, **ss**. Наведемо декілька прикладів: диграф **bb** характеризував винятково етимологічні написання: *abbatre* > від нар. лат. *abbaterre*, *abboyer* > від нар. лат. *abbaiare*, *abbreviation* > запоз. із нар. лат. *abbreviatoi*, *abreger* > від нар. лат. *abbreviare*. Сполучення з двох літер **cc** було притаманне французькій графіці XIV – XV ст. Це були здебільшого етимологічні написання: *accort* > від лат. *accordare*, *occire* > від лат. *occidere*, *accueil* > від нар. лат. *accolligere*, *accuser* > від лат. *accusare*, *occoison* > від лат. *occasio*, *succession* > від лат. *succedere* тощо. Слова, запозичені французькою мовою у XVI ст., повністю відбивають етимологічне походження диграфа **cc**: *buccine* > запоз. із лат. *buccinum*, *accommoder* > запоз. із лат. *accomodare*, *acclamacion* > запоз. із лат. *acclamatio*, *saccade* > запоз. з італ. *insaccata*.

Переважає більшість прикладів старофранцузьких, середньофранцузьких і ранньофранцузьких написань із диграфом **ff** фіксує його етимологічне походження, наприклад: *affliction* > від лат. *affligere*, *effect* > від лат. *effectus*, *s'efforcer* > від нар. лат. *fortia*, *affaire* > від лат. *à* + *facinus*, *suffrir* > від нар. лат. *sufferire*, *deffendre* > від лат. *defendere*, *officier* > від лат. *officiarius*, *différence* > від лат. *differre*, *efficace* > запоз. з лат. *efficax* та ін.

Диграфи **gg**, **ll**, **pp**, **nn**, **mm**, **tt**, **ss**, що відбивали особливості графічного етимологізму, набувають значного поширення в ранньофранцузькій та новофранцузькій мові:

gg: *aggravanté* > від лат. *aggravare*, *agresseur* > запоз. із нар. лат. *aggressor*, *exaggerer* > запоз. із лат. *exaggerare*, *suggérer*, *suggestion* > запоз. із лат. *suggere*;

cc: *accord* > від лат. *accordare*, *occire* > від лат. *occider*, *accueil* > від нар. лат. *accolligere*, *accuser* > від лат. *accusare*, *occasion* > від лат. *occasio*, *succession* > від лат. *succedere*;

ll: *pollailler* > від лат. *pulla*, *appeller* > від лат. *appellare*, *bulle* > від пізньої лат. *bullā*, *villain* > від пізньої лат. *villanus*, *nacelle* > від пізньої лат. *navicella*;

pp: *supporter* > від лат. *supportare*, *rapport* > від лат. *apportare*, *oppression* > від лат. *oppressio*, *appetit* > від лат. *appetitus*, *coupe* > від лат. *cūppa*, *frapper* > від франс. *hrappan*, *soupper* > від франс. *sūppa*;

nn: *année* > від нар. лат. *annata*, *pennade* > від лат. *penna*, *bannir* > від франс. *bannjan*, *tirannie* > запоз. із лат. *tyrannus*, *connivence* > запоз. із лат. *conniventia*, *sonnet* > запоз. з італ. *sonnetto*, *mannequin* > запоз. із фламандської *annekijn*;

mm: *immortalité* > запоз. із лат. *immortalis*, *épigramme* > запоз. із лат. *epigramma*, *commodité* > запоз. із лат. *commodus*, *consommer* > запоз. із лат. *cosummare*, *symmetrie* > запоз. із лат. *symmetria*, *immoler* > запоз. із лат. *immolare*;

tt: *attirer* > від нар. лат. *atragere*, *attendre* > від лат. *attendere*, *bataille* > від нар. лат. *batt(u)alia*, *cotte* > від франс. *kotta*, *lettre* > від лат. *littera*, *mettre* > від лат. *mittere*;

ss: *tissu* > від нар. лат. *texere*, *oppression* > від лат. *oppressio*, *promesse* > від лат. *promissum*, *assener* > від лат. *assignare*, *casser* > від лат. *quassare*, *compassion* > від лат. *compassio*, *dissertation* > запоз. із лат. *dissertatio*, *assassiner* > запоз. з італ. *assassino*.

Серед інших дволітерних етимологічних графем зазначимо:

диграф **ph:** *metaphore* > від лат. *metaphora*, *diphthongue* > запоз. із лат. *diphthongus*, *phénix* > запоз. із лат. *phoenix*, *triomphe* > запоз. із лат. *triumphus*, *pataphraser* > запоз. із лат. *paraphrasis*, *catastrophe* > запоз. із лат. *catastrophra*, *orthographe* > запоз. із лат. *orthographia*;

диграф **qu:** *qualité* > від лат. *qualitas*, *quantité* > від лат. *quantitas*, *quérir* > від лат. *quaerere*, *querelle* > від лат. *querela*, *quartier* > від лат. *quartus*, *conquester* > від лат. *conquerre*, *obseque* > від лат. *obsequiae*, *lunatique* > від лат. *lunaticus*, *publique* > від лат. *publicus*.

Диграфи **rh** і **th:** *rhétorique* > запоз. із лат. *rhetor*, *rhume*, *rhumatique* > запоз. із лат. *rheuma*, *rheumatismus*; *cathédral* > запоз. із лат. *cathedralis*, *théologie* > запоз. із лат. *theologia*, *theoricque* > запоз. із нар. лат. *theoria*, *mathematicque* > запоз. із лат. *mathematicus*, *epithete* > запоз. із лат. *epitheton*, *thrésor* > від лат. *thesaurus*, *bibliothèque* > запоз. із лат. *bibliothêkê*.

Водночас, починаючи із середньофранцузького періоду, французькій графіці стали відомі й написання з подвоєними літерами, які мали хибну етимологію. Відновлення “гемінантів” із метою збереження походження слова було настільки поширеним явищем, що подвоєння з’являлося там, де воно не було виправданим. Наприклад:

диграф **cc:** *neccessaire*, *neccessité* > від лат. *necessarius*;

графема **ff:** *saffirs* > від нар. лат. *sapphirus*, *efffant* > від нар. лат. *infans*, *proffit* > від лат. *profectus*, *reffuser* > від нар. лат. *refusare*;

диграф **nn:** *blasonner* > запоз. із нім. *blâs*, *basanner* > запоз. із прованс. *bazana*, *parangonner* > запоз. з іспан. *parangonar*, *personne* > від лат. *persona*, *couronne* > від лат. *corona*;

диграф **tt:** *droiture* > від лат. *directus*, *santté* > від лат. *sanitas*, *planette* > від пізньої лат. *planeta*, *cassolette* > запоз. з іспан. *cazoleta*, *girouette* > запоз. із норманської *wirewite*.

Хибна етимологія або етимологічна невідповідність має в науковому обігу декілька синонімічних понять, серед яких “народна етимологія” та “омонімічна атракція”. “Народну етимологію” тлумачать як пошук внутрішньої форми слова для визначення його значення, що базується не на наукових засадах аналізу, а на випадкових зіставленнях (Пальчевська, 2017). Поняття “омонімічна атракція” запропоновано французьким ученим Робертом Гіетом, під яким він розуміє несвідоме явище, яке уподібнює одне слово або елемент слова іншому без будь-якого пов’язаного значення, часто навіть у протилежному значенні, тільки тому, що два терміни мають схожість слухову або візуальну (Guiette, 1999).

На думку сучасних лінгвістів (Мельниченко, 2019; Cazal & Parussa, 2003), хибна етимологія в графічному відображенні слів має різні причини. З одного боку, значну роль у цьому процесі відіграє людський чинник: імовірно, що книжники або священнослужителі, заглиблені в латину, якою володіли недосконало, копіювали незліченну кількість перекладів та “прикрашали” свої написання декоративними літерами всупереч етимології, створюючи міцний розрив не тільки із фонетичною структурою мови, але й із джерелами мови. З іншого боку, намагання наблизити французьку мову до латинської відбувається через бажання орієнтуватися на найавторитетніші стандарти латини для зміцнення престижу французької мови та здатності до конкуренції з іншими класичними й європейськими мовами.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, графічна система мови складається з інвентарю конструктивних графічних одиниць, які здатні відобразити як звуковий бік, так і певні морфологічні, лексико-семантичні зв'язки певної мови. Графічна система реалізується в трьох основних принципах письма: фонограмному, морфограмному та ідеовізуальному, або логограмному, письмі.

Система французького письма є плюрисистемою, для якої властиві різнопланові зв'язки між планом змісту та планом вираження: від сенемічних зв'язків між графемою та звуком, між графемою та складом, між елементом графемі та фонологічною ознакою до плеремічних зв'язків між лексемами, синтаксичними одиницями та морфемами.

Поява у французькій писемній мові графічного етимологізму фіксується в старофранцузькій період переважно в графемах, що передавали приголосні звуки. У цей період значна кількість графем були фонограмами, проте деякі графічні комплекси набувають додаткових навантажень, зокрема, етимологічних значень. Посилення етимологічного принципу написання слів у французькій мові спостерігається в XIV – XVII ст. Наприклад, у XVI ст. застосування 18 графем із 40 (45 %) були етимологічно обґрунтовані. Фактично всі подвоєння мали етимологічний характер: віддзеркалювали графічні форми етимона. Водночас середньофранцузькій графіці відомі й написання з подвоєними літерами, які мали хибну етимологію. Відновлення “гемінантів” із метою збереження походження слова було настільки поширеним явищем, що подвоєння з'являлося там, де воно не було виправданим. Саме цей факт, на нашу думку, сприяв появі значної кількості написань із диграфами **pp, tt, cc, ff, ss, mm, nn, rr**. Етимологічно обґрунтованими були графічні форми з монографом **x** і диграфами **ph, qu** та **gu**. Згідно з формою латинського похідного в графіці середньофранцузької мови було поновлено графемі, які в старофранцузькій період зникли у використанні, зокрема, монографи **b, c, h, l** та **p**. Відповідно до наведених у статті даних, чітко простежується загальна тенденція до спрощення фонограмного принципу письма, який був провідним у старофранцузькій та середньофранцузькій періоди (від 69 % до 9 %) та зростання логограмного (у нашому випадку – етимологічного) (від 11 % до 25 %) принципу протягом історії становлення графічної системи французької мови.

На перспективу пропонуємо простежити розвиток окремих видів логограм у французькому письмі IX – XVIII ст., а саме морфограм – графічних знаків, що передають певну граматичну інформацію, та семаграм – графічних літерних знаків, що є носіями лексико-семантичної інформації.

ЛІТЕРАТУРА

- Бойко, І. А. (2021). Орфографічні особливості латинських запозичень у лексичних суплетивах французької мови. *Молодий вчений*, 4(92), 59-63.
- Кромбет, О. В. (2014). Особливості фонографічної адаптації латинських й італійських лексичних запозичень у французькій мові доби Відродження. *Романські студії початку XXI століття: когнітивна поетика, історіографія, синтаксис. Колективна монографія. Вип. 2*. К.: Вид. центр КНЛУ. 248-283.
- Крючков, Г. Г. (2009). Графеміка французької мови. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*, 12(1), 121-127.
- Мельниченко, Г. В. (2019). Історико-лінгвістичний аналіз вимовно-орфографічних особливостей англійської мови: причини невідповідності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія Філологія*, 43(1), 159-162.
- Пальчевська, О. С. (2017). Народна етимологія як спосіб проникнення латинізмів у народну мову XIX століття. *Магістеріум. Мовознавчі студії*, 66, 65-69.

- Сосюр, Ф. (2019). *Курс общей лингвистики*. Москва: Юрайт.
Catach, N. (1980). *L'orthographe Française*. P.: Edition Fernend Nathan.
Cazal, Y., & Parussa, G. (2003). L'orthographe : du Manuscrit Médiéval à la Linguistique Moderne. *Médiévales. Langues, Textes, Histoire*. 99-118.
Guiette, R. (1999). L'invention Etymologique dans les Lettres Françaises au Moyen Âge. *Cahier de l'AIEF, 11*, 273-285.

REFERENCES

- Bojko, I. A. (2021). Orfohrafichni osoblyvosti latyns'kykh zapozychen' u leksychnykh supletyvakh frantsuz'koi movy. *Molodyj vchenyj*, 4(92), 59-63.
Krombet, O. V. (2014). Osoblyvosti fonohrafichnoi adaptatsii latyns'kykh j italijs'kykh leksychnykh zapozychen' u frantsuz'kij movi doby Vidrozhennia. *Romans'ki studii pochatku KhKhI stolittia: kohnityvna poetyka, istoriohrafia, syntaksys. Kolektyvna monohrafia. Vyp. 2*. K.: Vyd. tsentr KNLU. 248-283.
Kriuchkov, H. H. (2009). Hrafemika frantsuz'koi movy. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho lnhvistychnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 12(1), 121-127.
Mel'nychenko, H. V. (2019). Istoryko-lnhvistychnyj analiz vymovno-orfohrafichnykh osoblyvostej anhlijs'koi movy: prychny nevidpovidnosti. *Naukovyj visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii Filolohiia*, 43(1), 159-162.
Pal'chevs'ka, O. S. (2017). Narodna etymolohiia iak sposib pronyknennia latynizmiv u narodnu movu XIX stolittia. *Mahisterium. Movoznavchi studii*, 66, 65-69.
Sossiur, F. (2019). *Kurs obschej lnyvystyky*. Moskva: Yurajt.
Catach, N. (1980). *L'orthographe Française*. P.: Edition Fernend Nathan.
Cazal, Y., & Parussa, G. (2003). L'orthographe : du Manuscrit Médiéval à la Linguistique Moderne. *Médiévales. Langues, Textes, Histoire*, 99-118.
Guiette, R. (1999). L'invention Etymologique dans les Lettres Françaises au Moyen Âge. *Cahier de l'AIEF, 11*, 273-285.

Дата надходження до редакції 25.05.2022
Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про автора

<p>Сидельникова Лариса Вікторівна,</p> <p>доктор філологічних наук, професор, професор кафедри іспанської та французької філології, Київський національний лінгвістичний університет e-mail: larysa.sydelnykova@knl.u.edu.ua</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>історія французької мови, історія лінгвістичних учень, орфографія і графіка, символізм літерних знаків</p>
---	--	---

УДК 811.161.2'373.45-112+81'282

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263125>

В. М. Титаренко

Житомирський державний університет

імені Івана Франка

e-mail: ktytar@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1599-9964>

Л. В. Ящук

Житомирський державний університет

імені Івана Франка

e-mail: lesjajashhuk@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4314-0807>

ФОНЕТИКО-ОРФОГРАФІЧНА ТА МОРФОЛОГІЧНА ВАРІАНТНІСТЬ ПРИВІЛЕЇВ КИЇВСЬКОМУ МІСЬКОМУ МАГІСТРАТУ

Abstract

The article analyzes variant spellings at the phonetic and graphic and morphological levels. Many variant spellings reflect various phonetic phenomena (reflexion of *ѣ, assimilation, dissimilation, simplification, softness / hardness of consonants, etc.) in the text and the formation of morphological norms (inflection of nominal parts of speech, verbs, etc.) of the Ukrainian language of the Old Ukrainian period.

The subject of the linguistic analysis were the letters of the Kyiv Magistrate, issued to confirm the Magdeburg law of the city of Kyiv by the Polish rulers from 1544 to 1659. The collection, which is now in the Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv (Fond 62. Inventory 1. Unit 1), contains privileges copied for his own use by K. Krichevets in the first half of the 18th century. The signed privileges are in the Old Ukrainian language of the corresponding period; but some of them are translations from Latin and Polish. It remains unknown whether the owner of the collection copied from already translated documents or ordered the translation from A. Trotsina and M. Yakgelnytskyi, which were recorded as translators therein.

Linguistic fluctuations are present in the forms of the same words and in different words, often different variant spellings occur side by side on the same page. Having studied the variety of parallel forms in the analyzed source, we singled out the reasons for their appearance: the lack of normalization of spelling features, in particular the transmission of individual sounds, the incompleteness of linguistic processes at that time in the language, the preservation of traditions and the influence of the living language element, the mutual influence of the phonetic and morphological systems of the Church Slavonic and Polish languages with Ukrainian.

The note reveals the interaction of the systems of the named languages, which manifested itself in fluctuations in various reflections in writing - reflection of sonorous in the middle of a word, changes of sonorous at the beginning of a word, reflexes *dj, *tj, *gt / *kt, *je at the beginning of a word, variant endings in the declension of nouns, adjectives, verbs, etc.

Keywords: language variation, reflex, declension, phonetic and graphic level, morphological level.

Анотація

У статті проаналізовано варіантні написання на фонетико-графічному та морфологічному рівнях. Багато варіантних написань відображають у тексті різноманітні фонетичні явища (рефлексію *ѣ, асиміляцію, дисиміляцію, спрощення, м'якість / твердість приголосних тощо) і становлення морфологічних норм української мови староукраїнського періоду (відмінювання іменних частин мови, дієслова та ін).

Предметом мовознавчого аналізу слугують грамоти Київського магістрату, видані на підтвердження магдебурзького права м. Києву (з 1544 по 1659 рр.) польськими правителями. Збірка, яка нині знаходиться в ЦДІАУ м. Києва (ф. 62, оп. 1, спр. 1), уміщує привілеї, скопійовані для власної потреби К. Кричевцем у першій половині XVIII ст. Укладені привілеї

староукраїнською мовою відповідного періоду, але частина з них є перекладом із латинської та польської мов. Залишається невідомим, чи власник колекції копіював з уже перекладених грамот, чи замовляв переклад А. Троцині й М. Яггельницькому, які записані перекладачами під документами.

Мовні хитання наявні як у формах тих самих слів, так і в різних словах, непоодинокі різні варіантні написання трапляються поряд, на одній сторінці. Вивчивши різноманітність паралельних форм у досліджуваному джерелі, виокремлюємо причини їх появи: відсутність унормування правописних особливостей, зокрема передавання окремих звуків, незавершеність мовних процесів на той час у мові, збереження традицій та вплив живомовної стихії, взаємовпливи фонетичної і морфологічної систем церковнослов'янської, польської мов з українською.

У пам'ятці виявлено взаємодію систем названих мов, яка виражена в хитаннях у різних відображеннях на письмі: рефлексії сонорних у середині слова, зміни сонорних на початку слова, рефлексів *dj, *tj, *gt / *kt, *je на початку слова, варіантність закінчень у відмінюванні іменників, прикметників, дієслів тощо.

Ключові слова: мовна варіантність, рефлекс, відмінювання, фонетико-графічний рівень, морфологічний рівень.

Вступ. В архівах України й за кордоном зберігається велика кількість документів, які ще не стали предметом дослідження з мовознавчого аспекту. У таких джерелах часто представлені мовні явища, які становлять цінність для лінгвістичної науки, оскільки збагачують емпіричну базу, підтверджують / спростовують або дають підстави зробити нові висновки.

Серед архівних справ Центрального державного історичного архіву України м. Києва є збірка копій привілеїв (ф. 62, оп. 1, спр. 1) на підтвердження магдебурзького права м. Києву (з 1544 по 1659 рр.) польськими правителями, зроблені на поч. XVIII ст. Із послівного запису, який розміщений на лицьових аркушах (2–50), дізнаємося, що *“сія книга – копія в Глуховѣ переведенни(х) на ма(ло)російській діалектѣ привилеєєвъ полскихъ королеї и привиліованними киевскому маїстрату древними разними годами наданни(х) о(т) якихъ королеї якимъ діалектомъ где, когда, за чимъ подписомъ и на что с обстоятелни(мъ) при концу означеніємъ сочинена старателствомъ и коштомъ собственнимъ его м-лти пана Козми Якимовича Кричевця, бурми(ст)ра киевского, для своеї прива(т)ной и домової потреби и всяки(х) случаевъ року (написано невиразно)”*, збоку іншим почерком дописано *“значить 1665 года”*. З історичних джерел відомо: К. Кричевець певний період (1734 рік) був війтом, на посаду якого його протегував (делегував) Д. Апостол [Пришляк, 2010, с. 173]. Найімовірніше, що колекція складалася, коли К. Кричевець готувався до війтвіства, – у першій половині XVIII ст.

“У збірці зібрані документи на підтвердження магдебурзького права м. Києву з 1542 по 1649 рр. Видавалися ці грамоти руською (староукраїнською), латинською та польською мовами. Протягом 1542–1608 рр. видано дев'ять привілеїв руською мовою, п'ять латинською та три польською. Починаючи з 1615 р., 30 привілеїв написані лише польською мовою” (Титаренко, 2019, с. 34). Під грамотами записано, що перекладачами були сотники Антон Троцина й Михайло Яггельницький, і вказано роки їх сотникування, відповідно, 1710–1729 та 1717–1728 (Каталог..., 1982, с. 12). З наявної інформації не можемо стверджувати, чи вони перекладали спеціально для Козьми Кричевця, чи, можливо, К. Кричевець укладав книгу з перекладених грамот (підтвердженням може бути запис на початку привілеїв “с копії” і в кінці – “Такіє точные копії... имеющієся v ко(л)легіи иностранни(х) дель”.

У мовному плані пам'ятка має цінність, оскільки частина документів – переклад з польської та латинської мов, тому може зацікавити з перекладацького погляду, ще на староукраїнському тексті позначений вплив польської і словеноруської мов, а

також тогочасні живомовні процеси, тому мовна характеристика тексту грамот має **актуальність** в українській лінгвістиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд наукової літератури засвідчує про те, що в теоретичному та практичному аспектах варіантність (варіативність) в українській мові описували багато дослідників, модифікації різних рівнів у староукраїнський період були предметом студій Т. Видайчук (2011), Н. Діденко (2013), І. Керницького (1967), Г. Наєнко (2018), С. Самійленка (1964–1970) та ін. На широкому фактологічному матеріалі варіантність у різножанрових пам'ятках XIV–XV ст. простудіювала І. Царалунга (2017). Варіантні мовні елементи пам'ятки, аналізованої в цих студіях, ще не описувалися.

Мета наукової статті – характеристика тексту з погляду варіантності на фонетико-графічному та морфологічному рівнях, установлення причин різноманітних хитань. Досягнення мети передбачає виконання таких **завдань**: виявити варіантні мовні елементи графічного, фонетичного й морфологічного рівнів; систематизувати фонетико-орфографічні та морфологічні варіанти, наявні в аналізованій пам'ятці; з'ясувати причину появи великої кількості варіантних написань.

Методи та методологія проведеного дослідження. Виконуючи поставлені завдання, застосовували різні прийоми описового, зіставного та порівняльно-історичного методів.

Виклад основного матеріалу. Варіантність – одна з характерних ознак староукраїнського періоду, зумовлена різними факторами: відсутністю належної кодифікації, взаємодією кількох мовних систем (українська, польська, словеноруська та ін.), становленням мови (старі елементи й нові) тощо. На думку Г. Наєнко, “накопичивши значну кількість прикладів із першоджерел, історики мови визнали явище варіантності (варіативності) каузальним. Проте пояснити, чому певні форми втрачаються, інші змінюються й перетривають століття, ще інші зберігаються лише на окремих територіях – не так просто. Слід враховувати комплекси причин: внутрішньомовні закони розвитку підсистем, іншомовні впливи, позамовні фактори змін” (2018, с. 148). Серед науковців поширена різна термінологія – варіантність, варіативність, варіації тощо, якою дослідники послуговуються залежно від стану, процесу, результату. У нашій праці використовуємо термін *варіантність*.

Аналіз тексту документа продемонстрував велику кількість варіантних написань на різних мовних рівнях. Такі хитання зумовлені неусталеністю тогочасного правопису, становленням фонетичної та морфологічної систем української мови, взаємодією кількох мовних систем тощо.

Аналізована пам'ятка містить багато варіантних написань, властивих різним рівням мовної системи. Нижче наведемо приклади варіацій, які наявні як в одних і тих самих словах, так і в різних на місці одного й того ж рефлексу або однієї форми.

У тексті маємо варіантні написання, які потрактуємо як графічні особливості тогочасної правописної системи.

Без будь-яких протиставлень пишуться літери *e* та *ε*: *виε(з)жали* 73 зв., *чере(з)* 75 зв., *Щикавицею* 76, *описуєть* 98, *ка(н)цле(р)* 113, *переводи(л)* 117, *конфи(р)мацією* 117, *кгле(й)ту* 118, *ру(с)кое* 118 зв., *славєтни(х)* 126 зв., *гандлевъ* 128 тощо.

Дві графеми використовував писар у тексті на позначення звука [y] – *у* та *ŷ*, написання яких не має жодних обмежень та не залежить від звуко-буквеного оточення: *трьдности* 4, *трудности* 46, *ту(р)бацій* 4, *росказŷючи* 51, *росказуємъ* 118 зв., *коро(н)нŷю* 119 зв., *королевскую* 121 зв., *урядовити* 3 зв., *ŷрядникати* 5 та ін.

Паралельно з кириличною літерою з пишеться *ѣ*, яка почала вживатися в староукраїнській мові з кінця XVI ст. переважно в грецьких словах у значенні [кs] (Гнатенко, 1995, с. 52): *ѣтрао(р)динарія* 81 зв., *ѣе(н)за* 82, *Алеѣѣвъ* 10, *ѣпедици* 100, *ѣтрактомъ* 110, *ѣцепцию* 61, *ѣекуторомъ* 61 зв., *ѣпенса* 83, *Маѣѣнтій* 110 зв., *теѣту* 129 зв., у слові *Алеѣандеръ* 2 і похідних від нього. З наведених прикладів зрозуміло, що такою графемою писар тексту грамот послуговувався послідовно в іншомовних словах та іменах.

Поряд із кириличними літерами *в*, *м* з використано їхні латинські відповідники *v*, *m*, *z*: *перекази* 21, *тосковскитъ* 21, *вѣдомо(ст)* 21, *затковихъ* 21 зв., *здавна* 22 зв., *со всѣти приходати до мѣста надаемъ* 27, *переводили* 108 зв. без будь-яких мовних (фонетико-графічних) зумовленостей.

За традицією проривний задньоязиковий дзвінкий звук переданий диграфом *кг*: *кгле(й)тъ* 123, *кродского* 61, *кготскій* 75; виявляємо також латинську графему *g*: *негдись* 2, *регулою* 123; у позначенні вказаного звука спостерігається авторська непослідовність (*кг* – *g* – *г*): *Жигмунта* 23 зв. – *Жикгмунтъ* 79, *гвалтовне* 61 зв. – *квалтовники* 123 зв., *на паргатинѣ* 23 зв. – *паргаменовихъ* 130, *кгда* 80 – *гда* 80, *на грунтахъ* 128 – *грунти* 73 зв.

Наявні, крім суто графічних варіантних написань, також модифікації, які з'явилися внаслідок фонетико-фонологічних процесів.

У тексті пам'ятки відображені наслідки втрати та перетворення зредукованих, а саме: за традицією вжита графема *ъ* послідовно в кінці слів і зрідка в середині для роздільної вимови: *король* 93 зв., *купецъ* 98 зв., *неделномъ* 119 зв., *канцлеръ* 123 зв., *митропольѣхъ* 98 зв., *до по(с)тановенъя* 106 зв., *з ѡпа(т)ренъя* 114 зв., *о(т) заживанъя* 119 зв. Наведені приклади також ілюструють, що графічний знак *ъ* використовується незалежно від твердості / м'якості попереднього приголосного.

У староукраїнський період звук [и] передавався двома графемами *и* та *ы*, також це простежуємо й у досліджуваному джерелі. У всьому документі привілеїв літера *и* переважає: *роди* 3, *сина* 58, *звичай* 16 зв., *ми* 25, *идучити* 88 зв. тощо, *ы* виступає рідше: *быти* 12, *мы* 16 зв., *приказуѣмы* 32 зв.

Триваріантне написання характерне для етимологічного *ѣ: графема *ѣ* (*ѡѣзла* 12, *вѣде(р)ко* 27, *вѣчныѣ* 135, *мѣщане* 81 зв., *вѣри* 83 зв.), *ѣ* / *е* (*лета* 56, *кривде* 70, *горе(л)кою* 70 зв., *з ме(ст)* *и з местечекъ* 72), *и* (*всимъ* 69 зв., *мисца* 80, *не имило* 80, *осидлости* 81 зв.). Подекуди різні букви написані в одних і тих самих словах (*рѣками* 88 зв. – *на рекахъ* 62, *цѣлій* 5 зв. – *цѣлій* 43 зв., *о пра(з)дницѣ* 5 зв. – *о пра(з)ницѣ* 17 зв., *обицуючи* 112 зв. – *обѣцюємо* 76 зв. Виявили словоформи, у яких графема *ѣ* вжита неетимологічно: *ка(н)цѣлѣрь* 82 поряд з *канцлера* 82, *вибѣра(т)* 79 зв., *унѣверса(л)* 81.

Правописні особливості аналізованої пам'ятки відображають наслідки тогочасної мовної ситуації, коли на українських теренах функціонували різні мови, серед них поряд з українською активно використовувалися церковнослов'янська (словеноруська) за походженням старослов'янська, представниця з південнослов'янської групи, і польська, яка належить до західнослов'янської гілки мов. Взаємодія систем названих мов виявлялася в хитаннях у різних відображеннях – рефлексії сонорних у середині слова, зміні сонорних на початку слова, рефлексях *dj, *tj, *gt / *kt, *je на початку слова тощо.

Під впливом польської та церковнослов'янської мов паралельно з питомими повноголосними формами (*королевскимъ* 2 зв., *короля* 62, *сторона* 66 зв., *в оборону* 69, *королевского* 114, *оголосити* 108, *молодихъ* 112, *золотихъ* 115, *головномъ* 117 зв.) уживаються неповноголосні – *время* 9 зв., *града* 6, 43 зв., *во владѣніе* 4 зв.), які

відображають особливості південнослов'янської мовної групи, та *заброняти* 22 зв., *кроль* 56 зв., *кroleвского* 95 зв., характерні для західнослов'янської групи, зокрема польської мови.

Взаємодією із церковнослов'янською мовою зумовлені варіювання *ro-* і *ra-* на початку слова: виявляємо питомі форми *росказали* 2 зв., *росправи* 59, *розутяни* 59 зв., *роуме(л)* 61 зв., *розделу* 65, *рознихъ* 101 і церковнослов'янськими *разореніє* 3, *на работизну* 45 зв., *разширало* 77 зв., *ра(з)су(ж)дая* 103 зв., *разно(м)* 120 зв., *ра(с)ховали* 129, *по разсмотреній* 136 зв.

Поряд із питомою рефлексцією **tj* у тексті поширені слова, для яких характерний південнослов'янський звуковий вияв як в тих самих словах (*не хочешъ* 19 зв. – *хоцешъ* 20, *хочемъ* 32 зв. – *хоцѣмъ* 69 зв., *служачихъ* 94 – *служащіє* 81 зв., *належащо(го)* 46 – *належачого* 119, *служащого* 133 – *служачого* 119), так і в різних (*наступуючить* 2 зв., *будучого* 46, *припадаючого* 118, *поносящихъ* и *терпящихъ* 3, *вакующій* 111 зв.).

Східнослов'янський рефлекс звукосполюки **dj*: *присужена* 100, *ку о(т)суженю* 58 відображається поряд із південнослов'янським: *осу(ж)денъє* 79, *ра(з)су(ж)дая* 103 зв., *утве(р)ждоних* 106.

Відзначимо, що в пам'ятках XVI – XVII ст. ділового стилю вплив церковнослов'янської мови не виявлявся ні в наявності неповноголосних форм у середині слова, ні в сонорних на початку слова, ні в рефлексах **tj*, **dj*, які так рясно представлені в аналізованому тексті. Очевидно, це можна пояснити початковим етапом зросійщення української мови, оскільки для російської мови характерна велика кількість церковнослов'янзмів.

Варіантні написання без вставного *л* з'явилися під впливом польської мови, оскільки наявні в перекладених привілеях із польської мови: *о(б)товзе(т)* 40, *о(б)мовзю(т)* 99 зв., *дотовзлсе* 66 зв., *не становзчисе* 70, *с купзми* 57, *поживенъя* 79 зв. поряд з: *постановленного* 41, *о(т) киевлзнъ* 63 зв., *по(с)тупленихъ* 106. Почасти натрапляємо на різні написання в одному слові *києвзномъ* 62 зв., *києвзнъ* 62 і *києвлзнъ* 63 зв.; *постановленъє* 81 і *постановенъє* 81.

Варіантність у тексті також пов'язана з непослідовністю відбиття твердості / м'якості на письмі. Писарі позначали по-різному твердість / м'якість *ц*: *ва(ж)нища* 5, *о(т)ца* 17 зв., *до конца* 72 зв., *пришелцовъ* 80 зв., *двадца(т)* 82, *райцами* 79, *плецовъ* 79 зв., *мисца* 79 зв., *половица* 99, *працу* 116 поряд з *дванадця(т)* 9, *миа* 12 зв., *тридця(т)* 80 зв.; твердість / м'якість *р*, пор: *дворане* и *урадники* 10 зв. і *дворяне* и *урадники* 30, *урядовъ* 18 і *на урад* 139, *генвара* 120, *Григорю* 34 зв. тощо.

Після шиплячих переважно вживається літера *о*, яка вказує на твердість цих звуків: *лучшого* 2 зв., *наяснѣйшого* 3, *будучого* 8, *Иосифовичомъ* 88, *нашого* 30 та *подчасшего* 29, *нашего* 33 зв., *найвишего* 82, *шестого* 80 зв., *чего* 99, *восковничего* 99 зв.

Варіативне передавання подовжених звуків продовжує традицію попередніх століть: однією буквою (*z* *росказанз* 19, *ро(з)казане* 21 зв., *панованз* 21 зв., *до vzzenz* 19 зв.), виносною літерою (*над приви(л)z* 19, *z запо(л)z* 20), з графемою *ъ* (*привильz* 20 зв., *ведлуг ... привильz* 20 зв.).

Подвоєння відображено в словах *данній* 19 зв., *данный* 19 зв., *повинни* 19 зв., у полонізмі *инніє* 20.

В одному вияві маємо у на місці *о* в закритому складі (*палуовъ* 79 зв.), у решті випадків – традиційне написання етимологічних *о*, *е*: *великомъ* 46 зв., *хоте(л)* 55, *о(т) товаровъ* 57, *тяжаровъ* 86 зв.

У тексті **ę* передано *'а*: *тысяча* 80 зв., *пятого* 82, *девятого* 82, *тяжа(р)* 125, але зрідка маємо написання з *е*: *не витегаль* 20 зв., *тежа(р)* 51. Цією ознакою документ

протиставляється іншим пам'яткам ділового стилю староукраїнської мови, у яких *e* на місці *ę є доміантною рисою й характерною властивістю північноукраїнського наріччя в староукраїнський період.

Виявляємо варіанти написання в рефлексії *je на початку слова: *одно* 31 зв., *59 зв.*, *ни одноє* 59 зв., *однако* 32 зв., *однакъ* 119, *одного* 61, *однихъ* 61 зв. поряд з *единъ* 52 зв., *една* 72 зв., *едного* 73 зв., *в одной* 81 зв., *еднакъ* 82, *единъ* 101 зв. Форми з *є* на початку слова можна трактувати і як поліський рефлекс, і як вплив польської та старослов'янської мов. Переважно такі варіанти трапляються в перекладених привілеях.

Активність у той час асимілятивних і дисимілятивних процесів у живому мовленні зумовила непослідовне написання слівформ у тексті аналізованого джерела: *навишишій* 113 – *найвишего* 82, *одинадцят(о)* 53 – *одинадцятого* 51 зв., *свѣтского* 27 зв. – *свѣцкого* 7 зв., *продковъ* 32 – *про(т)ко(в)* 21 зв., *кгородскому* 50 зв. – *кгородцкому* 101 зв., *що* 82 – *што* 61 – *что* 42, *годицкій* 91 зв. – *кгоцкій* 88 зв., *приє(ж)чіе* 20, *приє(ж)чихъ* 21 – *є(ж)жачихъ* 115, *приє(ж)жихъ* 72, *осмицство* 27 – *осми(т)ство* 4 – *осмицтво* 46.

По-різному передається фонетичний процес спрощення: *мѣстце* 2 зв. – *мѣсце* 52, *неща(ст)ливій* 6 – *неща(с)ливимъ* 13 зв., *пра(з)дницъ* 5 зв. – *пра(з)нице* 17 зв., *властною* 37 – *вла(с)ною* 82, *наме(ст)никомъ* 21 – *намесниковъ* 45 зв., *реме(ст)ва* 76 зв. – *ремесла* 8.

Подвійно відображена рефлексія напружених: як *-ій* (*данній* 19 зв., *которій* 20 зв., *земській* 60, *злій* 65, *мило(с)тивій* 116, *киевській* 119 тощо), також *-ый*: (*данный* 19 зв., *названный* 27, *печатаваный* 130).

На морфологічному рівні представлено багато варіантів, що свідчать про процеси перебудови в словозміні й витіснення старих книжних елементів народнорозмовними формами та поширеними під іншомовним впливом – польським і церковнослов'янським.

Родовий відмінок однини іменників чоловічого роду виявлений із закінченнями *-а*, *-я* та *-у*, *-ю*: у назвах неістот переважно *-у*, *-ю*: *для подпису* 1, *замку* 3, *о(б)ходу* 79 зв., *варунку* 79 зв., *острогу* 79 зв., *часу* 79 зв., *замку* 80, *суду* 80, *декрету* 82, *року* 82; а в назвах істот – *-а*: *брата* 3 зв., *би(с)купа* 82, *канцлера* 82, хоч *-а* є й у назвах неістот: *для шну(р)ка* 1.

Варіюються форми з *-у*, *-ю* та *-ови*, *-еви* в давальному відмінку однини іменників чоловічого роду: *мѣсту* 3 зв., *праву* 3 зв., *ска(р)бови* 40, *декретови* 41, *земленинови* 58, *войту* 3 зв. – *войтови* 26 зв. Флексія *-ови* властива також іменникам на позначення назв неістот: *замкови* 81.

Спостережено хитання в місцевому відмінку однини чоловічого роду: *к тому декретови* 82 – *к тому декрету* 91.

Кількома варіантами представлений називний відмінок множини. Зокрема, окремі іменники на позначення осіб мають флексію *-ове* від іменників колишніх *-ий* основ: *воєводове* 79 зв., *архимандритове* і *игуменове* 97 зв. Іменники, яким в однині властивий суфікс *-ин*, мають флексію *-е*: *татаре* 1, *мещане* 38, *люде* 97 зв. У цій формі наявне також закінчення *-и*: *деся(т)ники* і *товариши* 97 зв., іменники, які закінчувалися на м'яку основу, уживалися з *ѣ* наприкінці слова: *неприятель* 2.

Давнє закінчення *-омъ*, *-емъ* і нове *-амъ* наявні в давальному відмінку множини іменників чоловічого роду: *по(с)ломъ* 2, *людемъ* 3 зв., *обитателемъ* 3 зв.; пор. *мещаномъ* 1 зв. і *мещанамъ* 3 зв., *ротми(ст)рамъ* 36, *потомкамъ* 52 зв.

З новими флексіями *-ами*, *-ями* виявлені іменники в орудному відмінку: *с товарами* 3 зв., *с гандлями* 3 зв., *мещанами* 4, лише де-не-де трапляються давні закінчення *-ы* (*и*): *з послы* 3 зв., *с товарми* 20.

Давня флексія *-ex* і нова *-ax* співіснують у місцевому відмінку множини іменників: пор. *в манастирехъ* 11, *печатехъ* 22 зв. і *в монастирахъ* 97, *в гандляхъ* 7.

Для прикметника властиво співіснування займенникових (*коро(н)ная* 108, *подлинно(го)* 115) та іменних форм (*висоце* 82, *Гдня* 91).

Уживаються в тексті стягнені (*ненале(ж)на* 80, *поводова* 104 зв.) та нестягнені (*Божією* 79, *киевскіє* 91 зв., *купецкіє* 101 зв.) варіанти.

Активно використовується церковнослов'янське закінчення *-аго* в прикметникових, числівникових, займенникових формах родового відмінка: *найвишшаго* 13 зв., *втораго* 23, *всзкаго* 57 зв. поряд із питомою флексією *-ого/-его*: *учтивога* 80 зв., *тамошиного* 81 зв., *шестого* 80 зв., *учиненного* 80 зв.

Числівники вживаються в нелексикалізованих формах із дещо зміненою словотвірною структурою (відмінюється перша частина): *пятого на деся(т)* 122 зв., *первого на деся(т)* 132 зв., поряд з *одинаццатого* 52, *се(м)надцато(го)* 55. Функціонують польськокомовні форми паралельно з питомими відповідниками: *...панованз нийого чтиридєсзто(го) втораго* 23, *чтире* 98 і *сорок: року тисзча шєстєсотє сорокє девзтого* 125.

В аналізованому документі варіюється інфінітивний суфікс *-ти* і *-т*: (*давати* 10, *быти* 6, *боронитися* 13 зв. та *привѣси(т)* 8 зв., *вписа(т)* 88 зв.).

У 3-ій особі однини теперішнього часу трапляється написання форм із кінцевим *-ть* (*означаєть* 2, *быває(т)* 5) та без нього (*змоцняє* 61, *указує* 61).

Для 1-ї особи множини теперішнього й майбутнього часів характерне варіювання форм з *-м*, *-мо* та *-ми*: *о(з)наймуємь* 5 зв., *увольняємь* 15 зв.; *не порушємо* 4, *даємo* 108; *ро(с)казуєми* 22.

Найімовірніше, що під польським впливом ужито в тексті залишкові форми допоміжного дієслова в минулому часі: *дабисмо* 3, *надалисмо* 17 зв., *абихмо* 57, *аби єсми* 68 зв., *абистє* 57, *бистє* 57 зв., *росказали єсмо* 69, *абисми* 52, *давалисмо* 52, *умислили* 52 зв., *суть* 57, *деклзровалисми* 86 зв., *виразумилисми* 126 зв. Такі форми співіснували в тексті паралельно із формами минулого часу наближеними до сучасних: *надаль* 2, *зосталь* 6, *уфундоваль* <, > і *опредѣлил* 6 зв., *подписаль* 18, *покладаль* 59 зв.

Різномаяття варіантних форм в аналізованому джерелі зумовлене відсутністю в нормування правописних особливостей, зокрема передавання окремих звуків, незавершеністю процесу в самій мові, збереженням традицій і впливом живомовної стихії, взаємовпливами фонетичної та морфологічної систем церковнослов'янської, польської мов з українською.

Висновки та перспективи дослідження. Отже, у грамотах, виданих Королівською резиденцією Речі Посполитої Київському міському магістрату, наявно багато варіантних написань, які відображають у тексті різноманітні фонетичні й морфологічні явища. Уживання значної кількості паралельних написань спричинене традиційним написанням, співіснуванням старих і нових форм, відображенням у документі наслідків живомовних процесів та взаємодії староукраїнської, церковнослов'янської і польської мов.

Важливим аспектом залишається встановлення того, наскільки мова збірки грамот зазнавала стороннього впливу на оригінали, коригувалися всі чи лише ті, які перекладалися. Такі студії виконати не так легко, оскільки привілеї в оригіналах, якщо й збереглися, то знаходяться в польських і російських архівах. Завдання на майбутнє – з'ясувати, які форми постали внаслідок мовної інтерференції під впливом польської та церковнослов'янської мов, а які були перенесені з оригіналу грамоти перекладачами.

ЛІТЕРАТУРА

- Видайчук, Т. (2011). Деякі фонетико-орфографічні особливості простої мови: на матеріалі пам'яток релігійного та ділового письма XVI–XVIII ст. *Studia Methodologica*, 31, 53-57.
- Гнатенко, Л. А. (1995). Відбиття так званого другого південнослов'янського графіко-орфографічного впливу в правописі антропонімів Синодика кінця XVI ст. *Мовознавство*, 6, 47-53.
- Діденко, Н. М. (2013). *Варіантність дієслівної парадигми у староукраїнських пам'ятках першої половини XVII століття* (Автореферат кандидатської дисертації). КНУ імені Тараса Шевченка, Київ.
- Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. (1982). / упоряд. Г. В. Боряк і Н. М. Яковенко. Київ: Наукова думка.
- Керницький, І. (1967). *Система словозміни в українській мові*. Київ: Наукова думка.
- Насенко, Г. (2018). Просторово-часові моделі розвитку української літературної мови: рец. на кн.: Інна Царалунга. Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст. Хмельницький, 2017. *Українська мова*, 2, 148-154.
- Пришляк, В. (2010). Козацький Гетьманат часів Данила Апостола: протиріччя між гетьманською та імперською системами влади. *СОЦІУМ. Альманах соціальної історії*, 9, 159-173.
- Самійленко, С. (1964–1970). *Нариси з історичної морфології української мови*, 1-2, Київ: Вища школа.
- Титаренко, В. (2019). Фонетичні та морфологічні риси польської мови в привілеях Київському міському магістратові. *Українська полоністика*, 16, 33-38.
- Царалунга, І. (2017). *Варіативність у староукраїнській літературно-писемній мові XIV–XV ст.* Хмельницький: ФОП Гонга А. С.

REFERENCES

- Yudaichuk, T. (2011). Deiyaki fonetyko-orfohrafichni osoblyvosti prostoi movy: na materialy pamiatok relihiinoho ta dilovoho pysma XVI–XVIII st. *Studia Methodologica*, 31, 53-57.
- Hnatenko, L. A. (1995). Vidbyttia tak zvanoho druhoho pivdenneoslovians'koho hrufiko-orfohrafichnoho vplyvu v pravopysi antroponimiv Synodyka kintsia XVI st. *Movoznavstvo*, 6, 47-53.
- Didenko, N. M. (2013). *Variantnist diieslivnoi paradyhmy u staroukrainskykh pamiatkakh pershoi polovyny XVII stolittia* (Avtoreferat kandydats'koyi dysertatsiyi). KNU imeni Tarasa Shevshenka, Kyiiv.
- Kataloh dokumentiv z istorii Kyieva XV–XIX st. (1982). / uporiad. H. V. Boriak & N. M. Yakovenko. Kyiiv: Naukova dumka.
- Kernyts'kyi, I. (1967). *Systema slovozminy v ukrains'kii movi*. Kyiiv: Naukova dumka.
- Naienko, H. (2018). Prostorovo-chasovi modeli rozvytku ukrains'koi literaturnoi movy : rets. na kn.: Inna Tsaralunha. Variatyvnist' u staroukrains'kii literaturno-pysemnii movi XIV–XV st. Khmelnyts'kyi, 2017. *Ukrains'ka mova*, 2, 148-154.
- Pryshliak, V. (2010). Kozats'kyi Het'manat chasiv Danyla Apostola: protyrichchia mizh het'manskoiu ta impers'koiu systemamy vlady. *SOTSIUM. Almanakh sotsial'noi istorii*, 9, 159-173.
- Samiilenko, S. (1964–1970). *Narysy z istorychnoi morfolohii ukrains'koi movy*, 1-2, Kyiiv: Vyshcha shkola.

- Tytarenko, V. (2019). Fonetychni ta morfolohichni rysy pol's'koi movy v pryvileiakh Kyivs'komu mis'komu mahistratovi. *Ukrains'ka polonistyka*, 16, 33-38.
- Tsaralunha, I. (2017). *Variatyvnist' u staroukrains'kii literaturno-pysemnii movi XIV–XV st.* Khmel'nyts'kyi: FOP Honta A. S.

Дата надходження до редакції 07.06.2022
Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про авторів

<p>Титаренко Валентина Миколаївна,</p> <p>кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та методики її навчання Житомирського державного університету імені Івана Франка e-mail: ktytar@ukr.net</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>історія української мови, питання міжмовних контактів у XVI – XVII ст., мовостиль сучасних письменників, мовна ситуація в Україні</p>
<p>Ящук Леся Валеріївна,</p> <p>кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри української мови та методики її навчання Житомирського державного університету імені Івана Франка e-mail: lesjajashhuk@ukr.net</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>історія французької мови, історія лінгвістичних учень, орфографія і графіка, символізм літерних знаків</p>

УДК 811.133.1'367

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263127>

Н. Г. Філоненко

Київський національний лінгвістичний університет

e-mail: fng.syntax@gmail.com

ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-9674-1641>

ДИСТРИБУЦІЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНОЇ ВАЛЕНТНОСТІ ДІЄСЛІВ У СУЧАСНОМУ ФРАНЦУЗЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Abstract

The paper examines the development of the theory of valence of the French verb from L. Tesnière to the present day, elucidates the relationship between distribution and valence, reveals the conditions for realizing potential valence in the context of modern French artistic prose works, elucidates characteristic syntactic constructions for the realization of non-valent, univalent, divalent, trivalent and tetravalent verbs. The purpose of the article is to outline the reasons and regularities of the decrease and increase in the valence of the French verb in the literary text. The material of the research is the syntactic constructions of nine novels by Goncourt laureates of the 21st century, which are reference texts of modern French literary prose. The applied structural research method determined the use of distributive and component analyses, as well as analysis by direct components. It was found that the potential valence established according to the distributional characteristics does not often coincide with the realized valence of the verb in a specific text. The realization of valence is also influenced by the author's opinion, in particular, this is manifested in the use of agrammatic constructions and the occasional use of verbs, which is provoked by a violation of the distributional characteristics and potential valence of verbs in view of their semantics. The reduction of semantic-syntactic valence in the context of an artistic work is carried out due to the use of ellipses in the dialogues of the characters, which is caused by the author's desire to reproduce oral speech. An increase in semantic and stylistic valence, in particular in causative and factitive quadrivalent constructions, occurs in the texts of those authors whose style involves the use of syntactically complicated polypropositional sentences. Research perspectives are determined by the field of cognitive syntax, in particular by questions of the roles of circumstances and syntactic synonymy, as well as the reproduction of the prototype of the expressed situation in the distributional characteristics and realization of the valence of the verb.

Keywords: valence, actant, syntactic construction, context, proposal, distribution, artistic text.

Анотація

У статті розглянуто розвиток теорії валентності французького дієслова від Л. Теньєра до сьогодні, з'ясовано взаємозв'язок дистрибуції і валентності, виявлено умови реалізації потенційної валентності в контексті сучасних французьких художніх прозових творів, описано характерні синтаксичні конструкції для реалізації невалентних, одновалентних, двовалентних, тривалентних та чотиривалентних дієслів. Мета статті – окреслення причин і закономірностей зниження та збільшення валентності французького дієслова в художньому тексті. Матеріалом дослідження стали синтаксичні конструкції дев'яти романів гонкурівських лауреатів ХХІ ст., які є еталонними текстами сучасної французької художньої прози. Застосований структурний метод дослідження визначив використання дистрибутивного і компонентного аналізів, а також аналізу за безпосередніми складниками. Виявлено, що встановлена відповідно до дистрибутивних характеристик потенційна валентність часто не збігається з реалізованою валентністю дієслова в конкретному тексті. На реалізацію валентності також впливає авторська думка, зокрема, це виявляється у використанні аграматичних конструкцій і оказіональному вживанні дієслів, що спровоковано порушенням дистрибутивних характеристик і потенційної валентності дієслів з огляду на їхню семантику. Зниженню семантико-синтаксичної валентності в контексті художнього твору сприяють еліпси в діалогах персонажів, що зумовлено прагненням автора відтворити усне

мовлення. Збільшення семантико-стилістичної валентності, зокрема в каузативних і фактивних чотиривалентних конструкціях, відбувається в текстах тих авторів, чий стиль передбачає вживання синтаксично ускладнених поліпропозиційних речень. Перспективи досліджень визначаються цариною когнітивного синтаксису, зокрема питаннями ролей обставин та синтаксичної синонімії, а також відтворення праобразу висловлюваної ситуації в дистрибутивних характеристиках і реалізації валентності дієслова.

Ключові слова: валентність, актант, синтаксична конструкція, контекст, пропозиція, дистрибуція, художній текст.

Вступ. Ефективне розв'язання численних питань мовного семіозису надає когнітивно-семіотичний підхід, що є сьогодні одним з актуальних і найперспективніших напрямів синтаксичних досліджень і витоки якого сучасні філологічні студії фіксують у роботах основоположника світового структуралізму Ф. де Соссюра. Сповідуючи структуралістські погляди, у 1959 році один із найвідоміших французьких дослідників синтаксису, автор оригінальної синтаксичної теорії Л. Теньєр розробляє теорію дієслівної валентності, думка про яку пролунала у світовій лінгвістиці в середині ХХ століття і яка й сьогодні є предметом лінгвістичних розвідок і наукових дискусій, що зумовлює **актуальність** представленого дослідження. Привабливість теорії Л. Теньєра полягала не тільки в її універсальності і масштабності, а й у опорі на семантику, зміст висловлення та на свідомість і психологію мовця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вербоцентрична позиція Л. Теньєра і відповідно розуміння французького дієслова як головного елемента речення із семантико-синтаксичною валентністю зумовило розвиток теорії актантів (Tesnière, 1959, p. 238), яка в подальшому надала поштовх окремій течії широкого міждисциплінарного наукового напрямку структуралізму – структурної семантики і теорії семантичних ролей засновника Паризької семіотичної школи всесвітньо відомого французького філолога А. Ж. Греймаса. Переосмислена А. Ж. Греймасом концепція Л. Теньєра веде до уподібнення речення замкненому і кінцевому мікросесвіту (Hammad, 1985, pp. 232, 238), синтаксична структура якого відповідно екстраполюється на текст, що спричиняє в сучасних філологів висновки про фрактальні характеристики речення та тексту (Andres, 2010; Najafi & Darooneh, 2015; Raymond, 2021). Наукова спадщина Л. Теньєра донині викликає відлуння його теорії в усіх відгалуженнях лінгвістики та жвавій науковій дискусії через фундаментальність висвітлених питань і багатогранність окреслених перспектив досліджень (Neveu & Roig, 2022).

Стемми Л. Теньєра відіграють роль передвісників синтагматичних дерев генеративної граматики Н. Хомського (Petitot, 1995, p. 107) і основи не тільки синтаксичних розвідок сучасної когнітивної парадигми, а й автоматичної обробки природної мови та досліджень у сфері штучного інтелекту. Водночас ієрархічно організована теньєрівська стемма графічно репрезентує синтаксичні зв'язки і фактично є своєрідною простою моделлю синтаксичного концепту. Синтаксичний зв'язок і синтаксична функція в такий спосіб представлені не стільки як окремі формальні категорії, скільки як внутрішні природно визначені властивості предиката. Отже, предикат французького речення є його семантико-структурним центром і оператором його синтаксичних зв'язків, а валентність предиката, який найчастіше представлений у реченні дієслівною видо-часовою формою, визначає всю їхню конфігурацію.

Ідею вербоцентричності французького речення підтримує значна кількість дослідників французької мови, зокрема, й Ж.-П. Декле, який проводить розвідки у галузі когнітивного синтаксису, виявляє когнітивні архетипи в синтаксичних

конструкціях і наголошує на тому, що концептуалізуючі операції предикації, тематизації та детермінації беруть участь у формуванні предикативного зв'язку і виборі присудка відповідно до категорії стану, що впливає також на кількість та специфіку актантів, детермінантів і квантифікаторів (Desclès & Guentchéva, 2018). З-поміж цих трьох операцій предикація є основною для конструювання темарематичних відношень, завдяки яким розвивається текст. Таким чином, незважаючи на те, що предикація – синтаксичний фундамент речення, вона позначається на продукуванні цілого тексту, є рушійною силою його динамічного розгортання. Згідно з думкою Л. Теньєра, синтаксис – статико-динамічна система, у якій динаміка забезпечується функціями лексем і зв'язками між ними в реченні, а статика відповідає за наявність парадигм слів у свідомості людини на передмовленнєвому етапі формування висловлювання (Tesnière, 1959, p. 49). Суголосна із цією ідеєю позиція Х.-Л. Мендівіл-Хіро про те, що синтаксис поєднує не лексичні одиниці, а функційні категорії та концептуальні елементи, отже, не в лексиці закодовано значення слів, а воно зі свого боку є результатом взаємодії між оброблювальною та концептуально-інтенційною когнітивними системами людського мислення (Mendivil-Giró, 2019, p. 1167, p. 1211). Екстраполюючи цю думку на площину реалізації валентності французького дієслова в тексті, можна дійти висновку, що семантико-синтаксична валентність дієслова віддзеркалює основу гнучкого специфічного синтаксичного концепту, який являє собою праобраз висловлюваної ситуації.

Матеріалом дослідження слугували тексти прозових творів сучасних французьких письменників Л. Года “Le Soleil des Scorta”, А. Женні “L’art français de la guerre”, Ж. Леруа “Alabama song”, Ж. Літтєля “Les Bienveillantes”, М. Ндіай “Trois femmes puissantes”, А. Паймі “Syngué sabour. Pierre de patience”, Ж.-К. Рюфена “Rouge Brésil”, М. Уельбека “La Carte et le Territoire”, Ж. Феррарі “Le Sermon sur la chute de Rome”.

Методи дослідження. Для окреслення закономірностей реалізації семантико-синтаксичних валентностей дієслів і виявлення контекстного оточення дієслів та їхньої сполучуваності в художньому тексті використовувався структурний метод, зокрема, його методики – дистрибутивний аналіз та аналіз за безпосередніми складниками, а також компонентний аналіз для установаження семантичної структури складників синтаксичних одиниць.

Мета розвідки – виявлення закономірностей і умов повної або часткової реалізації семантико-синтаксичної дієслівної валентності у французькому художньому тексті.

Виклад основного матеріалу. Від появи поняття валентності дієслова і донині дослідники робили численні спроби надати йому точного визначення. У розумінні Л. Теньєра валентність визначається сукупністю актантів, керованих дієсловом (Tesnière, 1959, p. 238), у число цих актантів, безперечно, входить підмет. Різні функційні види актантів французького речення, з-поміж яких деякі дослідники вбачають не тільки підмет та прямий, непрякий і вторинний додатки, а й атрибути та обставини (Herslund, 2012; Le Querler, 2012), ускладнюють синтаксичну структуру речення та свідчать про її нелінійність. Таким чином, валентність розуміємо лише як властивість дієслова, а кожна семантико-синтаксична реченнева залежність від дієслова у французькій мові може трактуватися як вияв його валентності. Саме гібридність, непевність визначення і неоднозначний статус актантів спонукає вчених-лінгвістів до пошуку консенсусних об'єднувальних термінів, таких, як “adjet” (Neveu & Roig, 2022, p. 249, Herslund, 2012) для позначення залежних від дієслова одиниць.

Потенційна валентність французького дієслова закладена передусім у його семантиці, визначається через дистрибутивний аналіз та входить до статичної рамки,

а контекстна або актуалізована валентність виявляється у зв'язках того чи іншого дієслова в певному тексті та характеризується належністю до динамічного аспекту синтаксису речення. Наявна значна невідповідність між виявленням валентності дієслова в конкретному тексті та результатами металінгвістичного аналізу, який зводиться до встановлення валентності через розгляд віртуального набору вживань дієслова поза контекстом (Blanche-Benveniste, 2002, p. 61) у реальних або в змодельованих конструкціях, тобто через його дистрибутивні характеристики. Таким чином, різниця між потенційною або теоретичною валентністю та актуалізованою валентністю виявляється в існуванні цієї валентності в системі мови і її реалізації в мовленні (Le Querler, 2012, p. 178). Потенційна валентність дієслова тісно пов'язана з його дистрибуцією, а контекстна валентність залежить від авторського задуму. Дистрибуція і валентність – споріднені поняття, і, очевидно, дистрибутивні характеристики дієслова ширші, ніж валентність, адже включають будь-який елемент оточення дієслова, тим не менш, валентність має нелінійну природу і є виявом сполучуваності, яка теж входить у співвідношення з дистрибуцією (Березовська-Савчук, 2016, pp. 36-38).

У просторовому плані лівобічна валентність французького дієслова спрямована на формування зв'язку із формальним підметом, тобто з одним із актантів, причому в розгортанні тексту формальний присудок може знаходитися праворуч від дієслова, наприклад, у питальних реченнях чи в пропозиціях із зворотним порядком слів при локативі чи темпоративі в ініціалній позиції:

Il n'arrivait pas à croire qu'à l'heure où se jouait l'avenir du monde, on l'avait à nouveau condamné à l'ennui et l'immensité de l'Atlantique ne lui apportait aucune consolation (Ferrari, 2012).

У наведеному прикладі в пропозиції *où se jouait l'avenir du monde* присудок розташований праворуч від дієслова, оскільки локатив *où* займає ініціалну позицію.

Правобічні валентності окреслюються зв'язками із трьома типами додатків, а саме: прямий, непрямий і вторинний додатки.

У художньому тексті обов'язковість або факультативність семантико-синтаксичних дієслівних валентностей реалізується в зрізі лінгвопоетичного ракурсу конкретного твору, що легітимізує вживання аграматичних конструкцій. Так, еліптичні конструкції без пропозиційної рамки та формального підмета, які використовуються сучасними авторами для відображення мовлення персонажів або для передачі переривчастого характеру мислення оповідача, часто містять дієслова із ширшою потенційною валентністю, ніж їхньою реалізованою контекстною валентністю, наприклад:

Puis, elle verse le contenu du verre dans la poche de perfusion. Règle les gouttes, vérifie leur intervalle. À chaque soufflé, une goutte. Et repart. [...] Élève la voix: "Sans toi, je ne suis plus rien." S'avance d'un pas (Rahimi, 2008).

У наведеній серії парцелятивів із відсутністю підмета, але наявністю дієслів в особовій формі вжиті конструкції, які, на перший погляд, не є у формальному плані граматично коректно реалізованими, оскільки французьке речення з дієсловом в особовій формі має бути зв'язаним лівобічною валентністю з будь-яким, хоча б і формальним, підметом. Таким чином, автор твору А. Раїмі демонструє свій неповторний стриманий в емоційному плані стиль, який відрізняється економністю мовних засобів і для якого притаманна значна кількість парцельованих конструкцій. Він створює конструкції з контекстуально штучно одновалентними дієсловами, які насправді мають відкриту в межах речення, але закриту на рівні тексту лівобічну валентність. Отже, відповідно до авторського ідіостилу художній текст уможливорює контекстне вживання дієслів зі зниженням валентного потенціалу.

Останні дослідження семантико-синтаксичної валентності дієслів засвідчують про наявність таких типів: невалентні, одновалентні, двовалентні, тривалентні, чотиривалентні, та надзвичайно рідко – п'ятивалентні дієслова, причому, за переконаннями М. Беніні та Ф. Гоббо, невалентні та одновалентні дієслова частіше вживані, ніж чотиривалентні і тим більш п'ятивалентні (Benini & Gobbo, 2011, p. 23).

Невалентні дієслова. Традиційно семантично невалентними дієсловами вважаються метеорологічні дієслова (Tesnière, 1959, pp. 239-240), такі, як *neiger*, *plevoir* та похідні від них, наприклад:

Il pleuvait désormais plusieurs heures chaque jour [...] (Rufin, 2001).

Il avait pleuvassé durant le trajet [...] (Littell, 2006).

У першому з наведених прикладів наявне дієслово *plevoir*, а в другому – похідне від нього *pleuvasser*, обидва дієслова невалентні. Л. Теньєр вказує на те, що метеорологічні дієслова можуть у певному контексті бути одновалентними й тоді “об’єктивне і рівнозначно інтроспективне лінгвістичне спостереження змушує робити висновки відмінні від тих, до яких приводить апіорна логіка” (Tesnière, 1959, p. 241).

Незважаючи на те, що вжиток цих дієслів у французькому художньому тексті не частотний, стилістичний потенціал безособових конструкцій із невалентними метеорологічними дієсловами за аналогією було використано А. Женні для формування аграматичних конструкцій *il meurt*, *il tue* та *il guerre* з дієсловами, які семантично не метеорологічні:

Dans cette guerre, il meurt comme il pleut, le “il” désignant l’état des choses, un processus de la Nature auquel on ne peut rien; et il tue aussi, car aucun des acteurs de cette tuerie de masse ne vit qui il avait tué ni comment il le tuait. [...] On pourrait n’y rien voir et n’y rien comprendre; on pourrait laisser dire les mots: il guerre comme il pleut, et c’est fatalité (Jenni, 2011).

Попри нормативність конструкції *il tue* та двовалентність дієслова *tuer* у конструкціях *qui il avait tué* та *il le tuait*, А. Женні наполягає на безособовій семантиці підмета *il* у конструкції *il tue*, до того ж фактично транспонує іменник *guerre* в дієслово *guetter*, уявно вживаючи його в особовій формі при підметі-займеннику *il*, надаючи йому таким чином статус дієслова. Отже, авторська інтенція визначає потенційно двовалентне нормативне дієслово *tuer* та нефіксоване в сучасних словниках оказіональне дієслово *guerrer* як невалентні відповідно до контексту. Таким чином, автор, вкладаючи особливі смисли в конструкції з безособовим підметом *il* переводить потенційно двовалентні та одновалентні дієслова в розряд контекстно невалентних.

Ускладнене визначення валентності й у дієслова *être*, однак якщо підмет виражений безособовим займенником *il*, то дієслово *être* визначається в контексті як невалентне, наприклад:

Je crois qu’il est mieux que vous surveilliez vous-même la réalisation des tirages. (Houellebecq, 2010) або [...] *il est bien clair que nous ne sommes déjà plus chez nous* (Jenni, 2011).

Отже, наведені дієслова можна вважати семантично невалентними, однак у них зберігається зв’язок із формальним підметом, тому у формально-синтаксичному плані вони можуть вважатися одновалентними. Саме тут виявляється головне протиріччя, до якого призводить асиметрична позиція формального і семантичного підметів у реченні. Двоїстий вияв валентності в художньому тексті притаманний не тільки невалентним, а й одновалентним дієсловам.

Одновалентні дієслова. Типовими потенційно одновалентними є нейтральні інтранзитивні дієслова та станові дієслова, такі, як: *être, paraître, devenir, se sentir*, що вимагають наявності атрибута (Tesnière, 1959, p. 240), наприклад:

Il (1) était sec et maigre. Il (1) se sentait vide et étonné (Gaudé, 2004).

[...] *l'attente (1) devint bientôt si insupportable* [...] (Ferrari, 2012).

Згідно з думкою Л. Теньєра, найчастіше одновалентні дієслова семантично є дієсловами дії та стану, наприклад:

Le nouveau catalogue French Touch (1) venait de sortir (Houellebecq, 2010).

On (1) était bien, on (1) dansait (Leroy, 2007).

У двох наведених прикладах представлені дієслова активної дії *sortir* та *danser*, а також *être* одновалентні. На відміну від конструкції *il* (безособовий) + *être*, де дієслово *être* безвалентне, наприклад, *il est mieux*, те саме дієслово має валентний зв'язок із підметом-займенником *on*, який не є безособовим у конструкції *on était bien*.

Через зміщення формального і семантичного підметів неоднозначно виявляється валентність у пропозиціях із підметом, вираженим безособовим займенником *il* та дієсловами *falloir* та *valoir* в особовій формі в конструкціях з інфінітивом, наприклад:

Il faut dire le mot. Il faut avoir le courage du mot car c'est celui qui convient (Jenni, 2011).

[...] *il a fallu tolérer* [...] (Ferrari, 2012).

Незважаючи на безособовість підмета, проте саме через номінативні властивості інфінітива, ми вважаємо ці конструкції одновалентними, про що свідчить часте вживання конструкції *il faut que*, у якій підрядний сполучник *que* відіграє функції прямого додатка:

[...] *il faut que (1) l'on s'arrête. [...] il faut que (1) vous n'interrompiez pas votre souffle* (Ferrari, 2012).

Je crois qu'il faut que (1) tu appelles ton frère (Rahimi, 2008).

Відповідно до контексту ці дієслова можуть бути двовалентними при додаванні непрямого додатка, наприклад:

[...] *il lui (2) aurait fallu sept mille ans (1) pour l'épuiser* (Houellebecq, 2010).

У поданому прикладі двовалентність реалізується у зв'язку з прямим і непрямим додатками.

На відміну від невалентних дієслів, синтаксично одновалентні дієслова в контексті часто потенційно двовалентні. Л. Теньєр вказує в цьому випадку на варіацію кількості актантів (Tesnière, 1959, p. 259), наприклад:

“*Tu (1) vois? – Quoi?*” (Ferrari, 2012).

У наведеному діалозі наявні дві репліки різних персонажів, один з яких запитує, інший уточнює суть зустрічним запитанням, адже відчуває недомовленість, оскільки йому не вистачає інформації, яка мала б бути виражена відсутнім актантом. Дієслово *voir* вважається Л. Теньєром потенційно двовалентним і відповідно повинно мати зв'язок з двома актантами (Tesnière, 1959, p. 259), однак за задумом автора в контексті воно залишилося одновалентним.

У сучасному французькому художньому прозовому тексті автори часто припускаються еліптичних конструкцій та опущень у мовленні персонажів, що сприяє контекстному зниженню семантико-синтаксичної валентності дієслова, наприклад:

D'un geste large il balaya la bouteille de vin, qui s'écrasa sur le carrelage. “Je (1) vais ramasser, intervint Jed (1) en se levant d'un bond. [...]” [...] “Je vais ouvrir une autre bouteille...” intervint l'écrivain (1). Il se leva, traversa la cuisine en zigzaguant entre les bouts de verre que (2) Jed (1) ramassait de son mieux (Houellebecq, 2010).

Описана в тексті твору ситуація зрозуміла для обох співрозмовників, тому автор у репліці персонажа опускає в конструкції *Je vais ramasser* прямий додаток, хоча правобічна валентність дієслова *ramasser* його вимагає, що підтверджується конструкцією *que Jed ramassait*, у якій це дієслово реалізує свою двовалентність наявністю підмета *Jed* та прямого додатка, вираженого підрядним сполучником *que*. Крім того, у наведеному фрагменті у двокомпонентних реченнях із мовленням персонажів і мовленням оповідача наявне одновалентне дієслово *intervenir* у коментарях оповідача до реплік персонажів. Проте не завжди дієслова в коментарях оповідача є одновалентними, а частіше двовалентними.

Двовалентні та тривалентні дієслова. Л. Теньєр, на перший погляд, уникає визначення чіткого кордону між двовалентними і тривалентними дієсловами, адже цей поділ часто залежить від семантики дієслова, а традиційна граматики зараховує їх до класу транзитивних дієслів (Tesnière, 1959, р. 242). Крім того, питання визначення межі між двовалентними і тривалентними дієсловами проходить через розуміння нюансів категорії стану у французькій мові.

У сучасному французькому художньому тексті група потенційно тривалентних і контекстно двовалентних дієслів представлена достатньо широким спектром конструкцій, зокрема, й у характерних для художнього тексту двокомпонентних реченнях, що представляють реченнєві єдності, які складаються з мовлення персонажів і коментарів оповідача. Л. Теньєр наводить дієслова, які обслуговують вираження процесу говоріння, у групі тривалентних (Tesnière, 1959, р. 255).

У двокомпонентних реченнях із мовленням персонажів неоднозначний характер семантико-синтаксичної валентності виявляється в коментарях оповідача. Найчастіше присудками в пропозиції-коментарі оповідача виступають такі дієслова лексико-семантичної групи говоріння: *(se) demander, (se) dire, répondre, prononcer, murmurer*. Очевидним є той факт, що ці дієслова потенційно тривалентні, а в контексті частіше є двовалентними, їхня лівобічна валентність представлена обов'язковим підметом, а правобічна валентність є цілісною реплікою персонажа у функції прямого додатка, наприклад:

– *À propos, dit-il, si j'allais chercher Djibril à l'école ce soir ?*

– *Si tu veux, dit-elle laissant percer dans sa voix neutre et froide une pointe d'inquiétude qui aussitôt l'agaça* (Ndiaye, 2009).

Не тільки дієслова лексико-семантичного поля говоріння вживаються як присудки в коментарі оповідача, а й значно ширший і семантично різноманітніший ряд декларативних дієслів (Tesnière, 1959, р. 256), які набувають значення говоріння в контексті, зокрема, це такі дієслова: *accepter, ajouter, annoncer, continuer, finir, trancher, lancer, reprendre, répéter, poursuivre, penser, interrompre, insister, faire, lâcher, écrire, expliquer, estimer, préciser, remarquer, souffler, soupçonner, suggérer, affirmer, objecter, ordonner, résumer, expliquer, (se) reprocher, se souvenir*.

“*Les lampions...* “(2), *ajouta-t-il* (1) *avec un haussement d'épaules*. (Gaudé, 2004).

– *Je crois au mal*” (2) *continua Jed* (1) *sur le même ton* (Houellebecq, 2010).

Mon père, reprit Rocco avec détermination [...] (Gaudé, 2004).

Не всі з перелічених дієслів потенційно тривалентні: менша частина з них є двовалентні і більша – контекстно двовалентні, так само, як і дієслова лексико-семантичної групи говоріння. Отже, їхня семантико-синтаксична валентність є однаковою, проте в деяких випадках у контексті реалізуються тривалентні варіанти конструкцій, наприклад:

Cette ville est étonnante, non? (2) *me* (3) *souffle-t-il* (1) *à l'oreille* (Leroy, 2007).

Окремою у двокомпонентних реченнях є група дієслів у зворотній формі, які набувають значення говоріння тільки в конкретному контексті художнього твору. Їхня зворотність виражає дію, спрямовану мовцем-виконавцем дії на самого себе, наприклад:

“*Cette fois, je crois que nous sommes authentiquement dans le win-win!*”
s (2) 'enthousiasma-t-il (1) (Houellebecq, 2010).

“*C'était un accident*”, se (2) défendit-il (1), “*je n'avais pas du tout l'intention de le tuer*” (Houellebecq, 2010).

Ці дієслова, які представлені у формі зворотного стану (Tesnière, 1959, p. 246), вважаються Л. Теньєром двовалентними, а перший і другий актанти збігаються. Однак можна стверджувати, що вони не реалізуються як тривалентні через те, що їхня семантика не дозволяє компонентам, що представляють мовлення персонажів, функціонувати як прямі додатки цих дієслів.

Крім декларативних дієслів, Л. Теньєр вважає тривалентними значну кількість дієслів лексико-семантичної групи давання (Tesnière, 1959, p. 256), наприклад:

[...] son frère Sauveur et Virgile Ordioni (1) leur (3) fourniraient du jambon (2) de premier choix [...] (Ferrari, 2012).

[...] cela (1) donnerait de l'importance (2) à un sujet (3) [...] (Ndiaye, 2009).

[...] qui (1) sacrifient tout (2) pour la barre et le miroir (3) (Leroy, 2007).

У наведених прикладах повністю реалізована тривалентність дієслів *fournir*, *donner* та *sacrifier*. Однак не всі дієслова цієї групи в художньому тексті актуалізуються як тривалентні, наприклад:

[...] la succession monotone de saisons qui (1) se ressemblaient toutes et ne promettaient que (2) la malédiction de leur permanence [...] (Ferrari, 2012).

Nous (1) avons laissé l'église (2) à notre gauche (Gaudé, 2004).

Дієслова *laisser* та *promettre* в наведених прикладах актуалізовані як двовалентні, отже, автори сучасних французьких художніх текстів обирають менш складну систему актантів і тяжіють до зменшення валентності дієслів, якщо цей прийом уможлиблюється контекстом.

Чотиривалентні дієслова. Л. Теньєр уважав, що розвиток системи актантів і дієслів від одно- до тривалентних відбувався в мовах паралельно з інтелектуальним прогресом людського розуму, та дійшов висновку, що прості дієслівні форми із чотирма валентностями поки що не існують, а лише специфічні перифрастичні конструкції можуть збільшувати валентність дієслів (Tesnière, 1959, p. 258). Сучасні французькі автори, стиль яких відзначається вживанням текстостійких речень із значною кількістю пропозиційних пар підмет+присудок, зокрема і Ж. Феррарі в романі “Le sermont sur la chute de Rome”, схильні до використання чотиривалентних конструкцій, наприклад:

Marcel (1) entend enfin, sans réussir à y croire, le chef de corps (2) annoncer aux hommes de son peloton (4) qu (3) ils ne seront jamais officiers [...] (Ferrari, 2012).

[...] elle parlait de la gentillesse de ses collègues algériens [...] de leur dévouement, du talent et de la foi avec lesquels (4) ils (1) faisaient surgir de cet amas de pierres muettes, pour les enfants des écoles primaires (3), une cité pleine de vie (2) (Ferrari, 2012).

У першому прикладі автор використовує фактивну, а в другому каузативну конструкції. У цьому типі конструкцій підмет є першим агенсом, прямий додаток дієслова в особовій формі другим агенсом, який функціонує як семантичний присудок для другого дієслова у формі інфінітива, у якого також з'являються свої, тобто третій та четвертий агенси. Оскільки такі конструкції формують семантико-синтаксичний некус, то загалом за сукупністю це чотиривалентна дієслівна єдність, для успішної реалізації якої необхідно, щоб дієслово в інфінітиві було тривалентним.

Зазначимо, що не в усіх конструкціях цього типу в сучасному французькому художньому тексті автори вдаються до чотиривалентного потенціалу, наприклад:

Mon Amtschef (1) *m* (2) *'a fait donner la Croix de Fer* (3) (Littell, 2006).

У наведеній конструкції реалізовані лише три з можливих чотирьох валентностей, що лише підтверджує загальну тенденцію зі зменшення контекстної валентності для дво-, три- та чотиривалентних дієслів.

Висновки. Аналіз реалізації семантико-синтаксичної валентності дієслів у сучасному французькому художньому тексті довів, що однією із закономірностей є часткова реалізація потенційної валентності, тобто в контексті художнього твору відбувається зниження валентності дієслів унаслідок еліпсів та економії мовних засобів у мовленні персонажів. Умовою повної реалізації потенційної семантико-синтаксичної валентності виступає специфіка стилю тих авторів, які тяжіють до використання розгорнутих синтаксичних конструкцій і текстоїдних речень із суттєвою кількістю пропозиційних пар у мовленні оповідача. Контекстне збільшення чи зменшення валентності дієслова, часткова реалізація потенційної валентності в сучасному французькому художньому тексті – поширене явище, що часто спричинене сюжетною лінією та авторською ідеєю.

Перспективи подальших досліджень охоплюють сферу когнітивного синтаксису, зокрема питання концептуальної природи семантико-синтаксичної валентності, ролі обставин і синтаксичної синонімії в реалізації дієслівної валентності.

ЛІТЕРАТУРА

- Березовська-Савчук, Н. А. (2016). *Дистрибутивні характеристики предикатів стану в українській літературній мові*. Кривий Ріг: ФОП Маринченко С. В.
- Andres, J. (2010). On a Conjecture about the Fractal Structure of Language. *Journal of Quantitative Linguistics*, 17(2), 101-122.
- Benini, M., & Gobbo, F. (2011). *Constructive Adpositional Grammars: Foundations of Constructive Linguistics*. Newcastle upon Tyne: QHCambridge Scholars Publishing.
- Blanche-Benveniste, C. (2002). "La complémentation verbale: petite introduction aux valences verbales", *Travaux neuchâtelois de linguistique*, 37, *Approches linguistiques de la complémentation verbale : quels savoirs pour l'enseignant? Quels savoirs pour l'élève?* M.-J. Béguelin, J.-F. de Pietro & A. Năf (éds), 47-73.
- Desclés, J.-P. Guentchéva, Z. (2018). La polysémie verbale appréhendée par une sémantique cognitive et formelle. *Le 6e Congrès Mondial de Linguistique Française, organisé par l'Institut de Linguistique Française (CNRS – FR 2393), Mons (Belgique) 9-13 juillet 2018*.
- Hammad, M. (1985). Primauté historique du contenu. Exigences et Perspectives de la Sémiotique. *Recueil d'hommages pour Algirdas Julien Greimas*. John Benjamins Publishing, 229-240.
- Herslund, M. (2006). Valence, prédicat, préposition et la notion d'adjet. *Modèles linguistiques*, 54, 15-24.
- Le Querler, N. (2012). Valence et complémentation: l'exemple des verbes trivalents en français contemporain. *Annales de Normandie*, 62, 175-188.
- Mendivil-Giró, J. (2019). If everything is syntax, why are words so important? An a-morphous but non-lexicalist approach. *Linguistics*, 57(5), 1161-1215.
- Najafi, E., & Darooneh, A. H. (2015). The Fractal Patterns of Words in a Text: A Method for Automatic Keyword Extraction. *PLoS ONE*, 10(6): e0130617.
- Neveu, F., & Roig, A. (2022). *L'œuvre de Lucien Tesnière: Lectures contemporaines*. Berlin, Boston: De Gruyter.

- Petitot, J. (1995). Approche morphodynamique de l'iconicité des stémmas. Des connexions tesnières aux images-schémas des grammaires cognitives. *Lucien Tesnière aujourd'hui*. Louvain, Editions Peeters, 105-112.
- Raymond, D. (2021). "Une nouvelle manière de voir le monde". Jalons pour une poétique de la figure fractale en littérature. *Études littéraires*, 50(2), 35-49.
- Tesnière, L. (1959). *Éléments de Syntaxe Structurale*. Paris: Klincksieck.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Ferrari, J. (2012). *Le sermont sur la chute de Rome*. Actes Sud Editions.
- Gaudé, L. (2004). *Le soleil des Scorta*. Actes sud Editions.
- Houellebecq, M. (2010). *La carte et le territoire*. Flammarion.
- Jenni, A. (2011) *L'Art français de la guerre*. P : Gallimard.
- Leroy, G. (2007). *Alabama song*. P : Mercure de France.
- Littell, J. (2006). *Les Bienveillantes*. P : Gallimard.
- Ndiaye, M. (2009). *Trois femmes puissantes*. P : Gallimard.
- Rahimi, A. (2008). *Syngué sabour*. Pierre de patience. P.O.L éditeur.
- Rufin, J.-Ch. (2001). *Rouge Brésil*. P : Gallimard.

REFERENCES

- Berezovska-Savchuk, N.A. (2016). *Dystrybutywni kharakterystyky predykatywn stanuw ukraynskiiu literaturniiu movi*. Kryvyi Rih: FOP Marynchenko S. V.
- Andres, J. (2010). On a Conjecture about the Fractal Structure of Language. *Journal of Quantitative Linguistics*, 17(2), 101-122.
- Benini, M., & Gobbo, F. (2011). *Constructive Adpositional Grammars: Foundations of Constructive Linguistics*. Newcastle upon Tyne: QHCambridge Scholars Publishing.
- Blanche-Benveniste, C. (2002). "La complémentation verbale: petite introduction aux valences verbales", *Travaux neuchâtelois de linguistique*, 37, *Approches linguistiques de la complémentation verbale : quels savoirs pour l'enseignant? Quels savoirs pour l'élève?* M.-J. Béguelin, J.-F. de Pietro & A. Näf (éds), 47-73.
- Desclés, J.-P. Guentchéva, Z. (2018). La polysémie verbale appréhendée par une sémantique cognitive et formelle. *Le 6e Congrès Mondial de Linguistique Française, organisé par l'Institut de Linguistique Française (CNRS – FR 2393), Mons (Belgique) 9-13 juillet 2018*.
- Hammad, M. (1985). Primauté historique du contenu. Exigences et Perspectives de la Sémiotique. *Recueil d'hommages pour Algirdas Julien Greimas*. John Benjamins Publishing, 229-240.
- Herslund, M. (2006). Valence, prédicat, préposition et la notion d'adjet. *Modèles linguistiques*, 54, 15-24.
- Le Querler, N. (2012). Valence et complémentation: l'exemple des verbes trivalents en français contemporain. *Annales de Normandie*, 62, 175-188.
- Mendivil-Giró, J. (2019). If everything is syntax, why are words so important? An a-morphous but non-lexicalist approach. *Linguistics*, 57(5), 1161-1215.
- Najafi, E., & Darooneh, A. H. (2015). The Fractal Patterns of Words in a Text: A Method for Automatic Keyword Extraction. *PLoS ONE*, 10(6): e0130617.
- Neveu, F., & Roig, A. (2022). *L'œuvre de Lucien Tesnière: Lectures contemporaines*. Berlin, Boston: De Gruyter.
- Petitot, J. (1995). Approche morphodynamique de l'iconicité des stémmas. Des connexions tesnières aux images-schémas des grammaires cognitives. *Lucien Tesnière aujourd'hui*. Louvain, Editions Peeters, 105-112.

Raymond, D. (2021). "Une nouvelle manière de voir le monde". Jalons pour une poétique de la figure fractale en littérature. *Études littéraires*, 50(2), 35-49.
Tesnière, L. (1959). *Eléments de Syntaxe Structurale*. Paris: Klincksieck.

DZHERELA ILYUSTRATYVNOHO MATERIALU

Ferrari, J. (2012). *Le sermont sur la chute de Rome*. Actes Sud Editions.
Gaudé, L. (2004). *Le soleil des Scorta*. Actes sud Editions.
Houellebecq, M. (2010). *La carte et le territoire*. Flammarion.
Jenni, A. (2011) *L'Art français de la guerre*. P : Gallimard.
Leroy, G. (2007). *Alabama song*. P : Mercure de France.
Littell, J. (2006). *Les Bienveillantes*. P : Gallimard.
Ndiaye, M. (2009). *Trois femmes puissantes*. P : Gallimard.
Rahimi, A. (2008). *Syngué sabour*. Pierre de patience. P.O.L éditeur.
Rufin, J.-Ch. (2001). *Rouge Brésil*. P : Gallimard.

Дата надходження до редакції 01.06.2022
Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про автора

<p>Філоненко Наталія Георгіївна,</p> <p>доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романської і новогрецької філології та перекладу, Київський національний лінгвістичний університет e-mail: fng.@ukr.net fng.syntax@gmail.com</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>синтаксис художнього тексту, семантичний синтаксис, функціональний синтаксис, синтаксична стилістика, когнітивний синтаксис, теорія художнього перекладу, лінгвосинергетика, літературна семіотика</p>
---	--	---

УДК 811.111'42:81-116.3

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263129>

О. В. Черненко

Київський національний лінгвістичний університет, Україна

e-mail: ukrum2013@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0127-8915>

СЕМІОЗИС ІНТЕРПЕРСОНАЛЬНИХ КОНФЛІКТІВ В АНГЛІЙСЬКОМОВНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ

Abstract

The current paper presents an overview of interpersonal conflicts in discourse area of character in modern English fiction discourse from the standpoint of multimodality theory, pragmalinguistics, and semiotics. In this respect semiosis is defined as the action of a sign, a dynamic process of meaning-making and meaning-interpretation realized through multimodal semiotic modes which collectively construct the meaning, communicated in these situations. This constructing is proceeded with the help of conflictives as emergent discursive constructs, the result of interactive constructing by means of verbal, nonverbal and graphic semiotic resources functioning in different stages of conflict communicative process. The linguosemiotic space of their realization is in the plane of disharmony of interpersonal relations of characters and its semiosis is built on cognitive, semiotic, communicative, and pragmatic specifics of conflictives as operational units of conflict discourse. Moreover, the appropriate inferences require understanding of cognitive, psychological, social, and cultural aspects accompanying narration.

The aim of the study is also to establish a link between different approaches to the interpretation of conflict communication development and methods of their research in modern scientific studies. Multimodal nature of conflictives comprises several modes of multimodality for the analysis of conflict semiosis in fiction discourse: verbal, nonverbal, visual, auditory, kinetic etc. These patterns of meaning combination or meaning multiplication through different semiotic modes together construct the meaning, communicated and interpreted in the situations of interpersonal conflicts in discourse area of character in modern English fiction discourse. To achieve the objectives of research, a semiotic approach to the paradigm of conflict discourse approaches is applied, together with the elements of conversational analysis, multimodal discourse analysis, pragmatic analysis. The obtained results show the capacity of the semiotic approach to the conflict studies to enhance the effectiveness of linguistic research in the field of conflict studies.

Keywords: semiosis, conflictive, multimodality, verbal and nonverbal means of communication, English fiction discourse.

Анотація

У статті запропоновано результати лінгвістичної розвідки інтерперсональних конфліктів у зоні персонажа англійськомовного художнього дискурсу з позицій теорії мультимодальності, прагмалінгвістики та семіотики. Семіозис при цьому визначається як дія знака, динамічний процес смислоутворення та смислоінтерпретації, що реалізується через мультимодальні семіотичні режими, які в сукупності конструюють значення, інфероване в комунікативних конфліктних ситуаціях. Це конструювання відбувається за допомогою конфліктивів як емерджентних дискурсивних конструктів, результату інтерактивного конструювання вербальними, невербальними, графічними семіотичними ресурсами на певних стадіях розвитку конфліктної комунікативної ситуації. Лінгвсеміотичний простір їх реалізації представлений площиною дисгармонізації міжособистісних стосунків персонажів, семіозис будується через висвітлення когнітивних, семіотичних, прагматичних, комунікативних особливостей конфліктивів як оперативних одиниць конфліктного дискурсу. Понад те, досягнення відповідних висновків потребує розуміння когнітивного, психологічного, соціального, культурного складників, що супроводжують розповідь.

Мета дослідження полягає також у встановленні зв'язку між різними підходами до трактування процесу розвитку конфліктної комунікації та методів її дослідження в сучасних наукових студіях. Мультимодальна природа конфліктивів дозволяє залучати до аналізу конфліктної мовленнєвої

ситуації в художньому дискурсі одразу декілька модусів мультимодальності: вербальних, слухових, візуальних, кінетичних та ін. Ці зразки комбінації значень або їх множення із залученням засобів різних семіотичних ресурсів разом конструюють значення, комуніковане та інтерпретоване в ситуаціях інтерперсональних конфліктів у зоні персонажа в англійськомовному художньому дискурсі. Для досягнення поставленої мети дослідження застосовано семіотичний підхід до аналізу конфліктного дискурсу в парадигмі наукових досліджень, прагмалінгвістичний аналіз, елементи конвєрсаційного аналізу, мультимодального аналізу дискурсу. Отримані результати дослідження дозволяють розширити можливості вивчення конфліктів у художньому дискурсі за допомогою семіотичного підходу та поглибити ефективність лінгвістичних розвідок у сфері конфліктної комунікації.

Ключові слова: семіозис, конфліктів, мультимодальність, вербальні та невербальні засоби комунікації, англійськомовний художній дискурс.

Вступ. У сучасному розмаїтому та багатofункціональному дискурсивному просторі набувають актуальності нові виміри та методи його дослідження, зокрема, з позицій теорій мультимодальності, соціальної семіотики, теорії соціального конструктивізму, метакомунікації, лінгвокогнітивної теорії простору тощо (Гнезділова, 2021; Крисанова & Вербицька, 2018; Andreichuk, 2020).

До важливих проблем сьогодення, що потребують нових сенсів та інтерпретацій, безумовно, належить і дискурсивний простір конфлікту, що неодноразово перебував у центрі уваги соціологів, політологів, психологів, конфліктологів, лінгвістів. Питання семіозису конфлікту як складного комунікативно-ментального утворення, що інкорпорує інформацію, досвід та знання носіїв мови щодо конфлікту як фрагмента суб'єктно-об'єктивної дійсності зумовило долучення когнітивно-дискурсивного, комунікативно-прагматичного та лінгвосеміотичного вектора як основних напрямів його вивчення. Сучасні лінгвістичні розвідки конфлікту позначені різноманіттям методів та прийомів його пізнання. Так, у полі зору вчених перебував багатоаспектний зміст концепту "конфлікт" із позицій лінгвоконцептології (Ермолаєва, 2005), конфлікт як утілення дискурсивної стратегії конфронтації з позицій дискурсології (Frolova, 2013), дискурс конфлікту як політичний жанр (Królikowska, 2015), конфліктний дискурс в українській художній літературі у структурно-семантичному та когнітивно-комунікативному аспектах (Войцехівська, 2018) тощо. Однак не розв'язаними лишаються питання виникнення, розгортання, функціонування, завершення та інтерпретації конфліктної мовленнєвої взаємодії в англійськомовному художньому дискурсі з урахуванням теорії мультимодальності, що спирається на теорію соціальної семіотики, основоположниками якої виступають такі відомі лінгвісти, як М. Галлідей, Ф. де Соссюр, Ч. Пірс, Ч. Моріс, чия ідеї та напрацювання становлять усе більший інтерес у галузі сучасних лінгвістичних, соціолінгвістичних і культурологічних досліджень. Недостатньо вивченою проблемою постає і питання про те, якими саме оперативними одиницями послуговуються дослідники, вивчаючи дискурс конфлікту в різних мовленнєвих практиках і жанрах. Потребою докладного висвітлення зазначених вище питань і обумовлена **актуальність** нашого дослідження, що підкріплюється полемічністю трактування сутності конфлікту, причин його виникнення, розгортання та перебігу, а також спрямованістю новітніх лінгвістичних розвідок на виявлення специфічних та універсальних характеристик семіозису конфлікту в англійськомовному художньому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Семіотичні розвідки в руслі сучасних наукових досліджень охоплюють питання лінгвосеміотики та віртуальної реальності в проекції на світ соціальної комунікації (Васько, 2013), дослідження семіозису у сфері невербальної комунікації (Серякова, 2013), різних підходів до проблеми

семіозису (Залевская, 2016), розгляду аспектів лінгвосеміотики на сучасному етапі та семіозисному підході до інтерпретації дискурсу (Andreichuk, 2020) та ін. Незважаючи на численну кількість наукових праць із конфліктології, зокрема й лінгвістичного спрямування (Войцехівська, 2018; Ермолаєва, 2005; Frolova, 2013; Królikowska, 2015; Malki, 2018), системного обґрунтування семіотичної природи конфлікту як процесу породження, функціонування та інтерпретації мовних знаків із відповідною лінгвістичною термінологією представлено не було. Так, поєднання лінгвосеміотичних студій із теорією мультимодальності, дискурс-аналізом, прагмалінгвістикою, когнітологією дозволить повніше інтерпретувати вербальну та невербальну поведінку людини в ситуаціях, представлених в англійськомовному художньому дискурсі, центром яких виступає конфлікт.

Мета статті полягає в теоретичному і практичному обґрунтуванні лінгвосеміотичної специфіки розгортання інтерперсональних конфліктів в англійськомовному художньому дискурсі. Для досягнення поставленої мети розв'язано низку таких **завдань**:

– систематизувати теоретичні здобутки у сфері семіотики, лінгвопрагматики, теорії мультимодальності тощо та застосувати їхні положення щодо інтерпретації конфліктної комунікації в сучасному англійськомовному художньому дискурсі;

– схарактеризувати поняття семіозису інтерперсональних конфліктів у художньому дискурсі;

– розкрити поняття конфліктиву як основної оперативної одиниці дослідження та дослідити його функціонування в різних фазах розгортання конфліктної комунікативної ситуації;

– розкрити специфіку семіозису інтерперсональних конфліктів як процесу функціонування знака з позицій лінгвосеміотики та теорії мультимодальності;

– побудувати семіотичну модель реалізації інтерперсонального конфлікту.

Методи та методологія проведеного дослідження. У роботі використано низку *загальнонаукових методів* (методи аналізу та синтезу), що уможливило узагальнити теоретичні передумови вивчення семіозису конфліктів, та спеціальних *лінгвістичних методів*, а саме: метод мультимодального аналізу дискурсу для визначення оперативного поєднання семіотичних ресурсів у породженні, функціонуванні та інтерпретації конфліктних значень, метод лінгвосеміотичного аналізу для визначення компонентів семіозису інтерперсональних конфліктів, метод лінгвопрагматичного аналізу для з'ясування ролі інтерпретатора в тріадичній моделі семіозису як дії знака.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання дихотомічної природи відношень “людина – знакова система” висвітлювалися ще в античній філософії, зокрема у вченнях однієї з найвпливовіших філософських шкіл античності, стоїцизму. Так, зосереджуючись на троїтій природі знака, давні мислителі виокремили три компоненти семіозису як “дії знака”: те, що виступає як знак, те, на що вказує знак і вплив, який знак здійснює на людину (Залевская, 2016). Чарльз Пірс, відомий автор терміна “семіозис” (semiosis) та основоположник основ семіотики як нової дисципліни, значний внесок у яку належить логіці, спираючись на здобутки античності та феноменології та виокремлюючи зв'язок означування з процесами пізнання, удосконалив розуміння семіозису в дії, тобто як процесу функціонування знака (Peirce, 1998). У тріадичній концепції Ч. Пірса “знак / об'єкт / інтерпретанта” центральна роль належить останній, що визначається як наше розуміння відношень між знаком і об'єктом. Отже, значення знака маніфестується в інтерпретації, яку він породжує в користувача знаком. Таким чином, у класичну тріаду “знак / об'єкт / інтерпретанта” (діадична модель знака для Ф. де Соссюра) фактично імплікується інтерпретатор, роблячи тріаду “квадратичною”, оскільки процес означування здійснює інтерпретатор. Інтерпретанта, у розумінні

Ч. Пірса, може бути інтенційна, тобто, така, що визначена мовцем, результативна або дієва, яка встановлюється інтерпретатором, та комунікаційна, або комінтерпретанта (Andreichuk, 2020, р. 65), чи спільна інтерпретанта, необхідна для встановлення комунікативного процесу (commind, ibid.).

Сучасні дослідження процесу семіозису різноманітні, оскільки сучасні вчені описують його з позицій філософії, культурології, лінгвістики, літературознавства, релігієзнавства, економіки, юриспруденції, урбаністики тощо. Наприклад, об'єктом для розвідок у зазначених галузях може виступати мовний семіозис, вторинний семіозис, семіозис складного речення, необмежений семіозис, міфологічний та релігійний семіозис тощо. Таке розмаїття пояснюється насамперед необхідністю будь-якого розвиненого суспільства в пошуку та продукуванні нових смислів і породження кодів, де семіозис – один із внутрішніх механізмів культури як простору функціонування знаків і символів, що розкривається в процесі інтерпретації множини текстів (Еко, 2006). Якщо для Ч. Пірса семіозис виступає як дія /вплив знака, що охоплює спільну кооперацію трьох суб'єктів (знак / об'єкт / інтерпретанта), то Ч. Морріс, який поглибив та розвинув семіотичні ідеї Ч. Пірса, семіозис тлумачить як процес, у якому щось функціонує як знак (знаковий процес), а властивості чотирьох складників семіозису (знаконосій / десигнат / інтерпретанта / інтерпретатор) є реляційними, оскільки їхні об'єкти набувають ці ознаки в процесі семіозису (Andreichuk, 2020, р. 68).

Значний внесок у розвиток теорії семіотики зробив італійський письменник і семіотик Умберто Еко, який запропонував ідею “необмеженого семіозису” як постійного “руху знаків” з продукування нових смислів та породження нових кодів і ввів в обіг термін “styling” (модельовання) на позначення постійного нагромадження / заміщення кодів, що, по суті, є запорукою руху (розвитку) будь-якого суспільства (Еко, 2006). При цьому поняття “семіотичного коду”, яке в теорії семіозису трактується як знакова система, правила сполучуваності її одиниць та перетворень з однієї системи в іншу, У. Еко доповнює також принципом кросдисциплінарності, де код розглядається як функціональний складник семіозису, певна сітка, яку інтерпретатор накладає на явище дійсності з метою здобуття інформації (Еко, 2006, с. 243). Код при цьому поняття рухоме, мінливе, оскільки засвоєння та інтерпретація повідомлень залежить від кодів, застосованих суб'єктами комунікації (належність до спільних соціальних, вікових, статусних тощо груп забезпечує більш-менш тотожні коди сприйняття). Наведемо приклад тотожності семіотичних кодів у ситуації конфлікту в художньому дискурсі, де відбувається реалізація семіотичної моделі інтерперсонального конфлікту за типом “ego conflict” (Verderber & MacGeorge, 2016, p. 320):

“Four strokes from the old clock in the tall grey tower of the Academy ... My last hope that Mr. Dalgleish would keep me in had vanished. [...] Suddenly, I ran forward and pushed Gavin hard. He spun round to find me confronting him with my fists arranged one on top of the other [...]. “Knock down the blocks.” I croaked out the phrase, which, in case it is not fully recognized, is the traditional invitation to combat in Levenford. Immediately a shout, between wonder and expectation, went up from the other boys. “A fight! Gavin and Shannon. A fight! A fight!” Gavin flushed [...] He must accept the challenge, feeble though it was. With the palm of his hand he slapped my fists apart. [...] “Spit over the blocks.” Gavin spat expertly over the blocks. I proceeded with the ritual. [...] I traced a wavering line on the gravel surface of the playground. “I dare ye to step over it.” He promptly stepped over it. I trembled in all my bones. Only the final act remained. Dead silence from the surrounding boys. With dry lips I whispered: “Give the coward’s blow.” He rapped me, without hesitation, on the chest” (Cronin, 1983, p. 47).

У прикладі наведено фрагмент інтерперсонального конфлікту між хлопцями-підлітками, розміщений у дискурсивній зоні персонажа, його дисгармонізувальній площині (Фролова & Омецинська, 2018, с. 55), де “художній конфлікт виступає моделлю живого конфлікту, а художній літературний дискурс – еквівалентом реального розмовно-діалогічного мовлення” (Войцехівська, 2018, с. 69). Конфлікт реалізується у фазі ескалації за допомогою конфліктиву, оперативною одиницею аналізу конфліктного дискурсу, поліфункціональним та мультимодальним утворенням, що вибудовується за гетерогенною моделлю взаємодії вербальних і невербальних засобів комунікації в певній стадії розвитку конфліктної комунікації (Черненко, 2021). Згідно із семіотичною моделлю розвитку інтерперсонального конфлікту, лінгвальну репрезентацію знака представлено художньо-образними засобами (*Four strokes from the old clock*), де бій старовинного годинника виконує роль знака-символу невідворотності наближення конфлікту. Інтерпретант 1 (Робін) спонукає Інтерпретанта 2 (Гевіна) до бійки, де ілокутивною силою комунікативної інтенції виступає жестовий (кінетично-тактильний) засіб невербального семіотичного ресурсу (*pushed Gavin hard*). Номінативна абсолютна дієприкметникова конструкція (*with my fists arranged one on top of the other*) виступає лінгвістичною репрезентацією знака “кулак на кулак”, семіотичний код якого легко зчитується супротивником (*the traditional invitation to combat in Levenford / A fight! Gavin and Shannon. A fight! A fight! / He must accept the challenge / With the palm of his hand he slapped my fists apart*). Конфліktiv у представленій фазі динаміки конфліктної взаємодії в художньому дискурсі (ескалація) за допомогою мультимодального ансамблю поєднання вербальних (*Knock down the blocks / Spit over the blocks / Give the coward's blow*) та невербальних (*pushed Gavin hard / with my fists arranged one on top of the other / he slapped my fists apart / I traced a wavering line*) семіотичних ресурсів, при чому важкий емоційний стан страху та невпевненості ініціатора бійки ми зчитуємо саме завдяки невербальності (*With dry lips I whispered*). Ефективна інтерпретація невербальних знаків комунікації “кулак на кулак” (*fists arranged one on top of the other*), “плювок” (*Spit over the blocks*), “хвиляста риска, проведена на гравії” (*a wavering line on the gravel surface*) неможлива без організації “спільного знання” (*commind*), що забезпечує тотожне розуміння семіотичного коду вуличної культури, належне розуміння якого не лише справа репутації і честі, але й засіб виживання.

Отже, семіотичну модель розвитку інтерперсонального конфлікту в англійськомовному художньому дискурсі як площину реалізації, ілюстрацію семіозису конфлікту як “процесу функціонування знаку” можна представити так:

Рис. 1. Семіотична модель інтерперсонального конфлікту

Таким чином, семіозис інтерперсональних конфліктів у художньому дискурсі ми розуміємо як динамічний процес смислоутворення і смислоінтерпретації значень, утілених у конфліктивах за гомогенними та гетерогенними моделями взаємодії вербальних та невербальних семіотичних ресурсів, де значення інтерпретується за допомогою множинних культурних семіотичних кодів. Здатність читача інтерпретувати ці коди, невід'ємні від світобачення автора, формують семіосферу художнього твору, де зображені інтра- та інтерперсональні конфлікти як фрагменти об'єктивної дійсності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Вивчення природи конфлікту, його сутності, ескалації, динаміки, завершення, врегулювання тощо є не тільки дослідницькою сферою для таких наук, як: психологія, філософія, політологія, соціологія. Значний інтерес становить конфлікт також для когнітивної лінгвістики, соціосеміотики, невербалістики, мультимодальних студій, прагмалінгвістики, дискурс-аналізу тощо. Отримані результати проведеного дослідження свідчать про те, що вивчення семіозису інтерперсональних конфліктів із погляду лінгвосеміотики не лише значно розширюють спектр дослідницьких уявлень про мовні та позамовні одиниці конфлікту, їхню семантику, структуру та прагматику в динаміці конфліктної ситуації, а й дозволяє сформувати лінгвістико-семіотичний інструментарій для дослідження сучасних мультимодальних типів дискурсу, художнього, релігійного, політичного, інтернет-дискурсу та ін. Побудова семіотичної моделі інтерперсональних конфліктів дає можливість вдосконалити та уніфікувати схему лінгвосеміотичного аналізу інших типів інтерперсональних конфліктів, таких, як: конфлікт цінностей, переконань, акціонально-поведінковий конфлікт, мета конфлікт тощо.

Окреслюючи перспективи досліджень, потрібно зазначити необхідність вивчення феномена конфлікту з позицій крос-культурної комунікації, гендерної лінгвістики, етнолінгвістики тощо.

ЛІТЕРАТУРА

- Васько, Р. В. (2013). Лінгвосеміотика і віртуальна реальність у проекції на світ соціальної комунікації. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*, 16(2), 28-34.
- Войцехівська, Н. К. (2018). *Конфліктний дискурс в українській художній літературі : структурний, семантичний, комунікативний і лінгвокогнітивний аспекти* (Докторська дисертація). Інститут мовознавства імені О. О. Потебні, Київ.
- Гнезділова, Я. В. (2021). *Когнітивно-дискурсивні моделі англійської маніпулятивної метакомунікації* (Докторська дисертація). Київський національний лінгвістичний університет, Київ.
- Эко, У. (2006). *Отсутствующая структура. Введение в семиологию*. СПб.: Симпозиум.
- Ермолаева, Е. Н. (2005). *Концепт CONFLICT и его объективация в лексико-семантическом пространстве современного английского языка* (Автореферат кандидатской диссертации). Иркутский государственный лингвистический университет, Иркутск.
- Залевская, А. А. (2016). Различные подходы к проблеме семиозиса. *Вестник ТвГУ. Серия Филология*, 4, 36-42.
- Крисанова, Т., & Вербицька, А. (2018). Принципи лінгвістичного конструювання емоцій у дискурсі. *Лінгвістичні студії / Linguistic Studies*, 36, 55-60.
- Серякова, І. І. (2013). Семіозис невербальних знаків комунікації. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*, 16(2), 121-126.

- Фролова, І. Є., & Омецинська, О.В. (2018). Специфіка художнього дискурсу та його аспектів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*, 87, 52-61.
- Черненко, О. В. (2021). Особливості мультисеміозису конфліктивів у сучасному графічному романі. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*, 51(1), 128-131.
- Andreichuk, N. (2020). A semiosis-based approach to discourse interpretation. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*, 23(1), 60-70.
- Cronin, A. (1983). *The Citadel*. Moscow: Foreign language publishing house.
- Frolova, I. Ye. (2013). Confrontation Strategy in Discourse and Communities of Practice. *The Advanced Science*, 10, 29-32.
- Królikowska, P. (2015). *Discourse of Conflict as Political Genre*. Thesis for the doctor's degree in philology. (Published Doctoral Thesis). Uniwersytet Łódzki, Łódź. Retrieved from http://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/11885/Doktorat_Dyskurs%20konfliktu%20jako%20gatunek%20polityczny_Paulina%20Kr%C3%B3likowska.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Malki, I. (2018). Conflict Resolution Strategies in Media Discourse: The Case Study. *International Journal of Social Science Studies*, 6, 24-35.
- Peirce, Ch. S. (1998). Excerpts from letters to lady Welby. *The Essential Peirce (Vol. 2, pp. 477-491)*. Bloomington: Indiana University Press.
- Verderber, K. S., & MacGeorge, E. L. (2016). *Inter-Act: Interpersonal Communication Concept, Skills, and Contexts (14th ed.)*. New York: Oxford University Press.

REFERENCES

- Vas'ko, R. V. (2013). Linhvosemiotyka i virtual'na real'nist' u proektsii na svit sotsial'noi komunikatsii. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho linhvistychnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 16(2), 28-34.
- Voitsekhivs'ka, N. K. (2018). *Konfliktnyi dyskurs v ukrains'kii khudozhnii literaturi : strukturnyi, semantychnyi, komunikatyvnyi i linhvokohnityvnyi aspekty* (Doktorska dysertatsiia). Instytut movoznavstva imeni O. O. Potebni, Kyiv.
- Hnezdilova, Ya. V. (2021). *Kohnityvno-dyskursyvni modeli anhlomovnoi manipulyatyvnoi metakomunikatsii* (Doktorska dysertatsiia). Kyivs'kyi natsional'nyi linhvistychnyi universytet, Kyiv.
- Eko, U. (2006). *Otsutstvuyushchaya struktura. Vvedenie v semiologiyu*. SPb.: Simpozium.
- Ermolaeva, E. N. (2005). *Kontsept CONFLICT i ego ob'ektivaciya v leksiko-semanticheskom prostranstve sovremennogo anglijskogo yazyka* (Avtoreferat kandidatskoj dissertacii). Irkutskij gosudarstvennyj lingvisticheskij universitet, Irkutsk.
- Zalevskaya, A. A. (2016). Razlichnye podhody k probleme semiozisa. *Vestnik TvGU. Seriya Filologiya*, 4, 36-42.
- Krysanova, T., & Verbytska, A. (2018). Pryntsypy linhvistychnoho konstruiuvannia emotsii u dyskursi. *Linhvistychni studii / Linguistic Studies*, 36, 55-60.
- Sieriakova, I. I. (2013). Semiozys neverbal'nykh znakov komunikatsii. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho linhvistychnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 16(2), 121-126.
- Frolova, I. Ye., & Ometsynska, O.V. (2018). Spetsyfika khudozhn'oho dyskursu ta yoho aspektiv. *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii: Inozemna filolohiia. Metodyka vykladannia inozemnykh mov*, 87, 52-61.

- Chernenko, O. V. (2021). Osoblyvosti multysemiozysu konfliktyviv u suchasnomu hrafichnomu romani. *Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 51(1), 128-131.
- Andreichuk, N. (2020). A semiosis-based approach to discourse interpretation. *Visnyk Kyivs'koho natsional'noho linhvistychnoho universytetu. Serii: Filolohiia*, 23 (1), 60-70.
- Cronin, A. (1983). *The Citadel*. Moscow: Foreign language publishing house.
- Frolova, I. Ye. (2013). Confrontation Strategy in Discourse and Communities of Practice. *The Advanced Science*, 10, 29-32.
- Królikowska, P. (2015). *Discourse of Conflict as Political Genre*. Thesis for the doctor's degree in philology. (Published Doctoral Thesis). Uniwersytet Łódzki, Łódź. Retrieved from http://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/11885/Doktorat_Dyskurs%20konfliktu%20jako%20gatunek%20polityczny_Paulina%20Kr%C3%B3likowska.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Malki, I. (2018). Conflict Resolution Strategies in Media Discourse: The Case Study. *International Journal of Social Science Studies*, 6, 24-35.
- Peirce, Ch. S. (1998). Excerpts from Letters to Lady Welby. *The Essential Peirce (Vol. 2, pp. 477-491)*. Bloomington: Indiana University Press.
- Verderber, K. S., & MacGeorge, E. L. (2016). *Inter-Act: Interpersonal Communication Concept, Skills, and Contexts (14th ed.)*. New York: Oxford University Press.

Дата надходження до редакції 25.05.2022
Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про автора

<p>Черненко Ольга Віталіївна,</p> <p>кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської і фіно-угорської філології, Київський національний лінгвістичний університет e-mail: ukrum2013@gmail.com</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>семіотика, прагмалінгвістика, дискурс-аналіз, лінгвістична конфліктологія, гендерні студії, граматика</p>
---	---	--

УДК УДК 81–115 (111=161.2) (07S.8)

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263132>

Н. М. Шкворченко

Міжнародний гуманітарний університет, Україна

e-mail: nmshkvorchenko@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7146-7244>

СЕМІОТИЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ТОКСИЧНОСТІ В МЕДІЙНИХ ПРОСТОРАХ США, ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ ТА УКРАЇНИ: МУЛЬТИМОДАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Abstract

The article attempts to build a multimodal model of toxic political communication and determine common and distinctive features of the semiotization of political toxicity in the media environment of the United States, Great Britain and Ukraine. Toxic political communication is interpreted as a type of interaction characterized by a high degree of aggressive (verbal and/or paraverbal) behavior of various participants in the political discourse, which causes moral harm or discriminates against the opponent based on race, nationality or gender resulting in such politician(s) being perceived and then defined as toxic. The constructed model of toxic political communication takes into account multimodal mechanisms of the discursive expression of toxicity (verbal, paraverbal, extralingual), modes of expanding the toxic effect (direct, indirect, and mediated), mechanisms of perception and image formation of politicians (toxic vs. positive) in the media environment of the respective countries.

We determined that toxicity is manifested in derogatory statements by politicians, which contain insults, name-calling, ridiculing, emotional and inclusive utterances aimed at polarization and causing psychological and/or image damage to participants in the political debate (opponents). Toxic paraverbal co-speech means are divided into prosodic and gestural-mimic forms, which include aggressive, caustic, derogatory, paternalistic, pompous tone of speech, gestures that violate the personal boundaries of the interlocutor, exaggerated facial expressions. Extralingual forms of toxic communication include poster colors, electoral campaign symbols, clothing, rally sites, music, etc., which intensify the damaging effect of actions/utterances of a politician who is defined as toxic in the media.

We found that contrasting forms of the semiotization of political toxicity in the media environment of the United States, Great Britain and Ukraine are determined by the relevant information agendas for each of the countries, for example, racism and intolerance towards migrants (USA), Partygate (Great Britain), *zrada* (betrayal) vs. *peremoha* (victory) (Ukraine) and others. Common to the three linguistic cultures is the aggressive type of politician-speaker, whose utterances/behavior are prone to dramatizing and aimed at causing psychological damage to the opponent's personality through direct or indirect derogatory images accompanied by prosodic, gestural and facial emphases.

Keywords: multimodality, semiotization, toxic language, toxic political communication, verbal, paraverbal, extralingual, United States, Great Britain, Ukraine.

Анотація

У статті здійснено побудову мультимодальної моделі токсичної політичної комунікації та визначено спільні й відмінні риси семіотизації політичної токсичності в медійних середовищах США, Великої Британії та України. Токсична політична комунікація тлумачиться як тип взаємодії, що характеризується високим ступенем агресивної (вербальної та / або паравербальної) поведінки різних учасників політичного дискурсу, яка завдає моральної шкоди або дискримінує опонента за расою, національністю або гендером, унаслідок чого такого політика (політиків) сприймають і потім визначають як токсичного (токсичних). Побудована модель токсичної політичної комунікації враховує мультимодальні механізми дискурсивного вираження токсичності (вербальні, паравербальні, екстралінгвальні), модуси розгортання токсичного ефекту (прямий, непрямий, опосередкований), механізми сприйняття та формування іміджу політика (токсичний vs. позитивний) у медіасередовищах відповідних країн.

Визначено, що до форм омовлення токсичності належать ганьбліві висловлювання політика, які містять образи, обзивання, глузування, емоційні й інклюзивні вислови, що спрямовані на поляризацію і завдання психологічної та / або іміджевої шкоди учасникам політичної дискусії (опонентам). Паравербальні засоби, що супроводжують токсичне висловлювання, поділяємо на просодичні та жестово-мімічні, до яких належить агресивна, уїдлива, принизливо-заступницька, пафосна тональність мовлення, жестикуляція, що порушує особистісні межі співрозмовника, перебільшена міміка. До екстралінгвальних форм токсичної комунікації відносимо кольорову гаму плакату, символіку передвиборчої боротьби, одяг, місце мітингу, підбір музики тощо, що увиразнюють шкідливий ефект дій / висловлювань політика, якого в медіа визначають як токсичного.

Установлено, що контрастні форми семіотизації політичної токсичності в медіасередовищах США, Великої Британії й України визначаються актуальними для кожної з країн інформаційними аджендами, наприклад, расизм і нетерпимість до мігрантів (США), закриті вечірки на Даунінг-стріт (Велика Британія), зрада vs. перемога (Україна) та ін. Спільним для трьох лінгвокультур є агресивний тип політика-мовця, висловлення / поведінка якого мають нахил до інсценування й скеровані на психологічне пошкодження особистості опонента через прямі або опосередковані ганьбліві образи, що супроводжуються просодичними, жестовими та мімічними емфазами.

Ключові слова: мультимодальність, семіотизація, токсична мова / токсичне мовлення, токсична політична комунікація, вербальний, паравербальний, екстралінгвальний, США, Велика Британія, Україна.

Вступ. В умовах формування цифрового суспільства медіатизація стає одним із головних процесів, що торкається різних гуманітарних наук (політології, соціології, комунікативістики, іміджології тощо) і дозволяє говорити про явища медіатизації пропаганди, освіти, політики та суспільства в цілому (Pavlíková et al., 2021; Steffan, 2021). Оскільки політична комунікація сьогодні не може існувати поза медійним форматом – вона власне утворюється в ньому, можемо говорити про таке полідискурсивне утворення, як *медійно-політичний* або *політикомедійний* дискурс, де ЗМІ самостійно конструюють і варіюють актуальні адженди, акцентуючи увагу на певних інформаційних, зокрема токсичних, контентах (Шкворченко, 2021б).

Виконане в статті студіювання механізмів токсичної політичної комунікації та визначення засобів семіотизації полідискурсивного та мультимодального феномена токсичності увиразнюють *актуальність* роботи для досліджень із моделювання мовної комунікації в порівняльному аспекті й мають практичну цінність для визначення методів комунікативного захисту від різних видів вербалізованої токсичності в соціальних мережах (ехокамери, фабрики думок, інформаційні бульбашки) та розпізнавання вкидання “потрібної” токсичної інформації перед виборами (Toxic truths..., 2020). Робота започатковує новий науковий напрям – *семіотика політичної токсичності*, який передбачає мультимодальний аналіз вербального, паравербального та екстралінгвального означення феномена політичної токсичності з позицій медіалінгвістики, політичної дискурсології та порівняльної політичної комунікації (Shkvorchenko et al., 2021).

Мета статті – побудувати мультимодальну модель токсичної політичної комунікації та визначити спільні й відмінні риси семіотизації політичної токсичності в медійних середовищах США, Великої Британії та України. **Мовний корпус** становлять відеозаписи політичних виступів сучасних американських (Donald Trump, Sarah Palin, Hillary Clinton, Nancy Pelosi, Alexandria Ocasio-Cortez, Andrew Cuomo), британських (Nigel Farage, John Bercow, Theresa May, David Cameron, Jeremy Corbyn, Priti Patel) та українських (Петро Порошенко, Олег Ляшко, Ірина Фаріон, Олексій Гончаренко, Гео Лерос) політиків (загальний обсяг відеозапису – 20 годин), висловлювання або вчинки яких визначаються в медіа як токсичні. У роботі використано **мультимодальний підхід**, якій включає аудіовізуальний

аналіз, ідентифікаційні та асоціативні експерименти, інструментальну обробку просодичних, жестових і мімічних засобів, що супроводжують вербальні експлікати токсичності в мовленні вказаних політиків й увиразнюють їх.

Виклад основного матеріалу. Токсичність як полідискурсивний та мультимодальний феномен привертає останнім часом увагу дослідників різних гуманітарних галузей. Так, у психології міжособистісних відносин виокремлюють такі явища, як: токсична маскулітність, токсична фемінність, токсична атмосфера, токсичні стосунки, підґрунтям яких є нарцисичність, газлайтинг, булінг, а також порушення особистісних та культурно-специфічних меж людини (Glass, 1995).

У соціально-політичній сфері токсичність розглядається як певний соціальний спосіб руйнування наявних порядків, колективів у вигляді токсичної шкоди, спрямованої на зміну порядку на одному соціальному рівні й зміцнення нового порядку на іншому, токсичної політики, яка дозволяє процвітати деяким політичним та економічним формам, роблячи їх допустимими, та токсичної поляризації як наслідок дій неадекватної / безрозсудної людини, прикрої події, недоліках у суспільстві (Liboiron et al., 2018, pp. 334-340).

Також однією з визначальних рис сучасної політики є високий рівень токсичності в онлайн-комунікації, де політичні випадки, ненормативна лексика та використання закликів, спрямованих на негативну емоційну реакцію (гнів, страх) адресата, стали звичайним явищем (Hate speech... 2022). Поява політичних фігур із суперечливим і жорсткішим модусом поведінки (Дональд Трамп / США, Жаїр Болсонару / Бразилія, Родріго Дутерте / Філіппіни) збігається з розширенням поляризації в електораті, накладеним на традиційні розшарування в суспільстві (Coleman, 2021). Крім простих розбіжностей, політичні розбіжності все частіше містять афективний складник, який маніфестується через глибоку ворожість і огиду до опонентів, унаслідок чого в політичних дискусіях в інтернеті поширені грубість і використання токсичних висловів (англ. *toxic language*) (Hiaeshutter & Hawkins, 2022; Haina, 2021).

Токсичні або грубі, невічливі вислови (англ. *uncivil language*) в повідомленнях та коментарях часто трапляються майже на всіх платформах соціальних мереж (Leite et al., 2020). Крім того, невічливість в інтернеті часто пов'язана з контекстуальними факторами, включаючи цитати статті або тему статті (Coe et al., 2014). Ступінь, у якій онлайн-взаємодія є позитивними або негативними, може додатково залежати від таких чинників, як розмір соціального акаунта та кількість фоловерів (Kim, 2020).

Омовлення токсичності корелює з поняттям "*uncivil language*", яку можна описати як грубу та невічливу мову (Merriam-Webster, s.a.). Водночас токсична мова вважається отруйною, якщо вона використовується з наміром "учинити шкоду іншим" (англ. *to harm others*). Визначення невічливості, а також її наслідків в інтернеті часто різняться залежно від різних досліджень, при цьому, незважаючи на різні теоретичні та методологічні критерії, "неповага до інших" (англ. *disrespect for others*) є загальною темою в наукових дослідженнях вербальних засобів оприявлення токсичності (Kim, 2020; Tirrell, 2017).

Некультурність у соціальних медіа відбивається в невічливості та токсичності комунікантів, які висловлюють неповагу до будь-кого "через використання образливої мови, ненормативної лексики або обзивання, а також расистських, сексистських та ксенофобських термінів" (Kim et al., 2020, p. 924). Загалом невічливі та токсичні форми спілкування можуть сприяти формуванню негативного інформаційно-комунікативного середовища. Одним із таких середовищ, де спостерігається неухильне зростання некультурності, є політичні дискусії у ЗМІ (Gervais, 2014).

При цьому необхідно відзначити, що використання ненормативної лексики в онлайн-спільнотах впливає на зростання кількості користувачів. Так, було встановлено, що в розважальному новинному онлайн-сервісі Reddit токсична мова пов'язана з тим, що коментар отримує більше прямих відповідей (Xia et al., 2020), при цьому токсичні коментарі позитивно пов'язані з більш високою оцінкою користувачів, наприклад, позитивні голоси порівняно з негативними в деяких осередках за інтересами (англ. *subreddits*). Така ситуація може привести до того, що негативний контент буде займати більш впливове або помітне місце в інформаційних мережах в інтернеті (Chipidza, 2021). Експериментальні дані показують, що при розташуванні коментарів у соціальних мережах, які вважаються високотоксичними, учасники зі свого боку з більшою ймовірністю також напишуть токсичні коментарі, при цьому такий зв'язок не було виявлено, коли учасники читали ввічливі коментарі (Kim et al., 2020).

У політичній комунікації токсичність тлумачать як тип взаємодії різних учасників політичного дискурсу, що характеризується високим ступенем агресивної вербальної, пара- та (або) невербальної поведінки і дискримінує опонента за ознакою раси, національності, гендера та ін., унаслідок чого такого політика (політиків) сприймають і потім визначають як токсичного (токсичних) (Шкворченко, 2021в, с. 131; Shkvorchenko, 2022, p. 157).

Побудована модель токсичної політичної комунікації враховує в межах адресантно-адресатного ланцюга (1) мультимодальні (семіотизовані) механізми вираження токсичності (вербальні, паравербальні, екстралінгвальні), (2) модуси розгортання токсичного ефекту (прямий, непрямий, опосередкований), (3) механізми сприйняття і формування іміджу політика (токсичний vs. позитивний) у медіасередовищах відповідних країн (див. Рис. 1).

Токсичне висловлення є мультимодальним семіотизованим утворенням, яке має вербальну, паравербальну та екстралінгвальну форми вираження. До вербальних форм омовлення токсичності відносимо ганьбліві висловлювання політика, які містять образи, обзивання, глузування, емоційні та інклюзивні вислови, що скеровані на поляризацію і завдання психологічної та / або іміджевої шкоди учасникам політичної дискусії (опонентам). Паравербальні засоби, які супроводжують токсичне висловлювання, поділяємо на просодичні та жестово-мімічні форми, до яких належать агресивна, уїдлива, принизливо-заступницька, пафосна тональність мовлення, жестикуляція, яка порушує особистісні межі співрозмовника, перебільшена міміка. До екстралінгвальних форм токсичної комунікації відносимо кольорову гаму плакату, символіку передвиборчої боротьби, одяг, місце мітингу, підбір музики та ін., які увиразнюють шкідливий ефект дій / висловлювань політика, якого в медіа визначають як токсичного.

Як ми бачимо на схемі, трансляція мультимодального токсичного висловлення здійснюється від адресанта – політика, який сприймається в медіа як токсичний, до прямого адресата – політичного опонента з метою нанести йому / їй морально-етичну шкоду. Прямий адресат (політичний опонент), який сприймає висловлення на свою адресу як дискредитацію, відчуває моральне пошкодження (“пряма шкода”) й визначає таке висловлення як токсичне. При цьому токсичний ефект може бути скерований також у непрямому та опосередкованому модусах і торкнутися як непрямих опонентів (політики / медіа / соціальні мережі), так і неприсутніх третіх осіб (широка громадськість / благодійні організації / міжнародні спільноти).

Таким чином, імідж політика в медіа та соціальних мережах може формуватися у двох напрямках: 1) токсичному, якщо його ганьбліві висловлювання та / або вчинки завдають моральної шкоди прямому, непрямому та опосередкованому адресатові

(опонентів) й сприймаються ним як токсичні; 2) позитивному, якщо його ганьблivi висловлювання та / або вчинки, які свідчать про здатність свого лідера до боротьби за допомогою мови ворожнечі, імпонують прямому, непрямому та опосередкованому адресатові (пропонентів) й сприймаються ним як позитивні.

Рис. 1. Мультимодальна модель токсичної політичної комунікації

У політичній комунікації ганьблivi висловлення / вчинок у формі агресії, грубості, неввічливості або неповаги набуває ознаки “токсичний” тільки за такими умовами: 1) якщо воно заподіює адресатові різного виду шкоду (наприклад, шкода за ознакою ксенофобії / расизму у висловлюванні Дональда Трампа “Then come back and show us how it is done”) (Шкворченко, 2021а, с. 129); 2) якщо воно має великий негативний публічно медійний ефект, що зачіпає персональні та суспільні коди – ступені свободи, права, гідність особистості тощо і залучає тим самим опосередковано широкі кола суспільства в публічне обговорення (наприклад, реакція Кіра Стамера на ігнорування Борисом Джонсоном антиковідних заходів під час пандемії: “Does the Prime Minister really not understand the damage his behavior is doing to our country?”) (там само, с. 130).

Висновки і перспективи і подальших досліджень. Виконаний мультимодальний аналіз показав, що контрастні форми семіотизації політичної токсичності в медіасередовищах США, Великої Британії й Україні визначаються актуальними для кожної з країн інформаційними аджендами, наприклад, расизм і нетерпимість до мігрантів (США), закриті вечірки на Даунінг-стріт (Велика Британія), зрада vs. перемога (Україна) та ін. При цьому в англійських політичних дискурсах США та Великої Британії токсичними є завжди адженди із соціально-політичною спрямованістю (расизм, сексизм, ксенофобія, права меншин), тоді як в Україні більшість токсичних медійних ефектів визначається національно-патріотичним блоком питань і проблемами державного суверенітету.

Спільним для трьох лінгвокультур є агресивний тип політика-мовця в активному та пасивному модусах, висловлення / поведінка якого мають нахил до інсценування (помах національним прапором, розривання офіційних паперів у конгресі, використання образливих жестів) і скеровані на психологічну шкоду особистості опонента через прямі або опосередковані ганьбліві образи, які супроводжуються просодичними (різка зміна висоти тону, гучності, темпу мовлення), жестовими (імпульсивні рухи рук із вказівним пальцем / кулаком, кивки голови, нахили тіла) та мімічними (скривлений рот, розширені очі) емфазами.

Варто підкреслити, що в міжособистісній комунікації токсична мова не обов'язково повинна бути безпосередньо пов'язана з образою або відверто висловленою ненавистю до співрозмовника. Висловлювання, які імпліцитно хвилюють співрозмовника, чинять на нього тиск або демонструють владу, також можуть отруїти розмову і зробити дискурс неможливим. Тому дослідження персональної токсичності потребує окремих психолінгвістичних методик та експериментів.

Отже, токсичність – це сума негативних проєкцій тільки з боку політичних опонентів та медіа, соціальних мереж, які їх підтримують і які є комунікативним середовищем конструювання токсичного ефекту і формування токсичного іміджу політика у вигляді багаторазових приписувань йому / їй ознаки “токсичний”. Із цієї причини ми розрізняємо такі визначення, як: “токсичний політик” (сталий імідж токсичної особистості: Дональд Трамп “the most toxic person in America”, Ангел Джамбазкі “the face of hate in Bulgaria”, Найжел Фараж “the most dangerous man in Britain”) і “токсичне висловлення / вчинок” (поодинокі висловлення або вчинки, які можуть мати токсичний ефект, наприклад, Ненсі Пелосі (розриває копію промови президента Трампа), Борис Джонсон (нещирі вибачення за вечірки під час пандемії), Гео Лерос (звинувачення в зраді з непристойним жестом у бік президента)).

Дискусивними є питання взаємозв'язку токсичності з іншими “негативними” концептами, наприклад: 1) взаємозв'язок між використанням негативності (песимізму), неввічливості та токсичності політичними діячами (кандидатами, виборними посадовими особами) та суспільством загалом: чи спонукає виборців бути “токсичними”, наприклад, у своїх онлайн-дискусіях та обставина, що політики роблять те саме щодо один до одного; 2) взаємозв'язок наслідків токсичності з настроями в суспільстві (цинізм, відсутність довіри, афективна поляризація), поведінкою виборців та політичного естеблішменту в соціальних мережах; 3) взаємозв'язок контекстуальних спонукальних факторів (драйверів) песимізму, неввічливості та токсичності в політиків та широкого загалу в часі та просторі з використанням порівняльного підходу в межах англо-української мовної паралелі (США, Велика Британія, Україна).

Перспектива проведеного дослідження полягає в розробці методики діагностики мовної поведінки токсичної особистості як носія узагальнених групових лінгвосеміотичних рис, які потрібні для аналізу мовних та іміджевих компетенцій політиків у період електоральної боротьби в мовах / лінгвокультурах різного типу спорідненості. Мультимодальний аналіз токсичного іміджу політика в різних лінгвокультурах / мас-медіях повинен враховувати поведінку політиків як опініон-лідерів та широту охоплення цільової аудиторії, на яку поширюється ефект від його токсичної поведінки / риторики, наприклад, на одну людину, групу людей, ширшу спільноту. При цьому види пошкоджень унаслідок візуалізації медійного токсичного ефекту можуть торкатися як психологічних станів адресата, так і його гендерних, вікових та професійних особливостей.

ЛІТЕРАТУРА

- Шкворченко, Н. (2021а). Лінгводискурсивна модель токсичної політичної комунікації в медіасередовищах США, Великої Британії й України. *Актуальні питання іноземної філології*, 14, 125-133.
- Шкворченко, Н. (2021б). Токсичные информационные контенты в политической коммуникации США, Великобритании и Украины. *Knowledge, Education, Law, Management*, 3(39) 2, 121-126.
- Шкворченко, Н. М. (2021в). Токсичний політичний дискурс у США й Україні: когнітивно-дискурсивні контрасти. *Записки з романо-германської філології*, 1(46), 127-134.
- Chipidza, W. (2021). The effect of toxicity on COVID-19 news network formation in political subcommunities on Reddit: an affiliation network approach. *International Journal of Information Management*, 61, 102397. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102397>
- Coe, K., Kenski, K., & Rains, S. A. (2014). Online and uncivil? Patterns and determinants of incivility in newspaper website comments. *Journal of Communication*, 64(4), 658-679. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcom.12104>
- Coleman, P. T. (2021). *The way out: how to overcome toxic polarization*. New York, NY: Columbia University Press.
- Gervais, B. T. (2014). Following the news? Reception of uncivil partisan media and the use of incivility in political expression. *Political Communication*, 31(4), 564-583. DOI: <https://doi.org/10.1080/10584609.2013.852640>
- Glass, L. (1995). *Toxic people: 10 ways of dealing with people who make your life miserable*. NY: Simon & Schuster.
- Haina, B. (2021). The language of outrage: defining and communicating outrage and incivility via social media during the charlottesville protests. *The Journal of Social Media in Society*, 10(2), 58-75. <https://www.thejsms.org/index.php/JSMS/article/view/733/543>
- Hate speech and polarization in participatory society*. (2022). Pérez-Escobar, M., & Noguera-Vivo, J. M. (Eds.). (1st ed.). London, UK: Routledge. Taylor and Francis.
- Hiaeshutter, D.-R., & Hawkins, I. (2022). The language of extremism on social media: an examination of posts, comments, and themes on Reddit. *Frontiers in Political Science*. 4. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpos.2022.805008>
- Kim, B. (2020). Effects of social grooming on incivility in COVID-19. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23(8), 519-525. DOI: <https://doi.org/10.1089/cyber.2020.0201>

- Kim, J. W., Guess, A., Nyhan, B., & Reifler, J. (2020). The distorting prism of social media: how self-selection and exposure to incivility fuel online comment toxicity. *Journal of Communication*, 71(6), 922-946. DOI: <https://doi.org/10.1093/joc/jqab034>
- Leite, J. A., Silva, D. F., Bontcheva, K., & Scarton, C. (2020). Toxic language detection in social media for brazilian portuguese: new dataset and multilingual analysis. *arXiv preprint arXiv: 2010.04543*. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2010.04543>
- Liboiron, M., Tironi, M., & Calvillo, N. (2018). Toxic politics: Acting in a permanently polluted world. *Social Studies of Science*, 48(3), 331-349. DOI: <https://doi.org/10.1177/0306312718783087>
- Merriam-Webster Online Dictionary. (s.a.). <https://www.merriam-webster.com/dictionary/uncivil>
- Pavlíková, M., Šenkýřová, B., & Drmola, J. (2021). Propaganda and Disinformation Go Online. In: Gregor, M., Mlejnková, P. (Eds.), *Challenging online propaganda and disinformation in the 21st century* (pp. 43-74). DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58624-9_2
- Shkvorchenko, N., Cherniaieva, I., & Petlyuchenko, N. (2021). Linguistic approaches and modern communication technologies in political discourses in Europe and the USA (contrastive aspect). *Cuestiones Políticas*, 39(70), 821-837. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3970.49>
- Shkvorchenko, N. (2022). How politicians become toxic: expression of toxicity in utterance & action & gesture. *Proceedings of 2nd International Antalya Scientific Research and Innovative Studies Conference*, March 17-21, 2022, Antalya, Turkey, 156-158.
- Steffan, D. (2021). *Visual politics: investigating the visual communication strategies of political parties and candidates from a longitudinal and comparative perspective*. Baden-Baden: Nomos.
- Tirrell, L. (2017). Toxic speech: toward an epidemiology of discursive harm. *Philosophical Topics*, 45(2), 139-162.
- Toxic truths: Environmental justice and citizen science in a post-truth age*. (2020). Davies, T., & Mah, A. (Eds.). Manchester: Manchester University Press.
- Xia, Y., Zhu, H., Lu, T., Zhang, P., & Gu, N. (2020). Exploring antecedents and consequences of toxicity in online discussions: a case study on Reddit. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, 4(CSCW2), 1-23. DOI: <https://doi.org/10.1145/3415179>

REFERENCES

- Shkvorchenko, N. (2021a). Lingvodyskursivna model' toksychnoi politychnoi komunikacii v mediaseredovyshhah SSHa, Velykoï Brytaniï j Ukraïny. *Aktual'ni pytannja inozemnoi filolohii*, 14, 125-133.
- Shkvorchenko, N. (2021b). Toksichnye informacionnye kontenty v politicheskoi kommunikacii SSHa, Velikobritanii i Ukrainy. *Knowledge, Education, Law, Management*, 3(39) 2, 121-126.
- Shkvorchenko, N. M. (2021v). Toksychnyj politychnyj dyskurs u SSHa j Ukraïni: kohnityvno-dyskursyvni kontrasty. *Zapysky z romano-hermans'koï filolohii*, 1(46), 127-134.
- Chipidza, W. (2021). The effect of toxicity on COVID-19 news network formation in political subcommunities on Reddit: an affiliation network approach. *International Journal of Information Management*, 61, 102397. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2021.102397>

- Coe, K., Kenski, K., & Rains, S. A. (2014). Online and uncivil? Patterns and determinants of incivility in newspaper website comments. *Journal of Communication*, 64(4), 658-679. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcom.12104>
- Coleman, P. T. (2021). *The way out: how to overcome toxic polarization*. New York, NY: Columbia University Press.
- Gervais, B. T. (2014). Following the news? Reception of uncivil partisan media and the use of incivility in political expression. *Political Communication*, 31(4), 564-583. DOI: <https://doi.org/10.1080/10584609.2013.852640>
- Glass, L. (1995). *Toxic people: 10 ways of dealing with people who make your life miserable*. NY: Simon & Schuster.
- Haina, B. (2021). The language of outrage: defining and communicating outrage and incivility via social media during the charlottesville protests. *The Journal of Social Media in Society*, 10(2), 58-75. <https://www.thejsms.org/index.php/JSMS/article/view/733/543>
- Hate speech and polarization in participatory society*. (2022). Pérez-Escobar, M., & Noguera-Vivo, J. M. (Eds.). (1st ed.). London, UK: Routledge. Taylor and Francis.
- Hiaeshutter, D.-R., & Hawkins, I. (2022). The language of extremism on social media: an examination of posts, comments, and themes on Reddit. *Frontiers in Political Science*. 4. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpos.2022.805008>
- Kim, B. (2020). Effects of social grooming on incivility in COVID-19. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 23(8), 519-525. DOI: <https://doi.org/10.1089/cyber.2020.0201>
- Kim, J. W., Guess, A., Nyhan, B., & Reifler, J. (2020). The distorting prism of social media: how self-selection and exposure to incivility fuel online comment toxicity. *Journal of Communication*, 71(6), 922-946. DOI: <https://doi.org/10.1093/joc/jqab034>
- Leite, J. A., Silva, D. F., Bontcheva, K., & Scarton, C. (2020). Toxic language detection in social media for brazilian portuguese: new dataset and multilingual analysis. *arXiv preprint arXiv: 2010.04543*. DOI: <https://doi.org/10.48550/arXiv.2010.04543>
- Liboiron, M., Tironi, M., & Calvillo, N. (2018). Toxic politics: Acting in a permanently polluted world. *Social Studies of Science*, 48(3), 331-349. DOI: <https://doi.org/10.1177%2F0306312718783087>
- Merriam-Webster Online Dictionary. (s.a.). <https://www.merriam-webster.com/dictionary/uncivil>
- Pavliková, M., Šenkýřová, B., & Drmola, J. (2021). Propaganda and Disinformation Go Online. In: Gregor, M., Mlejnková, P. (Eds.), *Challenging online propaganda and disinformation in the 21st century* (pp. 43-74). DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-58624-9_2
- Shkvorchenko, N., Cherniaieva, I., & Petlyuchenko, N. (2021). Linguistic approaches and modern communication technologies in political discourses in Europe and the USA (contrastive aspect). *Cuestiones Políticas*, 39(70), 821-837. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.3970.49>
- Shkvorchenko, N. (2022). How politicians become toxic: expression of toxicity in utterance & action & gesture. *Proceedings of 2nd International Antalya Scientific Research and Innovative Studies Conference*, March 17-21, 2022, Antalya, Turkey, 156-158.
- Steffan, D. (2021). *Visual politics: investigating the visual communication strategies of political parties and candidates from a longitudinal and comparative perspective*. Baden-Baden: Nomos.
- Tirrell, L. (2017). Toxic speech: toward an epidemiology of discursive harm. *Philosophical Topics*, 45(2), 139-162.

Toxic truths: Environmental justice and citizen science in a post-truth age. (2020). Davies, T., & Mah, A. (Eds.). Manchester: Manchester University Press.
Xia, Y., Zhu, H., Lu, T., Zhang, P., & Gu, N. (2020). Exploring antecedents and consequences of toxicity in online discussions: a case study on Reddit. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction*, 4(CSCW2), 1-23. DOI: <https://doi.org/10.1145/3415179>

Дата надходження до редакції 01.06.2022
Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про автора

<p>Шкворченко Наталія Миколаївна,</p> <p>кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри романо-германської філології та методики викладання іноземних мов, Міжнародний гуманітарний університет, Одеса e-mail: nmshkvorchenko@gmail.com)</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>політична дискурсологія, порівняльна політична комунікація, медіалінгвістика, експериментальна фонетика</p>
---	---	--

УДК 811.161.2'34

DOI: <https://doi.org/10.32589/2311-0821.1.2022.263200>

Г. Б. Мінчак

Київський національний лінгвістичний університет, Україна

e-mail: minchakgb@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1673-475X>

ФОНЕТИЧНІ ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ КОНОТАТИВНОЇ СЕМАНТИКИ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ (на матеріалі творів Мирослава Дочинця)

Abstract

The article describes and analyzes the phonetic means of expressing connotative semantics in the literary texts of the modern Ukrainian writer and scholarly thinker Myroslav Dochynets. Particular attention is paid to lexemes with phonetic indicators of connotation, i.e. such language units (sound-symbolic words) that have markers of qualitative and quantitative sound expression. Words with quantitative intensification of respective sounds and sound combinations in them are interpreted as phonetically expressive, which is elucidated in emphatic sound stretching. It was found that connotative semantics is better manifested in qualitative intensification of certain elements of the phonetic-phonological system of the modern Ukrainian language, which is connected with the theory of sound symbolism. Here, sound intensity of either the first or the last word in a sentence acts as a vivid expression of connotation.

The research results showed that phonetic units being structural components of text formation, in particular prose, in combination with other components (lexical-semantic, grammatical, etc.) play an important role in the organization of the integral connotative semantics of the literary text with all its elements (emotionality, intensity, semantic element and figurative constituent). In addition, they contribute to the expression of the literary text dynamics and aesthetics.

The obtained research results may be employed to expand the possibilities of studying connotative semantics in literary discourse and deepen the effectiveness of linguistic research in the field of ethno-, socio- and psycholinguistics.

Keywords: connotative semantics, phonetic and phonological level, phonetic means, sound symbolism, literary text, Myroslav Dochynets.

Анотація

У статті описано й проаналізовано фонетичні засоби вираження конотативної семантики в художніх текстах сучасного українського письменника-мислителя Мирослава Дочинця. Виділено лексеми із фонетичними показниками конотованості – мовні одиниці (звукосимволічні слова), у яких наявні маркери якісної і кількісної звукової експресії. Фонетично виразними витлумачено слова з кількісною інтенсифікацією окремих звуків і звукосполучень у них, що експліковано, зокрема, в емпатичному розтягуванні звука. З'ясовано, що значно активніше конотативна семантика виявляється через якісну інтенсифікацію окремих елементів фонетико-фонологічної системи сучасної української мови, яка пов'язана зі знаною в мовознавстві теорією звукосимволізму. Яскравим виразником конотації тут виступає звукова інтенсивність чи то першого, чи то останнього слова в реченні.

Доведено, що фонетичні одиниці як одні зі структурних складників текстового утворення, зокрема прозового, у поєднанні з іншими складниками (лексико-семантичним, граматичним тощо) відіграють важливу роль в організації цілісної конотативної семантики художнього тексту з усіма її елементами (емотивністю, інтенсивністю, власне семантичним елементом і образним конститuentом). Крім того, вони сприяють увиразненню динаміки та естетики художнього тексту.

Отримані результати дослідження дозволять розширити можливості вивчення конотативної семантики в художньому дискурсі та поглибити ефективність мовознавчих досліджень у сфері етно-, соціо- та психолінгвістики.

Ключові слова: конотативна семантика, фонетико-фонологічний рівень, фонетичні засоби, звукосимволізм, художній текст, Мирослав Дочинець.

Вступ. У сучасному багатофункціональному лінгвістичному просторі набувають актуальності нові виміри дослідження фонетико-фонологічного рівня мови, закладені ще В. фон Гумбольдом (2000), О. О. Потєбнею (1892) та ін. Так, український мовознавець В. А. Чабаненко, наголошуючи на здатності звуків впливати на психічний стан людини, зазначає, що слово як сигнал сигналів діє на психіку людини не лише своїм змістом, граматичною формою, дериваційною структурою, а й своїм звуковим складом. До того ж сприйняття звукового комплексу слова нерідко є суб'єктивним; воно може пробуджувати різного роду асоціації, спогади й уявлення (2002, с. 52). Зважаючи на сказане, до важливих проблем лінгвістичного сьогодення, що потребують нових інтерпретацій, безумовно, належить проблема взаємозв'язку звука зі значенням. Виділення окремої інтегративної науки фоносемантики дало поштовх до розв'язання низки проблем та окреслення нових перспектив у дослідженнях. Відмінності в підходах до вивчення явищ фоносемантики в працях східноєвропейських лінгвістів порівняно із західноєвропейськими та американськими проаналізувала у своєму дослідженні З. С. Насікан (2018). З іншого боку, фонетичні одиниці з їхнім виразним фонетичним значенням у художньому тексті в поєднанні з відповідними домінантами на тих чи тих мовних рівнях виявляють семантизовану експресію – своєрідну експресивну систему, яку А. К. Мойсієнко називає експресивною єдністю (2018, с. 4). Конотативна семантика, породжена фонетичними засобами мови, комунікативно доцільна лише в тому разі, якщо формує символічно-узагальнене значення (Українець, 2013, с. 74; Кононенко, 2010). З огляду на сказане, актуальною залишається проблема складної природи формування образної картини світу саме звуковими одиницями в контексті концептуальної та мовної картини світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як стверджує А. К. Мойсієнко, “фонічний компонент виступає структурним складником будь-якого текстового утворення, а надто – поетичного” (2018, с. 3). У сучасному українському мовознавстві наявні дослідження фонетичних засобів поетичних творів (Борбенчук, 2018; Кабиш, 2015; Маленовський, 2003; Українець, 2014; Мойсієнко, 2018 та ін.). Поодинокі дослідження фонетичні засоби в художніх прозових творах, наприклад, у творчості Остапа Вишні (Рябко, 2004). Звукові засоби вираження конотативної семантики в художніх текстах сучасного українського письменника-мислителя Мирослава Дочинця ще не були предметом окремого дослідження в україністиці.

Мета статті полягає у встановленні й аналізі фонетичних засобів вираження конотативної семантики в художніх текстах Мирослава Дочинця. Для досягнення поставленої мети передбачено розв'язати такі **завдання**: 1) визначити основні теоретичні засади проблеми конотації та фонетичного значення в сучасному мовознавстві; 2) описати звукові засоби увиразнення конотативної семантики в художніх текстах Мирослава Дочинця та класифікувати їх; 3) з'ясувати роль конотованих фонетичних засобів в організації художнього тексту.

Методи та методологія проведеного дослідження. У роботі використано низку *загальнонаукових методів* (методи аналізу та синтезу), що уможливило узагальнити теоретичні передумови вивчення конотації як лінгвостилістичної категорії, та спеціальних *лінгвістичних методів*, а саме: *описовий* з окремими прийомами *зовнішньої та внутрішньої інтерпретації* як основний, *метод дистрибутивного аналізу* з метою сегментації тексту на одиниці певного рівня та об'єднання їх у певні класи, а також *метод контекстуального аналізу* з його двома етапами – *контекстуалізацією та інтерпретацією*.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ще з часів античності увагу мислителів привертала змістовна значущість окремих звуків. Платон перший

провів паралелі між звуками і поняттями, які вони виражають. Звуки набули певних значень: [p] виражало рух, прорив, дрижання; [i] – щось вузьке; [a], [e] – дуже великі за розмірами предмети; [л] – гладкість, ковзання, полірування (цит. за: Левицький, 1975, с. 54). Згідно з концепцією звукових значень Г. Кранассера, знаковий характер зв'язку плану вираження та плану змісту полягає в асоціації високих голосних звуків [i], [e] з радісними почуттями, на відміну від низьких голосних [y], [o], які надають похмурого, мінорного звучання. Додатково голосна [i] пов'язана з уявленнями про щось крихке, маленьке, гостре, красиве, швидке, світле, жіночне; віддалене в часі і в просторі. Голосний заднього ряду [y] викликає асоціації про щось велике, масивне, повільне, широке, похмуре, близьке в часі та просторі (Воронин, 1990, с. 190).

Отже, конотативну семантику можуть породжувати фонологічні одиниці мови. Ідеться не про конотацію в плані змісту в традиційному розумінні. Справді, денотата у фонетичному значенні немає, тому його не можна номінативно охарактеризувати. Натомість план змісту фонетичної одиниці сучасні лінгвісти, зокрема й українські (В. В. Левицький (1973, 1975), Л. Ф. Українець (2014)), співвідносять із символічним значенням.

Говорячи про звуко символізм, маємо на увазі умовний (не тілесний на зразок ікоти, кашлю, не звуконаслідування, не синестезію) – той, який пов'язаний з асоціацією за аналогією деяких фонем із певним значенням (докладніше див.: Hinton, 1994, pp.1-6). Понад те, Л. І. Шевченко тлумачить фонетичне значення як широкий спектр незвукових вражень – мовну форму “асоціативної кореляції смислів” (2006, с. 67).

Інтенсивний розвиток сучасної лінгвостилістики вможливив думку й про виняткову значущість звукового складу мови як бази для особливих конотаційних макро(мікро)компонентів у диз'юнктивно організованій множині семантичних складників слова залежно від дискурсивних контекстів (Українець, 2013, с. 74). Термін *конотація* тлумачимо вузько як гетерогенний багатоярусний макрокомпонент з двома мікрокомпонентами – власне семантичним й емотивним. Якщо образність є субкомпонентом власне семантичного елемента, то інтенсивність – субкомпонентом емотивності (Мінчак, 2003, с. 62).

Аналізуючи твори Мирослава Дочинця, виділяємо лексеми із фонетичними показниками конотованості, тобто такі мовні одиниці (звуко символічні слова), у яких наявні маркери якісної і кількісної звукової експресії.

Так, фонетично виразними можемо вважати слова з кількісною інтенсифікацією окремих звуків і звукосполучень у них. Це може виявлятися, зокрема, в емпатичному розтягуванні звука, що створює своєрідне відлуння: “З хащового бурелому щонічно вила якась животи́на: “Ди-и-и... Ди-и-и... Ди-и-и...” (Дочинець, 2012, с. 15); “Ди-и-и... Йди... Йди... Йди...” – кликало з хащі, і сього разу той поклик здався мені зичним” (там само, с. 41). Це давній своєрідний прийом, відомий українським поетам XVII – XVIII століть.

Однак кількісна інтенсифікація звуків не активне фонетичне явище у творенні конотативної семантики в аналізованих текстах. Значно частіше конотація виявляється через якісну інтенсифікацію окремих елементів фонетико-фонологічної системи української мови (звуко символізм). Скажімо, тексти Мирослава Дочинця містять емоційно-оцінні лексеми з елементами “негативності” (страху, невпевненості, незручності). Таку семантику “мінусової” оцінки, за твердженням В. В. Левицького (1973), безпосередньо допомагають утворювати “неприємні приголосні” на кшталт [x], [ш], [ж], а також “неприємні голосні” [y], [и], [e]”, наприклад: “В глибині хащі росла гу́сла ти́ша, якась похмура, аж крижана. Пти́ці тут майже не озивалися, звірячих слі́дів не видно, зате си́рі яруги повні́ли тучними жаба́ми й слимака́ми, а

з листяних куч сторожко зорили шурячі вічка” (Дочинець, 2012, с. 23); “Блискавка репіжила по ближньому грабнику. Жменями шроту вдарили в плечі перші краплі. І чорні краплини перепуджених очей блиснули коло мого плеча” (там само, с. 76). Названі звуки активно функціонують у дієсловах, які позначають експресивну інтенсифіковану дію на зразок *жбухало, тріщало, хруснуло, репіжила* тощо.

Для ідіостилю М. Дочинця характерна звукова інтенсивність першослова чи першорядка, яка на ширшому тлі звукостихії відповідає смисловою задуму автора: “Із землі ми зліплені, в землю вертаємося, при землі маємо вікувати за життя. Скільки ти землі – стільки вона тобі. **Земля** се зацінить. **Земля** держить того, хто держиться її” (Дочинець, 2012, с. 59). За нашими підрахунками, найчастотніші першослова-повтори у творчості письменника пов’язані із займенником: “...*Я* втік від розбещеності розуму і волі. *Я* втік від тих, що гріх, як скарб, заповідають дітям. *Я* мала людина, котра забула, що вона мала. *Я* кулак, що вдарив у мур... *Я* шукач мовчань. *Я* ловець думок. *Я* сівач розмислів. *Я* даритель шматочків душі” (там само, с. 191).

На думку Ю. Тинянова, “найбільшу семантичну вагомість отримують групи початкових звуків слова” (1965, с. 148), особливо, коли йдеться про початкові групи звуків слова, що характерні для кількох повторюваних лексичних одиниць або такі, що повністю формують повторювані лексичні одиниці, окремі співзвуччя яких знаходять суголосся в інших словах текстової структури: “З чого ж **почати**? Знаючи **починають** з **початку**. Але де він – **початок**? І що він – **початок**? Відаю одним: тільки не з’ява з материнського лона. Бо се лише ступець у грішний світ. А народження – то **поклик**. **Поклик**, який ти почув і розпізнав у хаці пустих голосів” (Дочинець, 2012, с. 5).

Говорячи про важливість семантизації повторюваних звуків у мовному потоці, констатуємо і звукову інтенсивність останнього слова в художній спадщині М. Дочинця, наприклад: “Навчися і вмій **чекати**. І тоді переможеш усе. Навіть, якщо вже нічого чекати доброго, все одно – **чекай**. І коли нічого вже не можеш робити, не просто сиди і лежи, а – **чекай**. І навіть, коли відходиш, – **чекай**. Чекай до прощального віддиху” (Дочинець, 2012, с. 88); “Моя мамка навчила мене подяки. Розпочинати й звершувати днину подякою. Приймати радощі й прикрощі з подякою” (Дочинець, 2012, с. 15). До речі, в оригіналі маємо виділення курсивом словоформи *подяки* в першому реченні, що є додатковим графічним засобом підсилення емоційно-оцінної конотації.

Загалом повтори в художніх текстах М. Дочинця домінують у будь-яких позиціях у реченні (на початку, всередині та наприкінці). Пор.: “**Біла** сорочка, **біле** монисто, **білі** зуби при тернових очах збурювали мою кров” (Дочинець, 2012, с. 75); “Летить скінка в бистрину, а губи, посинілі зо страху, шепочуть: Пливи закляття за водою, за залізний пліт, за гору кам’яну – з **моєї** руки, з **моїх** очей, з **моєї** пам’яти” (там само, с. 38); “Се був єдиний мій клопіт: **нагодувати** себе і **нагодувати** вогонь” (там само, с. 38); “**Я** хотів, щоб деревце **жило**. **Я** й сам тепер хотів **жити**” (там само, с. 38); “І кожна частка в ній має **свою** питому вагу, **своє** число, **свій** запах” (там само, с. 80); “**Чистий** рот – **чисті** слова, **чисті** зуби – **чисті** думки” (там само, с. 89); “**Твоє** письмо – це **твоє** дихання, **твій** пульс, ясно бачення **твоїї** душі” (Дочинець, 2019, с. 11).

Джерелом фонетичної конотації є і звукове підхоплення як різновид повтору на зразок *чорний ліс чорнили* (Дочинець, 2012, с. 22), *суди судити* (там само, с. 38), *п’янку п’янить* (там само, с. 93), *височини вивищують* (там само, с. 263), *нікчемність нікчемного* (там само, с. 263), *міряти міркою* (там само, с. 203), *страх страшисть* (там само, с. 203) тощо.

На увагу заслуговує також типологія звукоповторів у хіазмічних синтаксичних конструкціях, наприклад: *“За гроші можна купити все”, – каже він. – “За гроші можна купити лише те, що можна купити за гроші”* (Дочинець, 2019, с. 325); *“Не живи спогадами. Твори спогади”* (там само, с. 208); *“Жінка завжди чекає. Навіть якщо чекають її”* (там само, с. 169); *“Насправді ж ти не переможець і не переможений – ти знеможений любов’ю”* (там само, сс. 8-9); *“Правда, якщо розібратися, – найменш правдива річ”* (там само, с. 141); *“Я був у всьому і все було в мені”* (Дочинець, 2012, с. 257). Звернення до таких структур у ширших прозових текстах так само може мати вдячну перспективу осмислення ролі звукового компонента в цілісній системі конотативної семантики тексту.

Якісною і кількісною інтенсифікацією звука можна вважати також алітерацію й асонанс, які експресивно передають почуття або викликають певні емоційні реакції в реципієнта. За допомогою прийомів алітерування та асонансування звуків М. Дочинця вдається створити потрібне настроєве тло. Наприклад: *“Хтось переступить, як nepoтpeбу. Хтось обачливо промине. Хтось посміється з висоти своєї школованості. А котрийсь і зачерпне з сього мисленого кадуба, і буде він йому непохибною радою на вітрах судьби”* (Дочинець, 2012, с. 5); *“Хлоп-красень, розпусне чадо столичного сановника, пестунчик долі, спокуситель жіноти... Чорні мурахи моторно досліджували зотліле лахміття, шукаючи поживу. Тепер я не мав до нього ні грана зненависти. Лише жалість. Жалість від того, що п’яна привереда пересиченого огира потоптала кілька доль. І свою теж. Та що й кого тепер судити! А тим більше сього неборака”* (там само, с. 156). Пор. також, як фоностилістичні прийоми асонансу й алітерації в сукупності з іншими стилістичними засобами на вищих рівнях і підрівнях мови увиразнюють характеристики героїв-антиподів у художньому тексті, створюючи відповідну експресивну єдність: *“В своїй волі до життя, жадобі дії – темний і навісний протестант Микола Шугай і шляхетний, просвітлений благодійник Джеордж. Як два спади одної гори – захмарений і сонячний. Як кожух верховинця: з одного боку м’яка вичинка, а з другого – груба шерсть. Господи, думав я, які вони схожі й несхожі”* (Дочинець, 2012, с. 148). Або в іншому контексті з підсиленням графічних авторських виділень: *“І все це – ВОНИ, ХТОСЬ, ДЕСЬ, ЧОМУСЬ. Довкола – зовнішні і внутрішні вороги, зрадофіли, ватники, боти... Вони скрізь і всюди. Тільки – не в твоєму дзеркалі. Там – лагідні візантійські очі...”* (Дочинець, 2019, с. 209). В останньому реченні “позитивність” емоційно-оцінних лексемат допомагає передати голосний звук переднього ряду [i].

Отже, інструментарій фоностилістичних засобів, ужитих М. Дочинцем у своїх творах, надзвичайно широкий. Майстерне звукове оформлення його текстів підсилює конотативну семантику, певною мірою декодує глибокі задуми автора.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Фонетичними засобами вираження конотативної семантики в текстах М. Дочинця виступають:

- 1) кількісна інтенсифікація звуків, зокрема емпатичне розтягування звука;
- 2) якісна інтенсифікація окремих елементів фонетико-фонологічної системи української мови, де домінантою є звукова інтенсивність чи то першого, чи то останнього слова;
- 3) кількісно-якісна інтенсифікація звуків (прийоми алітерування та асонансування звуків).

Фонетичні елементи як один зі структурних складників будь-якого текстового утворення, зокрема прозового, у поєднанні з іншими складниками (лексико-семантичним, граматичним тощо), по-перше, увиразнюють динаміку та естетику

художнього тексту; по-друге, відіграють важливу роль в організації цілісної конотативної семантики художнього тексту з усіма її елементами (емотивністю, інтенсивністю, власне семантичним елементом і образним конститuentом) як цілісної експресивної єдності; по-третє, спрямовані відтворити національні домінанти мовної картини світу.

Перспективним вважаємо глибше вивчення конотативної семантики, створеної звуковими одиницями художнього тексту, у контексті концептуальної та мовної картини світу з позицій етно-, соціо- та психолінгвістики.

ЛІТЕРАТУРА

- Борбенчук, І. М. (2018). Фонетико-стилістичні засоби в поезіях Катулла. *Сучасні тенденції фонетичних досліджень: збірник матеріалів круглого столу*. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во "Політехніка", 64-67.
- Воронин, С. В. (1990). *Фоносемантические идеи в зарубежном языкознании: Очерки и извлечения*. Ленинград: Изд. Ленинград. ун-та, 200 с.
- Гумбольдт, В. фон. (2000). *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс, 397 с.
- Кабиш, М. Ю. (2015). *Звукопис в українській поезії першої половини ХХ століття: семантика, функції*. [Дис. канд. філол. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова].
- Кононенко, В. І. (2010). Сміслові конотації у структурі тексту. *Мовознавство*, 2-3, 146-155.
- Левицкий, В. В. (1975). Звукосимволизм в лингвистике и психолингвистике. *Филологические науки*, 4 (88), 54-61.
- Левицкий, В. В. (1973). Символічні значення українських голосних і приголосних. *Мовознавство*, 2, 36-49.
- Маленовський, Ю. Л. (2003). *Фоносемантична організація поетичного твору: аспект рецепції (на матеріалі поезії Павла Тичини)*. [Автореф. дис. канд. філол. наук, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова].
- Мінчак, Г. Б. (2003). *Конотативна семантика сучасних ідеологічно забарвлених номінативних одиниць (на матеріалі української преси 90-х років ХХ століття)*. [Дис. канд. філол. наук, НАН України; Інститут української мови].
- Мойсієнко, А. К. (2018). Фонічний компонент у експресивній системі поетичного тексту. *Мовознавство*, 4, 3-9.
- Насікан, З. С. (2018). Сучасні підходи до розуміння ключових понять фоносемантики. *Сучасні тенденції фонетичних досліджень: збірник матеріалів круглого столу*. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во "Політехніка", 82-85.
- Потебня, А. А. (1892). *Мысль и язык*. Харьков.
- Рябко, Т. Л. (2004). Фонетичні засоби вираження емоційно-оцінної конотації. *Ніжинська філологічна школа: минуле, сьогодення, майбутнє*. Ніжин: Видавництво НДУ імені М. Гоголя, 87-93.
- Тынянов, Ю. (1965). *Проблема стихотворного языка*. Москва: Сов. писатель, 302 с.
- Українець, Л. (2013). Конотація як лінгвістична категорія: загальна характеристика та проблеми інтерпретації. *Філологічні науки*, 15, 71-78.
- Українець, Л. Ф. (2014). *Фонетична конотація в українській поетичній мові ХХ – ХХІ ст: семантико-прагматичний вимір*. Полтава: Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, 379 с.
- Українець, Л. Ф. (2015). Асоціативна інформативність фонетичних одиниць у поетичному дискурсі. *Філологічні студії*, 13, 376-379.

- Чабаненко, В.А. (2002). *Стилістика експресивних засобів української мови, I*. Запоріжжя: Видавництво ЗДУ. 352 с.
- Шевченко, Л. І. (2006). Лінгвістичні інтерпретації. Постлакранівська перспектива. *Мовознавство*, 5, 66-72.
- Hinton, L. (1994). *Introduction: sound-symbolic processes. Sound symbolism*. N.Y.: Cambridge University Press, 1-12.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- Дочинець, М. І. (2012). *Вічник. Сповідь на перевалі духу*. Мукачєво: Карпатська вежа, 2012. 290 с.
- Дочинець, М. І. (2019). *Збирання попелинок: Жити. Читати. Писати*. Мукачєво: Карпатська вежа, 2012. 374 с.

REFERENCES

- Borbenchuk, I. M. (2018). Fonetyko-stylistychni zasoby v poeziakh Katulla. *Suchasni tendentsii fonetychnykh doslidzhen: zbirnyk materialiv kruhloho stolu*. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho, Vyd-vo "Politekhnik", 64-67.
- Voronyn, S. V. (1990). *Fonosemantycheskye idei v zarubezhnom yazykoznanii: Ocherki i izvlecheniia*. Lenynhrad: Izd. Lenynhrad. un-ta, 200 s.
- Humboldt, V. fon. (2000). *Izbrannye trudy po yazykoznaniiu*. Moskva: Prohress, 397 s.
- Kabysh, M. Yu. (2015). *Zvukopys v ukrainskii poezii pershoi polovyny XX stolittia: semantyka, funktsii*. [Dys. kand. filol. nauk, Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova].
- Kononenko, V. I. (2010). *Smyslovi konotatsii u strukturi tekstu*. *Movoznavstvo*, 2-3, 146-155.
- Levytskyi, V. V. (1975). *Zvukosymvolizm v linhvistyke i psykhohinhvistike. Filolohycheskie nauki*, 4 (88), 54-61.
- Levytskyi, V. V. (1973). *Symvolichni znachennia ukrainskykh holosnykh i pryholosnykh. Movoznavstvo*, 2, 36-49.
- Malenovskiy, Yu. L. (2003). *Fonosemantychna orhanizatsiia poetychnoho tvor: aspekt retseptsii (na materialy poezii Pavla Tyehyny)*. [Avtoref. dys. kand. filol. nauk, Natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni M. P. Drahomanova].
- Minchak, H. B. (2003). *Konotatyvna semantyka suchasnykh ideolohichno zabarvlenykh nominatyvnykh odynyts (na materialy ukrainskoi presy 90-kh rokiv XX stolittia)*. [Dys. kand. filol. nauk, NAN Ukrainy; Instytut ukrainskoi movy].
- Moisiienko, A. K. (2018). *Fonichnyi komponent u ekspresyvni systemi poetychnoho tekstu. Movoznavstvo*, 4, 3-9.
- Nasikan, Z. S. (2018). *Suchasni pidkhody do rozuminnia kliuchovykh poniat fonosemantyky. Suchasni tendentsii fonetychnykh doslidzhen: zbirnyk materialiv kruhloho stolu*. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho, Vyd-vo "Politekhnik", 82-85.
- Potebnia, A. A. (1892). *Mysl i iazyk*. Kharkov.
- Riabko, T. L. (2004). *Fonetychni zasoby vyrazhennia emotsiino-otsinnoi konotatsii. Nizhynska filolohichna shkola: mynule, sohodennia, maibutnie*. Nizhyn: Vydavnytstvo NDU imeni M. Hoholia, 87-93.
- Tynianov, Yu. (1965). *Problema stikhotvornoho iazyka*. Moskva: Sov. pisatel, 302 s.
- Ukrainets, L. (2013). *Konotatsiia yak linhvistychna katehoriia: zahalna kharakterystyka ta problemy interpretatsii. Filolohichni nauky*, 15, 71-78.
- Ukrainets, L. F. (2014). *Fonetychna konotatsiia v ukrainskii poetychnii movi XX – XXI st: semantyko-prahmatychnyi vymir*. Poltava: Poltavskiy natsionalnyi pedahohichnyi universytet imeni V.H. Korolenka, 379 s.

- Ukrainets, L. F. (2015). Asotsiatyvna informatyvnist fonetychnykh odynyts u poetychnomu dyskursi. *Filolohichni studii*, 13, 376-379.
- Chabanenko, V.A. (2002). *Stylistyka ekspresyvnykh zasobiv ukrainskoi movy, I*. Zaporizhzhia: Vydavnytstvo ZDU. 352 s.
- Shevchenko, L. I. (2006). Linhvistychni interpretatsii. Postlakanivska perspektyva. *Movoznavstvo*, 5, 66-72.
- Hinton, L. (1994). *Introduction: sound-symbolic processes. Sound symbolism*. N.Y.: Cambridge University Press, 1-12.

DZHERELA ILIUSTRATYVNOHO MATERIALU

- Dochynets, M. I. (2012). *Vichnyk. Spovid na perevali dukhu*. Mukachevo: Karpatska vezha, 2012. 290 s.
- Dochynets, M. I. (2019). *Zbyrannia popelynok: Zhyty. Chytaty. Pysaty*. Mukachevo: Karpatska vezha, 2012. 374 s.

Дата надходження до редакції 03.06.2022
Ухвалено до друку 16.06.2022

Відомості про автора

<p>Мінчак Галина Богданівна,</p> <p>кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології, Київський національний лінгвістичний університет e-mail: minchakgb@gmail.com</p>		<p>Сфера наукових інтересів:</p> <p>лексична семантика, політичний дискурс, комунікативна девіатологія</p>
---	--	---